

**BEHEER,
CONSERVATIE,
EN RESTAURATIE
VAN MUSEALE
COLLECTIES**

**Onderzoeksproject
in opdracht van de
Vlaamse Gemeenschap**

2 **Archeologische
collecties**

vzw PAMZOV

Patrick Monsieur

**Anneke Lippens
Luc Bauters**

Mortalia facta peribunt
'Mensenwerk zal vergaan'
(Horatius, Ars poëtica, 68)

Voorwoord

Voor een hedendaagse museumwerking is het behoud en beheer van de collecties elementair. Een museum met een aftakelende of ontoegankelijke collectie kan zijn functies immers niet naar behoren vervullen.

Een zorgvuldig collectiebeheer is dan ook een prioritaire voorwaarde voor een actief cultuurbehoud. De materiële instandhouding van de collectie vraagt echter permanente aandacht en een bepaalde expertise. In de praktijk moet deze zorg dikwijls wijken voor andere, meer publiekgerichte zaken.

De toestand van de museumcollecties in Vlaanderen, de beschikbare instrumenten en de deskundigheid waren tot nog toe nauwelijks in kaart gebracht. In het kader van het Vlaamse museumbeleid gaf minister Luc Martens daarom de opdracht om een aantal onderzoeken uit te voeren naar het beheer, de conservatie en restauratie van museumcollecties.

Dit voorliggende rapport is de neerslag van het onderzoeksproject "Beheer, conservatie en restauratie van archeologische collecties in museale context". Het doel van het project was de knelpunten op het vlak van beheer, ontsluiting, conservatie en restauratie van archeologische collecties in museale context te identificeren, de noden in kaart te brengen en een aantal buitenlandse voorbeelden op het vlak van conservatie en restauratie te analyseren. De onderzoeksresultaten leveren een reeks van aanbevelingen op voor een beter en dynamischer beheer.

Ik ben ervan overtuigd dat dit rapport een verhoogde en permanente aandacht zal bewerkstelligen voor de specifieke problematiek van het beheer en de instandhouding van archeologische collecties, en dat het de basis vormt voor de ontwikkeling van een passend beleid en de terbeschikkingstelling van de noodzakelijke instrumenten en middelen.

Jos Van Rillaer
*directeur-generaal
administratie Cultuur*

Colofon onderzoeksproject

ONDERZOEKER

Patrick Monsieur, zelfstandig archeoloog en redacteur

COORDINATORS

Luc Bauters, provinciaal archeoloog Provincie Oost-Vlaanderen

Anneke Lippens, provinciaal museumconsulent Provincie Oost-Vlaanderen

STUURGROEP

Voorzitter

Jean-Pierre Van Der Meiren, gedeputeerde voor cultuur van de provincie Oost-Vlaanderen en voorzitter vzw PAMZOV

Leden

Frank Becuwe,	attaché bij het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (vervangend lid)
Lutgarde Bessemans,	conservator Museum Vander Kelen-Mertens, Leuven
Jean Bourgeois,	Hoogleraar vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa Universiteit Gent
Guido Creemers,	provinciaal archeoloog Limburg
Philippe Crombé,	vorser vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa Universiteit Gent (vervangend lid)
Guy De Boe,	directeur Instituut voor het Archeologisch Patrimonium
Ginette Desmedt,	verantwoordelijke archeologische collectie Museum Melle
Hubert De Witte,	stadsarcheoloog en verantwoordelijke archeologische collecties Brugse Musea
Anton Ervynck,	wetenschappelijk medewerker Stichting Archeologisch Patrimonium
Marina Laureys,	adjunct van de directeur bij de afdeling Beeldende Kunst en Musea, administratie Cultuur van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Tony Oost,	wetenschappelijk medewerker Museum Vleeshuis, Antwerpen
Marc Rogge,	hoofdconservator Provinciaal Archeologisch Museum Velzeke (PAMZOV)
Leon Smets,	museumconsulent Beheer en Behoud van de Vlaamse Gemeenschap
Veronique Vandekerchove,	wnd. conservator Museum Vander Kelen-Mertens (vervangend lid)
Rudy Van Hove,	diensthoofd Archeologische Dienst Waasland
Jan Verlinden,	afdelingshoofd afdeling Beeldende Kunst en Musea, administratie Cultuur van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Jan Vermassen,	adviseur bij het kabinet van de Vlaamse minister van Cultuur, Gezin en Welzijn
Louis Wouters,	restaurateur en vrijwillig medewerker bij de afdeling Archeologie K.U.Leuven

Secretaris

Kurt Braeckman, wetenschappelijk medewerker Provinciaal Archeologisch Museum Velzeke

Begrippenlijst

actieve conservering

minimale behandeling van de voorwerpen zelf om verder verval tegen te gaan (stabilisering) waarbij naar omkeerbaarheid moet worden gestreefd; naargelang van de situatie moet het voorwerp verschillende behandelingen ondergaan (bv. consolidatie reeds bij de vondst/lichting; eenvoudige reiniging met water hoort bij de actieve conservering); er bestaat een probleem wat betreft de verwijdering van gegevens voor wetenschappelijk onderzoek

archeologische instellingen

- . Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP)
- . stadsarcheologische diensten
- . Archeologische Dienst Waasland (ADW)
- . universiteiten
- . provinciale archeologische diensten (provinciale archeologen)

collectiearchief

documentatie over archeologische voorwerpen die vooral uit de verzamelsfeer komt en meestal minder volledig is (oude archieven met briefwisseling van verzamelaars, schenkingsakten, gegevens over oude opgravingen, vermelding vindplaatsen van losse vondsten...)

conservering

consolidatie van het voorwerp, met inbegrip van een essentiële behandeling tegen verder verval

depot

opbergruimte voor niet-tentoongestelde voorwerpen in archeologische instellingen

inventarisatie

het toekennen van een inventarisnummer, wat het mogelijk maakt het voorwerp gemakkelijk op te sporen en het te verbinden met de documentatie die erbij hoort.

omkeerbaarheid

begrip uit de restauratie: vorm van restauratie die het mogelijk maakt te allen tijde terug te keren naar de staat van het voorwerp vóór restauratie.

opgravingsarchief

documentatie over archeologische voorwerpen; alle gegevens zoals geregistreerd bij de opgravingen (foto's, opmetingen, dagboeken, verslagen enz.)

passieve conservering

omstandigheden waarin de voorwerpen zo goed mogelijk bewaard en gecontroleerd worden in tentoonstellingsruimten, reserves en depots: gebouwen, ruimten, klimaat, licht, directe omgeving voorwerpen (vitrines, verpakking enz.), veiligheid (preventie vandalisme, diefstal, brand enz.); betreft ook bruiklenen en transport

registratie

registratie is de wijze van beschrijven en documenteren van een voorwerp bij het binnenkomen in een museum. Volgens de richtlijnen van het CIDOC (Comité international pour la documentation, conseil international des musées / International documentation committee, international council of museums) zijn er hiervoor acht stappen, waarvan stap vier - herkomst, identificatie, conditie- en behandelingsgegevens - de kern uitmaakt.

reserve

opbergruimte voor niet-tentoongestelde voorwerpen in musea

restauratie

herstelling van het voorwerp in zijn oorspronkelijke vorm, waarbij naar omkeerbaarheid moet worden gestreefd. De beslissing over te gaan tot restauratie is afhankelijk van het belang dat men aan het voorwerp toekent (historische betekenis, esthetische waarde, wetenschappelijke waarde...).

Inhoud

Voorwoord	3
Colofon Onderzoeksproject	4
Begrippenlijst	5
Ter inleiding	10
1 Opdracht van het onderzoeksproject	12
1. Problematiek	12
1. <i>Versnippering</i>	12
2. <i>Diversiteit en verval</i>	13
3. <i>Achterstand</i>	14
4. <i>Sensibilisering</i>	15
5. <i>Gebrekkig eigen potentieel</i>	16
2. Doelstellingen	16
1. <i>Een spreidingskaart van musea en instellingen met archeologische collecties</i>	16
2. <i>De stand van het beheer van archeologische collecties</i>	17
3. <i>De stand van het behoud van archeologische collecties</i>	17
4. <i>De opbouw van een potentieel van mensen en middelen voor het behoud van archeologische collecties</i>	18
5. <i>Aanbevelingen voor de verwerking van de achterstand</i>	18
3. Methode	19
1. <i>Coördinatie en stuurgroep</i>	19
2. <i>Literatuur</i>	19
3. <i>Spreidingskaart en enquête</i>	20
4. <i>Werkbezoeken</i>	21
5. <i>Congressen, seminars, infodagen</i>	22
2 Archeologische collecties in Vlaanderen	23
1. Archeologie in Vlaanderen	23
1. <i>Het begin: de Renaissance</i>	23
2. <i>De trage groei tot volwaardige wetenschap</i>	24
3. <i>Archeologie in België: de 19de eeuw</i>	25
4. <i>Archeologie in België en Vlaanderen: de 20ste eeuw</i>	25
5. <i>Ter afronding: hardnekkige moeilijkheden en beelden</i>	26
2. Musea en instellingen met archeologische collecties	27
1. <i>Musea en instellingen met 'belangrijke' archeologische collecties: te relativeren aantallen en cijfers</i>	27
2. <i>Zuiver archeologische musea</i>	30
3. <i>Gemengde musea met archeologische collecties</i>	32
4. <i>Archeologische instellingen</i>	35
3. Archeologische voorwerpen	37
1. <i>Periodes: van prehistorie tot Nieuwe Tijd</i>	37
2. <i>Herkomst: van lokaal tot mediterraan</i>	40
3. <i>Soorten voorwerpen, soorten materialen</i>	41
4. <i>Context: vondstomstandigheden en documentatie</i>	43
5. <i>'Death and oblivion': verwaarlozing en onwetendheid</i>	44

3 Het beheer van archeologische collecties in Vlaanderen	45
1. Gebouwen	45
1. <i>De tentoonstellingsruimten</i>	45
2. <i>De reserves en depots</i>	47
3. <i>Andere functionele ruimten</i>	47
2. Personeel	49
3. Budgetten	49
4. Eigendom en bruikleen	51
5. De aangroei van de collecties: beheer(s)baar?	53
6. Registratie en inventarisatie	55
7. Opgravings- en collectiearchief	58
SAMENVATTING: HET BEHEER VAN ARCHEOLOGISCHE COLLECTIES IN VLAANDEREN	59

4 Behoud door passieve conservering	60
1. Gebouwen	60
2. Klimaatbeheersing en -controle	61
1. <i>Tentoonstellingsruimten</i>	61
2. <i>Reserves en depots</i>	62
3. Lichtbeheersing en -controle	64
1. <i>Tentoonstellingsruimten</i>	64
2. <i>Reserves en depots</i>	64
4. Het onderhoud van de ruimten	65
5. Inrichting	66
1. <i>Tentoonstellingsruimten</i>	66
2. <i>Reserves en depots</i>	67
6. De kennis van de conditie en de bereikbaarheid van de voorwerpen	68
SAMENVATTING: BEHOUD DOOR PASSIEVE CONSERVERING	70

5 Behoud door actieve conservering en restauratie	71
1. Archeologische voorwerpen binnen en buiten de sleuf	71
1. <i>In situ</i>	71
2. <i>Ex situ</i>	73
3. <i>Classificatie als eerste stap</i>	73
2. Eigendomsrechten van archeologische voorwerpen	74

3. Actieve conservering: een overzicht per materiaalsoort	75
1. Aardewerk	76
2. Metaal	76
3. Glas	78
4. Hout en leder	78
4. Restauratie	80
5. Replica's	81
SAMENVATTING: BEHOUD DOOR ACTIEVE CONSERVERING EN RESTAURATIE	82
6 Het potentieel voor conservering en restauratie	83
1. De huidige situatie	83
2. Specialisten in Vlaanderen	83
3. Specialisten buiten Vlaanderen	84
4. Niveaus in de conservering en restauratie van archeologische voorwerpen	85
Besluit	86
Aanbevelingen	88
1. Sensibilisering en informatieverstrekking	88
2. Vorming	89
3. Coördinatie	90
4. Beleidsgerichte ondersteuning	91
Oriënterende bibliografie	92
1. Archeologie in de Benelux	92
2. Archeologie in Vlaanderen	92
3. Museumcatalogi Vlaamse musea met archeologische collecties	93
4. Museuminformatie en -gidsen voor Vlaanderen	93
5. Beheer, conservering en restauratie archeologische collecties	93
6. Ceramiek	94
7. Metaal	94
8. Glas	95

9. Hout en leder	95
10. Textiel	95
Bijlagen	96
1. Tabellen	96
2. Het enquêteformulier	99
Synthèse	107
Summary	114

Ter inleiding

'Een bezoek aan de lokale oudheidkundige musea van ons land is zelden vruchteloos. Immers, de meeste dezer musea bezitten nog onbekende of onvoldoende gepubliceerde voorwerpen die niet zonder belang zijn voor de cultuurgeschiedenis van ons volk in lang vervlogen tijden.'
H. Van de Weerd en S. De Laet bij een bezoek aan het Museum Oud Hospitaal te Aalst, zowat een halve eeuw geleden.

Over de bewaringstoestand van onze archeologische collecties ten tijde van het bezoek van H. Van de Weerd en S. De Laet kunnen we nog weinig met zekerheid zeggen. Wel weten we dat vele Vlaamse archeologische collecties nog altijd even onbekend zijn als toen, hoe rijk sommige ook zijn. Ze zijn versnipperd over een groot aantal Vlaamse musea en instellingen, en er bestaat tot nog toe geen overzicht van, wat niet heeft bijgedragen tot hun bekendheid.

Hoe staat het vandaag met de bewaringstoestand van de prehistorische artefacten in gewei, de urnes uit de bronstijd, de Romeinse bronzen sieraden en beeldjes, de Merovingische wapens, de houten werktuigen en grafstenen uit de Middeleeuwen, het kunstige glaswerk van de Nieuwe Tijd? Sinds de 19de eeuw is er een toename van archeologische opgravingen en toevalsvondsten die tentoonstellingsruimten, reserves en depots deden en doen vollopen. Het moderne archeologisch onderzoek is sindsdien nog intenser geworden, onder meer door de talloze noodopgravingen van de jongste twee decennia. Daarbij komen massa's archeologische voorwerpen aan het licht in allerlei materialen: aardewerk, steen, glas, metaal, hout, leder, textiel, been, hoorn. Door die spectaculaire aangroei zijn vele ruimten van Vlaamse musea en instellingen met archeologische collecties momenteel aan het vollopen. Dat is alvast één probleem. Maar het gaat over het algemeen niet goed met de bewaring van die talrijke Vlaamse archeologische collecties.

In het kader van het Vlaamse museumbeleid wenste de Vlaamse overheid iets aan deze toestand te doen. Daarom werd het onderzoeksproject 'Beheer, conservering en restauratie van archeologische collecties in museale context' in het leven geroepen, met als doel: de musea en instellingen met archeologische collecties opsporen en in kaart brengen, de huidige stand van het beheer en het behoud van de archeologische voorwerpen opmaken, het potentieel voor conservering en restauratie van archeologische voorwerpen in binnen- en buitenland nagaan en aanbevelingen formuleren om de achterstand te verwerken.

De tijd om de verschillende doelstellingen te halen bleek kort, de opdracht was zwaar. Essentieel was evenwel een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de toestand van de archeologische collecties in Vlaanderen. Dat ontbrak namelijk totaal. Men wist wel vaagweg dat het er niet zo best mee gesteld was, maar er waren maar weinig harde gegevens voorhanden. Zelfs een volledig bestand van musea en instellingen met archeologische collecties ontbrak.

In het onderzoek werden 84 musea en instellingen met archeologische collecties betrokken. Dat zijn ze niet allemaal, maar dit aantal vormt alvast een gedegen staalkaart van de plaatsen waar archeologische voorwerpen worden bewaard. Door literatuur en aan de hand van een schriftelijke enquête, werkbezoeken in binnen- en buitenland en gesprekken werd gepoogd diverse aspecten van het beheer en het behoud van archeologische collecties in Vlaanderen door te lichten. De onderzoeksmethode werd voortdurend aangepast aan de realiteit van de situatie en de ervaring op het veld. Ze is verre van volmaakt en kan in de toekomst dus nog worden verfijnd.

'84 musea en instellingen': ook vanuit museale hoek bekeken was het noodzakelijk archeologische instellingen bij het onderzoeksproject te betrekken. Soms beschikken ze zelf over een museum, maar ook hun depots herbergen vaak tal van museumwaardige archeologische voorwerpen. In de musea ging de aandacht in dit onderzoek zeker niet alleen naar de tentoonstellingsruimten: als het waar is dat in de museumreserves (en de depots van instellingen) vele archeologische voorwerpen rusten - prehistorische stenen artefacten, massa's aardewerk, fragmenten van bouwmaterialen of bodemonsters - die enkel een wetenschappelijke waarde hebben, mogen ook die ruimten niet worden verwaarloosd. Vergeten we niet dat verschillende musea zelf aan opgravingen doen en in het archeologisch circuit zijn geïntegreerd. Het museumdecreet benadrukt overigens het belang van het wetenschappelijk onderzoek door het bij de vier basisfuncties van musea op te nemen, in het zog van de ICOM-definitie. Er werd bij de 84 een onderscheid gemaakt tussen zuiver archeologische musea, gemengde musea met archeologische collecties, en archeologische instellingen, al dan niet met een museum.

Het resultaat is beslist een onvolledig werkdocument, een onvoltooid mozaïek dat moet worden aangevuld. Niettemin bevat dit rapport tal van gegevens waar het beleid verder op kan bouwen en die zeker ook voor mensen 'uit het veld' nuttig kunnen zijn.

11

Het onderzoeksproject werd mogelijk gemaakt dankzij de steun en de medewerking van tal van Vlaamse, Waalse en nationale musea en instellingen. Als internationale instellingen vermeld ik graag: het Museum of London, met name Helen Ganlaris en John Sheperd; het British Museum, met name Gillian Roy, Sandra Smith, Alison Ray en Nick Ashton; het Institute of Archaeology (University of London), met name Elisabeth Pye; de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort, met name Ronny Meyers.

Verder wil ik ook alle andere mensen danken die hebben bijgedragen tot de goede afloop. Als ik er een aantal niet vermeld, betekent dit geenszins dat ik hun bijdrage niet als waardevol heb gewaardeerd: minister Luc Martens en zijn kabinet, met name de heer Jan Vermassen; de afdeling Beeldende Kunst en Musea van de Vlaamse Gemeenschap, met name mevrouw Marina Laureys en mevrouw Gerdie Borghuis, en de heren Jan Verlinden, Leon Smets, Peter Keil en Peter Elslander; de Provincie Oost-Vlaanderen, met name de gedeputeerde voor cultuur Jean-Pierre Van Der Meiren, de coördinatoren Anneke Lippens, provinciaal museumconsulente, en Luc Bauters, provinciaal archeoloog; de stuurgroep-leden, de musea en archeologische instellingen, de conservatoren-restauratoren en de instellingen voor conservering en restauratie van archeologica, de v.z.w. PAMZOV, aan wie het onderzoeksproject werd uitbesteed, met name mevrouw Marie-Louise Wynendaele en mevrouw Gudrun Theuninck, en de heren Marc Rogge, Kurt Braeckman en Luc Lievens. Ik dank ook de heren Wim Van Criekinghe en Denis Monsieur voor hun begeleiding *in informaticis*, en ten slotte mijn lieve echtgenote Christine Braet.

Patrick Monsieur

Opdracht van

het onderzoeksproject

1 Problematiek

1. Versnippering

Het Vlaamse museumlandschap is uiterst versnipperd. Dat geldt ook voor de archeologische collecties, die verspreid zijn over een aanzienlijk aantal Vlaamse musea. Een volledig overzicht van hun spreiding over het Vlaamse gewest is er tot nu toe niet, ook niet als we ons beperken tot de museale context.

Meestal bevinden de collecties zich in musea met gemengde (kunsthistorische, historische, etnografische) verzamelingen en verschillen ze sterk in omvang en belang. Zuiver archeologische musea of musea met een overwegend archeologische collectie vormen in Vlaanderen een minderheid. Een aantal musea is verbonden aan een archeologische instelling: stadsarcheologische diensten en universiteiten.

Een belangrijk deel van de archeologische collecties van Vlaanderen bevindt zich ook in de depots van archeologische diensten en wetenschappelijke instellingen. Vele van deze voorwerpen zijn museumwaardig, andere staan in bruikleen tentoongesteld in musea.

Heel wat gemeenten hebben in hun berguimten interessante archeologische collecties, maar beschikken niet over een museum. Sommige hadden er vroeger een of plannen een nieuw, andere hebben enkele vitrinekasten in de hal van het gemeentehuis. Een aantal weet niet wat aan te vangen met zijn archeologische collectie. Dit belangrijke probleem kon in het kader van dit onderzoek slechts in de marge worden aangeroerd.

Ten slotte zijn er de archeologische privé-collecties, die niet toegankelijk zijn voor het publiek. Ook zij zijn belangrijk: verschillende ervan komen in aanmerking voor bruikleen, schenking of aankoop. Ook dit probleem kon het binnen het bestek van het onderzoek nauwelijks worden besproken.

Door de toenemende economische druk op de bodem wordt men in Vlaanderen - zoals elders in Europa - meer dan ooit gedwongen tot het uitvoeren van archeologische (nood)opgravingen. Dat veroorzaakt een toevloed van archeologische voorwerpen die nauwelijks kan worden overschat.

Het gaat om een aangroei die jaarlijks in zeven cijfers moet worden uitgedrukt. Bovendien staan zeer diverse (bevoegde) instanties in voor de opgravingen: de Vlaamse Gemeenschap, de universiteiten, de provincies, de steden en gemeenten, amateurverenigingen. Dat doet de verspreiding van archeologische voorwerpen nog toenemen.

2. Diversiteit en verval

Archeologische voorwerpen zijn materiële getuigenissen uit een ver of recenter verleden. *Stricto sensu* gaat het om voorwerpen die, om welke reden ook, in de bodem zijn beland en daar enige tijd hebben verbleven. Zo'n definitie is vanzelfsprekend artificieel en erg beperkend. Dezelfde voorwerpen uit het verleden kunnen op een andere manier tot ons zijn gekomen: er is geen verschil tussen een Romeinse gem of een Merovingische gesp die sinds jaar en dag bewaard worden in een kerkschat, en de exemplaren die in een nederzetting of op een grafveld werden opgegraven. Een strikte grens tussen onroerende boven- en ondergrondse monumenten kan ook niet altijd worden aangehouden. In dit onderzoek gaat het niettemin in de eerste plaats om voorwerpen uit het verleden die gekenmerkt worden door hun verblijf in de bodem en precies daardoor ook vaak zeer specifieke problemen stellen inzake behoud en beheer.

De verscheidenheid is zeer groot. Het scala gaat van dagelijkse gebruiksvoorwerpen over bouwfragmenten tot kunstobjecten. Ook hun 'waarde' varieert sterk (esthetisch, informatief...). Een aparte categorie vormen het botmateriaal van mensen en dieren, insecten- en plantenresten en bodemmonsters, die nauwelijks voor conservering in acht worden genomen. De historische periodes waaruit archeologische voorwerpen stammen zijn al even divers. De tijdlijn gaat van de vroegste prehistorie tot het einde van de Nieuwe Tijd.

Archeologische voorwerpen zijn in diverse materialen vervaardigd. Ceramiek neemt het grootste deel in; meestal gaat het om vaatwerk, al dan niet in scherven. Dit betekent niet noodzakelijk dat aardewerk het materiële verleden van de mens beheerste: veel voorwerpen in organisch materiaal hebben de aantasting door de tand des tijds niet overleefd, terwijl aardewerk in de bodem vaak wel goed bewaard bleef. In specifieke bodemomstandigheden (natte contexten) bleef ook een hoeveelheid voorwerpen in organisch materiaal bewaard (hout, leder, been). Omdat het percentage daarvan niet hoog is, zijn ze voor ons des te kostbaarder. Voorwerpen in metaal nemen een ruime plaats in onder de archaeologica. De talrijke stenen voorwerpen lijken minder bedreigd. Sommige blijken echter zwakker te zijn dan men vermoedt, zeker als ze in ongunstige omstandigheden opgesteld zijn, zoals grafstenen.

Archeologische voorwerpen zijn in meer of mindere mate onderhevig aan verval. Dat was het geval vóór ze in de bodem zijn beland en tijdens hun ondergronds verblijf, en het blijft zo na hun lichting uit de bodem, als ze zich bevinden in het museum, het depot of de collectie waar ze hun nieuwe verblijfplaats kregen. De graad van verval hangt af van tal van factoren: het materiaal, de gesteldheid van de bodem waarin ze verbleven, de behandeling die ze al dan niet hebben ondergaan, de omgeving waarin ze na die behandeling terechtkomen. Zelfs als ze een optimale behandeling hebben gehad, blijft het verval voortgaan, zoals nu eenmaal alles en iedereen aan een verouderingsproces onderhevig is. Een gunstige leefomgeving (passieve conservering), controle en eventuele nazorg voor archeologische voorwerpen zijn van kapitaal belang voor hun voortbestaan. Tot nog toe konden op een paar uitzonderingen na archeologische voorwerpen in Vlaanderen nauwelijks op een dergelijk 'bestaansminimum'-rekenen. Vooral metalen voorwerpen en objecten in organisch materiaal zijn daar het slachtoffer van.

3. Achterstand

Zoals in *Ter inleiding* al kort werd aangehaald, vormde precies het sterke vermoeden van de Vlaamse achterstand in het beheer en behoud van archeologische collecties de aanleiding tot dit onderzoek. We beschrijven hier in algemene termen aspecten die verder in dit rapport uitgebreid aan bod komen.

Veel archeologische voorwerpen gingen al verloren omdat ze *in situ* niet op de vereiste deskundige conserverende behandeling hebben kunnen rekenen. Talrijke andere zijn bedreigd of zelfs verloren omdat ze na hun vondst en eventuele bestudering in slechte of ontoereikende omstandigheden werden bewaard. Nog andere bleven wel bewaard, omdat ze na hun lichting uit de bodem werden geconserveerd en gerestaureerd, maar zijn nu aan een opfrissing of een ingrijpender behandeling toe.

Nog voor de eigenlijke archeologische opgravingen starten, zou de conserverende behandeling van potentiële vondsten, *in situ* én achteraf, in de planning moeten zijn ingeschreven. Daartoe moeten middelen ter beschikking staan: specifieke kredieten voor het behoud van archeologische voorwerpen, knowhow en uitrusting om tot conservering en eventueel restauratie over te gaan. Tot voor kort was dat in Vlaanderen nauwelijks het geval. Op het moment dat de vondsten aan het daglicht kwamen, 'zou men wel zien wat men ermee aanving'. De middelen voor conservering werden pas achteraf gezocht... of niet gezocht. Dat gaat ook vandaag nog altijd op: de geldelijke middelen zijn er meestal niet, deskundige personen en instellingen inzake conservering en restauratie van archeologische voorwerpen te weinig.

Misschien zijn de grootste schade en de meeste verliezen te wijten aan de gebrekkige bewaringsomstandigheden van de archeologische voorwerpen tijdens hun verblijf in een museum - in de tentoonstellingsruimte of de reserve -, een depot of welke bewaarplaats ook. In dit perspectief wordt het heel duidelijk hoe behoud en beheer hand in hand gaan. Passieve conservering van archeologische voorwerpen in optimale omstandigheden vraagt een goed onderbouwde structuur, die op haar beurt steunt op goed opgeleid personeel en geldelijke middelen. Vlaanderen scoort op deze en andere punten erg laag, zoals nog zal blijken. Als men alleen al ziet hoe archeologische collecties - of toch de topstukken daarvan - er in de tentoonstellingsruimten van onze musea verweesd en inspiratieloos bij liggen...

De ontwikkeling van de technologie staat niet stil, ook niet voor de conservering en restauratie van archeologische voorwerpen. Nieuwe inzichten vinden ingang. Een aantal archeologische voorwerpen is in het verleden volgens de toenmalige normen correct behandeld, maar bepaalde van die normen zijn vandaag achterhaald, waardoor de voorwerpen aan een nieuwe behandeling toe zijn. Zo liepen tot voor kort conservering en restauratie meermaals in elkaar over. Nu wordt het onderscheid duidelijk gemaakt: terwijl 'conservering' de consolidatie van het voorwerp en een essentiële behandeling tegen verder verval inhoudt, betekent 'restauratie' een meer definitieve maar omkeerbare behandeling, soms met toevoegingen om de oorspronkelijke vorm te benaderen. Alleen al budgettaire speelt dit onderscheid een niet te onderschatten rol.

Veel archeologische voorwerpen waren en zijn nog steeds het slachtoffer van ondeskundigheid. In dit verband moet ook worden gewezen op de risico's van het verdwijnen van basisinformatie die het archeologische voorwerp nog met zich kan meedragen. Met name sleutel informatie over het verleden kan reeds onherroepelijk verdwijnen door een eenvoudige reiniging: versieringen, opschriften of zelfs etensresten op aardewerk, luizen op benen kammen. Er zijn bij wijze van voorbeeld behandelingen van hout die nadien geen 14C meer mogelijk maken. Het besef van deze problematiek leeft hier te lande nauwelijks.

4. Sensibilisering

Er wordt op veel manieren met archaeologica omgegaan, maar conservering en restauratie spelen doorgaans slechts een kleine rol in die aandacht, zelfs bij degenen die er direct bij betrokken zijn: de beheerders van musea en instellingen, archeologen, verzamelaars. De manier waarmee velen met archeologische voorwerpen omgaan, verklaart al voor een deel waarom hun voortbestaan het brede publiek nauwelijks beroert. Belangrijk hierin is wellicht onwetendheid: men staat er niet bij stil, het belang wordt niet ingezien. Er wordt dan ook zelden op het probleem gewezen. Met name de opleiding schiet hierin geheel tekort. Hier is een belangrijke sensibiliserende rol weggelegd voor de beheerders, archeologen en verzamelaars die zelf... gesensibiliseerd zijn.

De verscheidenheid onder de beheerders van archeologische collecties in Vlaanderen, van museumconservatoren tot directeurs van een wetenschappelijke instelling, weerspiegelt de variëteit van de musea en de instellingen waarin ze zijn ondergebracht. Veel verantwoordelijken voor archeologische collecties in Vlaamse musea met gemengde verzamelingen hebben geen archeologische achtergrond. Dat vormt een ernstige belemmering, niet alleen omdat de problematiek van het beheer en behoud van archeologische voorwerpen specifieke eisen stelt, maar ook omdat de belangstelling van een beheerder vaak naar een ander soort collectie of voorwerpen gaat. Veel beheerders van musea en instellingen hebben bovendien een zeer veelzijdige taak, die het hun niet gemakkelijk maakt om hun aandacht met dezelfde intensiteit op verschillende domeinen toe te spitsen.

Het lijkt een *contradictio in ipsis terminis*, maar de Vlaamse archeologische wereld was tot nog toe maar weinig begaan met het behoud en beheer van archeologische voorwerpen. De klassieke idee dat na de registratie, studie en publicatie van het voorwerp en zijn context de taak van de archeoloog is afgelopen, leidt een taai leven. Bewaring wordt als bijkomstig beschouwd. Menig archeoloog staat bovendien niet graag 'zijn' materiaal en gegevens af. De illusie leeft bij hem dat hij ooit eens alles - velen het liefst alleen, ook zonder collega's van partnerwetenschappen - zal kunnen bestuderen en publiceren. Hier ligt een kluwen van problemen van eigendom van gegevens, overmatige aandacht voor een deelaspect van de archeologie, het doorschuiven van verantwoordelijkheden naar anderen en gebrek aan samenwerking. Ook hier dringt een mentaliteitsverandering zich op.

De archeologie is gegroeid uit verzameldrift: het verzamelen van het object op zichzelf én als illustratie van de geschiedenis. We mogen niet vergeten dat oude verzamelingen de kern van de meeste archeologische collecties in een museale context vormen. Sindsdien heeft de archeologie zich tot een volwaardige wetenschap ontwikkeld en worden de geborgen voorwerpen in hun archeologische en historische context beschouwd. Privé-verzamelaars en -verzamelingen van archeologische voorwerpen zijn evenwel altijd blijven bestaan. De bezitsdrang naar archeologische voorwerpen is vaak sterker dan de zorg om het behoud ervan. Passionele verzamelaars gaat het zelfs enkel om het voorwerp: als dat eenmaal is verworven, gaat de jacht op nieuwe aanwinsten verder. Toch hoeven privé-verzamelaars en -verzamelingen niet steeds in een negatief daglicht te staan. Ze kunnen best een bewustmakende rol spelen.

Beheerders, archeologen en, in zekere mate, verzamelaars fungeren als belangrijke promotoren voor het voortleven waar archeologische voorwerpen recht op hebben. Hun handelingen moeten in grote mate het voortbestaan van dit roerend erfgoed waarborgen. Opnieuw zijn bewustmaking, voorlichting en opleiding hierbij primordiaal.

5. Gebrekkig eigen potentieel

In Vlaanderen is er maar weinig potentieel voor de conservering en restauratie van archeologische voorwerpen. Lange tijd stond het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium daar gedeeltelijk voor in. Om diverse redenen gaan nog maar weinig archaeologica voor behandeling naar het instituut. Verder werd en wordt een beroep gedaan op ateliers en laboratoria in het buitenland. Voor de rest is het roeien met de riemen die men heeft: men zoekt eigen mensen die het 'vak' met vallen en opstaan hebben geleerd, of privé-restaurateurs die vaak geen ervaring hebben met de specifieke problemen van archeologische voorwerpen. Wie de bedoeling heeft voorwerpen te laten behandelen, weet vaak niet waar hij naartoe kan. Er bestaat bovendien in Vlaanderen geen school of opleidingscentrum voor de conservering en restauratie van archeologische voorwerpen.

Er is niet enkel een gebrek aan opleiding in de conservering en restauratie van archeologische voorwerpen (actieve conservering), maar ook een opleiding voor het beheer is er nauwelijks. Een goed beheer van een archeologische collectie, waar passieve conservering zo nauw mee verbonden is, vormt nochtans het vertrekpunt om het probleem van de achterstand aan te pakken. Ten gronde heeft het ontbreken van een totaalvisie steeds verhinderd dat men op een efficiënte wijze geldelijke middelen en personeel heeft ingezet voor het beheer en het behoud van onze archeologische collecties.

1. Een spreidingskaart van musea en instellingen met archeologische collecties

Om inzicht te krijgen in de toestand van het beheer en behoud van de archeologische collecties in Vlaanderen is een overzicht van de plaatsen waar ze zich bevinden onontbeerlijk. Een globale spreidingskaart is er echter niet; er is slechts een inventaris van een aantal collecties. Ook voor de Vlaamse archeologische sites bestaat zo'n kaart tot nu toe niet, hoewel er in het verleden een belangrijke aanzet toe gegeven is.

De bedoelde repertoria kwamen tot stand in de jaren zestig en zeventig dankzij de zorgen van het Nationaal Centrum voor Oudheidkundige Navorsingen in België, dat verbonden was aan de Nationale Dienst voor Opgravingen. Om tal van (financiële en communautaire) redenen zijn deze waardevolle initiatieven een langzame dood gestorven. De kartering van archeologische sites in het Vlaamse gewest krijgt nu geleidelijk aan weer vorm. Dergelijke karteringen worden opgebouwd door diverse Vlaamse archeologische instellingen: het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium van de Vlaamse Gemeenschap, de universiteiten, de stadsarcheologische en provinciale diensten. Het in kaart brengen van de archeologische collecties in Vlaanderen kwam daarentegen niet meer aan bod. Daarom was in dit onderzoeksproject een nieuwe aanzet noodzakelijk.

Het karteren van de archeologische collecties in Vlaanderen is geen eenvoudige zaak. In de schets van de problematiek hierboven werd reeds gewezen op belangrijke hinderpalen. Vooral de aard van de museale collecties, met name de gemengde collecties waar archeologie in meer of mindere mate deel van uitmaakt, maakt dat ze moeilijk traceerbaar zijn. Voor dit onderzoek hebben wij ons daarom beperkt tot de meest relevante collecties. Privé-collecties en depots in gemeentehuizen of in berggruimten beheerd

door verenigingen komen hier niet aan de orde. Dat zou het bestek van het onderzoek te buiten zijn gegaan. Er werd een uitzondering gemaakt als er bij de contactname uitgesproken positieve reacties kwamen (Nieuwpoort, Haacht) of als de collectie naar de mening van de auteur in Vlaams perspectief belangrijk lijkt (Asse). Omdat archeologische instellingen belangrijke effectieve of potentiële bruikleengevers zijn en soms zelf over een museum beschikken, werden zij logischerwijze in de spreidingskaart opgenomen. Onze kaart van archeologische collecties in het Vlaamse gewest beoogt dus bijna uitsluitend de weergave van musea en instellingen met archeologische collecties. Daarbij werd een onderscheid gemaakt tussen musea met gemengde collecties, zuiver archeologische musea en archeologische instellingen met of zonder museum.

2. De stand van het beheer van archeologische collecties

Dat het niet schitterend is gesteld met onze archeologische collecties is al langer bekend en vormde de aanleiding voor dit onderzoek. Tekortkomingen inzake gebouwen, personeel en budgetten zijn een oud zeer. Maar reële gegevens en een coherent beeld ontbraken tot nu toe.

Bij het maken van zo'n beeld rijzen er specifieke problemen, met name wat de plaats van archeologische collecties in gemengde museale collecties betreft: wat is het aandeel van de archeologische collectie in de expositie- en reserveruimten? In welke mate staat het personeel ter beschikking van de archeologische collectie? Welk deel van het budget wordt eraan besteed? Neemt de archeologische collectie een zinvolle plaats in binnen de gemengde collecties van het museum? De eigenheid van de gemengde collecties komt ook naar voren in de problematiek van de aangroei van de collecties: voor een beperkt aantal instellingen, die te maken hebben met een explosieve groei van hun collectie, rijst het prangende probleem van de nood aan ruimte voor het bergen van archeologische voorwerpen in tentoonstellingsruimten en vooral ook in reserves en depots. In een groot aantal musea, meestal deze met gemengde collecties, doet dat probleem zich in veel geringere mate voor. Hun archeologische collecties bestaan vooral uit oude archeologische collecties en toevalsvondsten. Veel hangt dus af van het verzamelbeleid in verleden, heden en toekomst.

We hebben nagegaan na wat de stand is van de registratie en inventarisatie, zowel van de archeologische voorwerpen in tentoonstellingsruimten als in reserves en depots, en hoe dit gebeurt in de musea en archeologische instellingen. Zo hangen we een beeld op van het aantal voorwerpen waarover het zou kunnen gaan, om welk soort voorwerpen het gaat, uit welke materialen ze zijn vervaardigd en uit welke periode ze stammen.

Een niet onbelangrijke doelstelling was ook duidelijkheid te scheppen over de rol van de documentatie in verband met de archeologische stukken: uit welke opgravingen komen ze, zijn het toevalsvondsten, oude collectiestukken? Waar het opgravings- en collectiearchief zich bevindt en in welke mate het beschikbaar is voor raadpleging was in het bestek van dit onderzoek onmogelijk na te gaan. Een beter inzicht in de eigendom en de bruikleen van archeologische voorwerpen bleek eveneens noodzakelijk.

Een belangrijk uitgangspunt in dit deelonderzoek was de stelling dat een vlotte toegankelijkheid tot de archeologische voorwerpen primordiaal is voor hun ontsluiting voor beheerders, vorsers en het publiek, en dus voor hun voortleven.

3. De stand van het behoud van archeologische collecties

Veel leed kan reeds worden verholpen door passieve conservering. Een onderzoek naar de toestand van de gebouwen die archeologische collecties bevatten, het onderhoud van tentoonstellingsruimten,

reserves en depots, de klimaat- en lichtbeheersing en de controle hierop lag dan ook voor de hand. Zijn alle beheerders van archeologische collecties zich voldoende bewust van deze taken? In welke mate beschikken ze over de mogelijkheden om aan passieve conservering te doen? In welke mate is er reeds aan passieve conservering gedaan?

Bij passieve conservering horen ook tentoonstellings- en opbergmethoden. Sommige daarvan bemoeilijken de kennis en de controle van de conditie van de voorwerpen; ze vormen een hinderpaal voor hun bereikbaarheid. Gegevens over het meubilair, het verpakkingsmateriaal en specifieke opslagwijzen als klimaat-, koel- en diepvrieskasten in Vlaamse musea en instellingen moesten duidelijk maken hoe het daarmee is gesteld.

'Actieve conservering begint in de opgravings sleuf' is een adagium dat in de Vlaamse archeologie nog maar sinds kort hoorbaar is. Er moest voor een onderzoeksproject als dit worden nagegaan in welke mate dat reeds gebeurt, hoe de conservering achteraf plaatsvindt of gebeurde en welke nazorg de voorwerpen kregen. De graad van conservering - hoe ver is men daarin gegaan? - speelt een grote rol. Er moet namelijk een selectie in de conserveringsgraad gemaakt worden naargelang van het belang van het voorwerp, het materiaal waaruit het bestaat, de opbergmethoden, de museumwaardigheid enz. Soms dringt restauratie zich op, maar te vaak worden conservering en restauratie door elkaar gehaald. Als ze al onderscheiden worden, blijken de criteria om tot (dure) restauraties over te gaan vaak niet voldoende gegrond.

4. De opbouw van een potentieel van mensen en middelen voor het behoud van archeologische collecties

Bewustmaking en voorlichting moeten naar een concrete aanpak leiden inzake het beheer en behoud van onze archeologische collecties. Er is nagegaan wat er aan mogelijkheden voorhanden of groeiende is, en wat er ontbreekt - aan informatie, opleiding, instellingen, mensen - op het vlak van beheer, passieve conservering, actieve conservering en restauratie.

5. Aanbevelingen voor de verwerking van de achterstand

Zoals uit de beschrijving van de problematiek en de doelstellingen al bleek, legt dit onderzoek pijnpunten bloot in het beheer en behoud van de archeologische collecties in een museale context. Daarvan uitgaande worden er aan het slot aanbevelingen geformuleerd om tot beleidsinitiatieven over te gaan.

3 Methode

1. Coördinatie en stuurgroep

Het onderzoeksproject 'Beheer, conservering en restauratie van archeologische collecties in museale context' maakt deel uit van het Vlaamse museumbeleid. De opdracht werd uitbesteed door het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, afdeling Beeldende Kunst en Musea aan het Provinciaal Archeologisch Museum voor Zuid-Oost-Vlaanderen, site Velzeke, v.z.w. (PAMZOV). Onderzoeker was de auteur van dit rapport. Het PAMZOV verleende logistieke en inhoudelijke steun. De initiële initiatiefnemers, Anneke Lippens, museumconsulente voor de provincie Oost-Vlaanderen, en Luc Bauters, provinciaal archeoloog voor Oost-Vlaanderen, zorgden tevens voor de coördinatie van het onderzoeksproject. Hun visies, ervaring en kennis inzake het beheer en behoud van archeologische collecties, meer bepaald in museale context, vormden enkele pijlers van het onderzoek.

Voor de begeleiding van het onderzoek werd een stuurgroep geïnstalleerd. Die bestond uit vertegenwoordigers van de Vlaamse museale en archeologische wereld op verschillende niveaus: de Vlaamse Gemeenschap, de coördinatoren van het onderzoeksproject, de provincies, steden en gemeenten, diverse musea, het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP) en de Stichting Archeologisch Patrimonium (SAP), de universiteiten, de conserverings- en restauratiewereld, de Archeologische Dienst Waasland (ADW), het PAMZOV. De leden werden geselecteerd op grond van hun ervaring met en betrokkenheid bij het beheer en behoud van archeologische voorwerpen. De stuurgroep was het klankbord voor de activiteiten van de onderzoeker. De leden verschaften informatie vanuit hun ervaringswereld, boden suggesties voor de werkwijze van het onderzoek en beoordeelden de resultaten die in de loop van het onderzoeksproject werden bereikt. De stuurgroep vergaderde zesmaal.

19

2. Literatuur

Voor de raadpleging van literatuur werd gebruikgemaakt van de publicaties die in het bezit zijn van de Vlaamse Gemeenschap, de bibliotheek van de Provincie Oost-Vlaanderen (dienst Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium), de universiteitsbibliotheken van Gent en Leuven (secties Archeologie) en de bibliotheek van het PAMZOV v.z.w. Twee groepen publicaties werden doorgenomen:

- 1) publicaties over het behoud en beheer van archeologische voorwerpen. Dit moest gezien het grote aanbod op selectieve wijze gebeuren;
- 2) gidsen en archeologische publicaties die dienstig waren bij het opstellen van de kaart van de archeologische collecties in Vlaanderen.

Het raadplegen van literatuur over behoud en beheer was essentieel ter voorbereiding van de werkbezoeken aan conserverings- en restauratieateliers, het bijwonen van congressen en seminaries over beheer en behoud, en het opstellen van het inhoudelijke luik van de enquête. Samen met de mondelinge informatie van specialisten in behoud en beheer waren de bevindingen uit de literatuur belangrijk voor de evaluatie bij de werkbezoeken aan de musea en instellingen met archeologische collecties.

De literatuur voor de kartering van de musea en instellingen met archeologische collecties in Vlaanderen deed problemen rijzen: er is weinig voorhanden en de informatie is erg verspreid. Vertrekpunten waren de oude en nieuwe Museumgids van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Verder maakten wij gebruik van diverse soorten gidsen, brochures die zijn uitgegeven door steden en provincies, en vermeldingen van collecties in de archeologische vakliteratuur, waaronder: *Oudheidkundige repertoria*. Reeks A: de bibliografische repertoria; de reeks opgravingsverslagen *Archaeologica Belgica*; *Helinium*, het tijdschrift gewijd aan de archeologie in de Benelux; de reeks *Archeologie in Vlaanderen* van het IAP. Zij bevatten aanwijzingen over de plaats waar archeologische vondsten van een bepaald gebied (mogelijk) bewaard worden.

3. Spreidingskaart en enquête

Reeds bij een eerste verkenning bleek dat er zich in musea en instellingen van het Vlaamse Gewest een groot aantal archeologische collecties bevindt. Om informatie in te winnen over hun toestand drong het werkmiddel 'enquête' zich dan ook op. Om een zo groot mogelijk aantal van hen te bereiken was de al vermelde spreidingskaart een basisvereiste.

Op basis van de bestaande literatuur en van mondelinge mededelingen uit diverse hoeken (conservatoren-restaurateurs, archeologen, specialisten uit de partnerwetenschappen, museumverantwoordelijken) werden 98 Vlaamse musea en instellingen aangeschreven die zeker of vermoedelijk archeologische collecties in hun bezit hadden. Van die 98 hielden wij er 84 over. Van de 14 die wegvielen is het niet bekend dat zij archaeologica in hun collecties hebben, werd er gemeld dat ze er zeker geen bezitten of slechts een verwaarloosbaar aantal. Van de 84 die overbleven hebben er 47 op de enquête geantwoord. Dit betekent 56%.

Met uitzondering van de federale musea werden ook de musea met archeologische collecties in het Brusselse Gewest aangeschreven. Omdat reacties uit deze hoek uitbleven - slechts één antwoord op zeven - werd ervoor geopteerd deze musea *niet* in het onderzoek op te nemen.

Voor het opstellen van de enquête werd een beroep gedaan op de literatuur inzake het beheer en behoud van archeologische voorwerpen, de begeleiding en goedkeuring door de coördinatoren en de stuurgroepleden, en de kennis die werd opgedaan bij werkbezoeken aan musea en instellingen met archeologische collecties, conserverings- en restauratieateliers en door het bijwonen van congressen. Men vindt het modelformulier als bijlage.

Omdat er een behoorlijk grote hoeveelheid inlichtingen werd gevraagd, opteerden wij in het enquêteformulier voor een handzame en gebruiksvriendelijke formule van aankruisen met mogelijkheid tot commentaar. Voor musea en archeologische instellingen die opgravingen uitvoeren of daar nauw mee verbonden zijn, werd nog een aantal specifieke vragen toegevoegd over veldconservering, de reiniging van pas opgegraven voorwerpen enz. De enquête ging vergezeld van een introductiebrief van de Vlaamse Gemeenschap met inlichtingen over het onderzoeksproject en zijn plaats in het Vlaamse museumbeleid.

Ons onderzoek steunt in belangrijke mate op deze enquête. We zijn er ons van bewust dat de gegevens uit 47 antwoorden slechts een relatief en onvolledig beeld geven. Ze kunnen dan ook hoogstens richtinggevend zijn. Zeker voor kwantitatieve gegevens was het niet haalbaar ze in het bestek van dit onderzoeksproject op een andere wijze aan te vullen, te corrigeren of te vervolledigen. Toch waren de werkbezoeken nuttig om de langs schriftelijke weg verkregen informatie te checken, zoals in dit rapport nog zal blijken.

Afdeling conservering en restauratie ceramiek: het British Museum is prima uitgerust voor het behoud van archeologische voorwerpen in alle materiaalsoorten (foto Gudrun Theunynck)

4. Werkbezoeken

Behalve de literatuur en de enquête leverden ook de werkbezoeken belangrijke inzichten en informatie op. Enerzijds bezochten wij ateliers en instellingen in binnen- en buitenland die zich bezighouden met het beheer, de conservering en de restauratie van archeologische voorwerpen, anderzijds een aantal geselecteerde musea en instellingen met archeologische collecties. Verder hadden we ook ontmoetingen met specialisten: conservatoren-restauratoren, archeologen, specialisten uit partnerwetenschappen.

De werkbezoeken inzake conservering en restauratie hadden plaats in twaalf ateliers en instellingen, en er werden 28 archeologische collecties in musea en instellingen in Vlaanderen bezocht¹. Daarbij zijn er een aantal die niet op de enquête hadden geantwoord.

¹ De twaalf zijn:

- het atelier Louis Wouters in Haacht;
- de stadsarcheologische dienst Brugge;
- het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium in Asse-Zellik;
- de Service des Fouilles in Namen;
- Espace Gallo-Romain te Ath (tijdelijk atelier Alfred Terfve en Waalse Gemeenschap);
- het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium in Brussel;
- het atelier Jo Kempkens en Co in Roermond;
- de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort;
- Archeoplan Delft;
- The Museum of London;
- The British Museum;
- The Institute of Archaeology (Universiteit van Londen).

Een werkbezoek aan het Instituut Collectie Nederland te Amsterdam en Rijswijk bleek niet voldoende relevant voor het onderwerp 'conservering en restauratie van archeologische voorwerpen'. Werkbezoeken aan het Römisch-Germanisches Zentralmuseum te Mainz en het Institut de Restauration de Compiègne waren binnen het bestek van dit onderzoek niet meer mogelijk.

De 28 zijn: Aalst, Antwerpen (stadsarcheologische dienst en museum), Gent (universiteit met museum), Grobbendonk, Halle, Hamme, Hamont-Achel, Harelbeke, Heist-op-den-Berg, Koksijde, Kortemark-Werken, Kortrijk, Leuven (Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens), Leuven (universiteit met museum), Lokeren, Nieuwpoort, Oudenaarde-Ename (museum en IAP Buitendienst), Turnhout, Sint-Huibrechts-Lille, Sint-Niklaas (ADW), Tongeren (museum en IAP Buitendienst), Zottegem-Velzeke.

De eerste werkbezoeken aan archeologische collecties in musea en instellingen waren nuttig voor het opstellen van het enquêteformulier. Latere bezoeken maakten het mogelijk de gegevens uit de enquêteformulieren te toetsen op hun waarheidsgehalte en een scherper beeld te krijgen van de toestand op het veld. De enquêteformulieren waren in dat geval een belangrijke basis voor de voorbereiding van de bezoeken. De selectie van de te bezoeken musea gebeurde aan de hand van verschillende criteria: de enquêteformulieren, een min of meer evenredige spreiding over de provincies, de representativiteit van de collectie (groot-klein, lokaal-regionaal-landelijk belang, merkwaardige stukken, oude collecties-groeiende collecties).

5. Congressen, seminaries, infodagen

Ook congressen, seminaries en infodagen, zowel over specifieke onderwerpen rond het beheer en behoud van archeologische voorwerpen als over andere archeologische onderwerpen, leverden heel wat informatie en talrijke contacten op. In verband met het beheer en behoud van archeologische voorwerpen vermelden we: de infodagen voor Oost-Vlaamse musea, de ontmoetingsdag van Vlaams cultuurminister Luc Martens met de Vlaamse museumsector, opendeurdagen van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Seminarie Beroepsvereniging voor conservatoren-restaurateurs van kunstvoorwerpen (BRK).

Archeologische collecties

in Vlaanderen

1 Archeologie in Vlaanderen

1. Het begin: de Renaissance

De belangstelling voor archeologie is bij ons, zoals overal in Europa, ontstaan uit de passie voor de klassieke beschavingen in het Middellandse-Zeegebied. Die hernieuwde aandacht voor de Grieks-Romeinse beschaving is een wezenskenmerk van de Renaissance, die zich aan het eind van de 15de eeuw vanuit Italië naar het Noorden verspreidde. Toen verschenen hier op schilderijen van Hans Memling en Gerard David de eerste antieke objecten, zoals munten, cameeën en eroten met festoenen afkomstig van sarcofagen. Nadat Jan Gossaert in 1508, in het kielzog van zijn broodheer Filips van Bourgondië, als eerste Zuid-Nederlander de materiële relictten van het antieke Rome ter plaatse had afgebeeld, eerst op papier en later op paneel, was het hek van de dam. Tot diep in de 19de eeuw vertrok een stroom fiamminghi naar Italië om zich daar te bekwamen in de 'moeder der kunsten'. Dat ging van een eenvoudige vervolmakingsstage in de plastische kunsten en de antieke cultuur tot de Prix de Rome. In deze context zijn ook de eerste mediterrane antieke objecten in onze verzamelingen terechtgekomen. Deze passie en de bijbehorende verzameldrift leidden tot de belangstelling voor oudheden uit eigen bodem.

In zijn *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* vertelt Lodovico Guicciardini in 1567 als eerste over de vondsten die in de oude Romeinse vicus van Velzeke werden gedaan: stenen muren van woningen, munten, aardewerk met daarbij terra sigillata en bronzen godenbeeldjes. De nu verdwenen Sint-Maternuskapel op het Tongerse Vrijthof stond reeds sinds de 16de eeuw bekend voor het Romeinse beeldhouwwerk dat in haar muren was verwerkt. Over oude Romeinse muren, zoals de vestingmuren van het fort van Oudenburg of de stadswal van Tongeren, had men het overigens al in middeleeuwse teksten. Nog in de 16de eeuw ontdekte men in de buurt van Zaventem de stenen grafkamer van een Romeinse grafheuvel, met daarin nog de inhoud: glas, aardewerk en verbrande beenderresten. In de jaren 1630 schreef numismaat Peter Paul Rubens vanuit zijn kasteelgoed Het Steen in Elewijt met vreugde aan zijn vriend en antiquarius Nicolas de Peiresc in Aix-en-Provence dat hij tijdens het wandelen in zijn domein Romeinse munten had aangetroffen: een deel van het goed van de schilder lag aan de rand van de oude Romeinse vicus van Elewijt... Rubens was zelf een verwoed verzamelaar van oudheden, die hij uit Italië had laten overkomen. Zelf had hij daar een tiental jaar verbleven.

Archeologie betekende lange tijd dat men oude voorwerpen verzamelde ter illustratie van de geschiedenis en van antieke teksten. Dat bleef zo tot in de 19de eeuw, toen ze zich begon te ontwikkelen tot de volwaardige wetenschap die wij nu kennen. Dit neemt niet weg dat men al vroeg aandacht had voor delen van ons ondergrondse patrimonium.

2. De trage groei tot volwaardige wetenschap

In die archeologie ging de aandacht bijna uitsluitend naar Romeinse voorwerpen en gebouwenresten. Voor de Middeleeuwen was er geen belangstelling en dat er ook zoets als de prehistorie bestond was nog nauwelijks doorgedrongen. De traditie van de Renaissance, met haar bijna obsessionele hang naar de Klassieke Oudheid, bleef krachtig doorwerken, zelfs tot in de 20ste eeuw. Met uitzondering van de Merovingische necropolen en hun vaak rijke grafinhouden kwam de middeleeuwse archeologie pas na 1960 volop aan bod. Dat heeft veel te maken met het nog bestaande patrimonium van kerken, schepen en gildenhuizen en kastelen, en met de overvloedige documentatie in schrift en beeld. Hierdoor werden ontelbare andere bronnen en aspecten van de middeleeuwse beschaving in de schaduw gesteld.

Voor de prehistorie verliep de evolutie wat sneller, hoewel de gedachten aanvankelijk niet verder gingen dan de bijbelse verhalen, tenminste wat de verre oorsprong van de mens betreft. Antieke teksten gaven onze primitieve voorouders uit recentere tijden namen als 'Kelten', 'Galliërs' en 'Germanen'.

Prehistorische urnen, zoals die al geruime tijd in het Kempengebied aan het licht kwamen, werden dan vaak als 'Gallisch' geïdentificeerd, terwijl ze eigenlijk duizend of meer jaar ouder zijn en het in werkelijkheid gaat om grafurnen uit de brons- en ijzertijd (2200-800 v.C.) die tot verschillende culturen behoren waarvan de namen niet zijn overgeleverd. De moderne archeologie heeft het over Drakenstein-, Hilversum- of urnenveldenculturen, benamingen die gegeven zijn naar vindplaatsen of vondstomstandigheden.

Het echte besef van de voorgeschiedenis van de mens kreeg gestalte in de 19de eeuw. Christian Thomsen (1788-1865) ontwierp in de jaren 1820 het drieperiodestelsel. De latere conservator van het Deense Nationaal Museum had een opeenvolging in de tijd ontwikkeld op basis van de technologische evolutie in het gebruik van materialen: steentijd, bronstijd en ijzertijd. Later in diezelfde eeuw beleefden tal van wetenschappen, waaronder de geologie en de archeologie, een spectaculaire ontwikkeling. Hoewel reeds in de 18de eeuw geologen de gelaagdheden van de bodem begonnen te zien, werden de banden tussen stratigrafie en archeologie pas nu echt duidelijk. Met de idee dat de vorm van objecten een evolutie doormaakte, ontstonden de beschrijvingen van typologische reeksen. In zekere zin was het omgaan met en het interpreteren van prehistorische artefacten dus een stimulans voor de totstandkoming van de archeologie zoals wij haar nu kennen.

De archeologie bleef echter nog te zeer gericht op het voorwerp als de unieke getuige van een beschavingsperiode. Er werden te weinig verbanden gelegd om tot een concreet en omvattend beeld van een beschaving te komen, een houding die ook vandaag blijft doorleven. Even vertekenend is de nauwe band met de kunstgeschiedenis, een overblijfsel uit de Renaissancetraditie. De meeste archeologische voorwerpen zijn nu net géén kunstobjecten, maar 'gewone', dagelijkse werktuigen, gebruiksvoorwerpen, serviezen enz.!

De multidisciplinaire aanpak maakte van archeologie pas in de 20ste eeuw een volwaardige wetenschap. Enkel door samen te werken met partners als de historische wetenschappen en de natuurwetenschappen kan men betrouwbare gegevens verkrijgen voor de reconstructie van het verleden. Archeologische voorwerpen hebben meer potentieel dan alleen hun status van collectieobject: ze hadden hun plaats en functie in een landschap, een grafveld, een werkplaats, een heiligdom of een woning, op een tafel waar mensen rond zaten. Dit belet niet dat het inderdaad soms om kunstwerken gaat.

3. Archeologie in België: de 19de eeuw

Na de onafhankelijkheid van België deed de zoektocht naar de nationale identiteit zich ook in de 'nationale' archeologie gelden. Het 19de-eeuwse nationalisme, dat zowat overal in Europa voelbaar was, meende zijn legitimiteit in grote mate in het verleden te kunnen vinden. Reeds omstreeks 1830 was het Deense Nationaal Museum, als een van de eerste in Europa, in het bezit van een benijdenswaardige collectie archeologische voorwerpen 'van eigen bodem'. De nationale idee had ook bij ons weerslag op de archeologie en zorgde ongetwijfeld voor stimulansen. Omdat het monumentale ondergrondse patrimonium, met name de grondvesten van Romeinse villa's of prehistorische vondsten in grotten, de grootste aandacht trok, bleven de bedrijvigheden voornamelijk gericht op Midden- en Zuid-België. Zo zag de eerste Belgische archeologische vereniging het licht in Namen. Archeologie was toentertijd uitsluitend een bezigheid van amateurs, intelligentsia uit de clerus en de seculiere wereld. Ondanks de sterke gerichtheid op het voorwerp hebben zij een archeologische ervaring opgebouwd die tot professionalisme zou leiden.

Hoewel de archeologie en de bijbehorende archeologische verenigingen in Vlaanderen pas later begonnen te bloeien, moet hier toch worden gewezen op enkele vroege voorgangers. Zo kan men niet voorbijgaan aan de *Recueil d'antiquités romaines et gauloises trouvées dans la Flandre proprement dite* uit 1808-1813 van kanunnik De Bast. De schenking van De Basts verzameling door koning Willem I aan de pas gestichte universiteit van Gent leidde in 1822 tot het ontstaan van het universiteitsmuseum. De koning der Nederlanden verrijkte dat museum al vlug met de collectie-Rottiers. Die bestond weliswaar uit mediterrane stukken, maar vormde niettemin opnieuw een stimulans. In 1833 nam de Commissie van Monumenten en Stadsgezichten het initiatief tot de oprichting van het Musée historique belge in het voormalige Gentse jezuïetenklooster. Later wordt dit het Oudheidkundig Museum van de Bijloke en verhuist de verzameling naar het gelijknamige cisterciënzerinnenklooster.

Grote infrastructuurwerken - het rechtekken van waterlopen, het graven van kanalen, het aanleggen van (spoor)wegen - hebben vanaf de 19de eeuw de rijkdom van het ondergrondse patrimonium van Vlaanderen aan het licht gebracht. Een belangrijke stimulans voor de archeologische activiteit en de collectievorming zijn de baggervondsten geweest. Daarin vallen vooral de metalen voorwerpen op, gaande van sieraden en wapens uit de bronstijd over Romeinse statuetten en Merovingisch wapentuig tot middeleeuwse nutsvoorwerpen, zoals kandelaars en bootshaken. Zij vormen een substantieel deel van het archeologisch roerend patrimonium in Vlaanderen. Uiteraard vinden we dergelijke vondsten vooral terug in musea van steden en gemeenten langs rivierlopen, met name de Leie, Schelde en Dender. We denken aan Kortrijk, Deinze, Gent, Aalst, Hamme en Antwerpen.

4. Archeologie in België en Vlaanderen: de 20ste eeuw

In 1903 werd de Rijksdienst voor Opgravingen opgericht. Die was verbonden aan de afdeling Oud-België van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in Brussel. De opgravingen bleven sterk gericht op de verrijking van het museum en dus op het archeologische voorwerp, en de Rijksdienst bleef zijn aandacht ook meer richten op het zuidelijke en middengedeelte van het land, waar de kans op spectaculaire vondsten groter werd geacht. Toch zorgde hij voor een grotere relevantie van de archeologie in België: er was een kader geschapen vanuit het beleid.

Na een korte verbintenis met het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium ging de Rijksdienst voor Opgravingen in 1963 als autonome instelling over in de Nationale Dienst voor Opgravingen. Die bleef evenwel gehuisvest in het gebouw van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, een niet onbelangrijk detail als het over de conservering en restauratie van archeologische voorwerpen gaat. Ondanks alle moeilijkheden en beperkingen kon de nieuwe dienst behoorlijke resultaten voorleggen: de

archeologie ontplooidde zich in haar volle wetenschappelijke kracht, de resultaten vonden hun neerslag in de nieuwe reeks *Archaeologica Belgica* en Vlaanderen kwam eindelijk goed aan bod. Een aangepaste wetgeving ter bescherming van archeologisch erfgoed ontbrak echter.

In 1989 werd de dienst geregionaliseerd en in 1991 zag het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium het licht. In 1993 trad dan de decretale regelgeving ter bescherming van het archeologisch erfgoed in Vlaanderen in voege. Die was weliswaar onvolkomen in haar bepalingen maar blijkt toch zeer waardevol te zijn. Meteen kon men overgaan tot de oprichting van de Vlaamse Archeologische Raad, een adviesorgaan dat vertegenwoordigers telt uit alle instellingen en verenigingen die bezig zijn met archeologie in Vlaanderen.

Die archeologische activiteit in Vlaanderen beleefde intussen een aanzienlijke toename. Er zijn de reeds lang bestaande acties van de universiteiten van Gent, Leuven en Brussel, en van tal van amateurverenigingen, maar daarnaast namen ook diverse lokale besturen hun verantwoordelijkheid op. Zo riepen in het zog van andere Europese voorbeelden drie grote Vlaamse steden een stadsarcheologische dienst in het leven: Gent (1975), Brugge (1977) en Antwerpen (1983). Het voorbeeld werkte aanstekelijk in Leuven, Maaseik en Tongeren, waar de stadsarcheologische diensten niet bestaan als instelling, maar rechtstreeks verbonden zijn aan een museum. Een bijzonder initiatief is de intergemeentelijke Archeologische Dienst Waasland, die momenteel een archeologische samenwerking van zeven gemeenten vertegenwoordigt. Ook de Vlaamse provincies hebben hoe langer hoe meer aandacht voor de archeologie op hun grondgebied. Ze uiten dat door het aanstellen van provinciale archeologen of het oprichten van opgravingsdiensten. Van erg groot belang is ten slotte het besef dat langzaam doordringt bij openbare instanties en privé-bedrijven, dat bodemgebruik archeologisch moet worden begeleid. Hierbij kunnen we denken aan de Vlaamse Landmaatschappij (ruilverkavelingen), de Nationale Maatschappij van de Belgische Spoorwegen (het HST-traject) en aan Distrigas (pijpleidingen). Al bij al is er nog te weinig beweging op het lokale, gemeentelijke vlak, een probleem dat behalve op het onroerend evenzeer betrekking heeft op het roerend archeologisch patrimonium. Maar waar nog het hardst aan moet worden gewerkt, is het maatschappelijk draagvlak: het overgrote deel van de Vlamingen heeft maar weinig besef van de rijkdom van de Vlaamse bodem en van de boeiende archeologische collecties.

5. Ter afronding: hardnekkige moeilijkheden en beelden

Ondanks de substantiële vooruitgang in de Vlaamse archeologie gaan archeologische sporen en voorwerpen, vaak door een onverantwoord bodemgebruik, nog altijd massaal en in een snel tempo verloren. Dat heeft alles te maken met het verdwijnen van de natuurlandschappen in Vlaanderen en de onophoudelijke uitbraak van onze historische binnensteden. Het is hier niet de plaats om op deze rampzalige situatie in te gaan. Wat ons hier wél aanbelangt, is het vrij recente probleem van de grote toevloed van archeologische voorwerpen uit noodopgravingen, een rechtstreeks gevolg van de geschetste situatie: de grotere economische druk op het bodemgebruik en de toenemende archeologische activiteit hebben een aantal museumreserves en vooral de depots van archeologische instellingen uit hun voegen doen barsten.

De archeologie in Vlaanderen en België heeft een gelijkaardige evolutie meegemaakt als elders in Europa: een verschuiving van de interesse voor de materiële relictten van de Grieks-Romeinse cultuur naar de archeologische voorwerpen uit eigen bodem, een verbreding van een objectgerichte archeologie naar een discipline die oude sporen en voorwerpen weet te gebruiken in een zinvolle reconstructie van het menselijk verleden.

Toch is het anderzijds opvallend hoe ons land, zowel Vlaanderen als Wallonië, vooral vanaf de naoorlogse periode op archeologisch vlak een grote achterstand heeft opgelopen. Dat geldt voor diverse deelaspecten van de archeologische bedrijvigheid. Archeologie gaat bij brede lagen van de bevolking nog steeds door voor een romantische bezigheid die in verre oorden de mysterieuze bodem doorlicht. Dat Vlaanderen qua bodemsporen weinig te bieden heeft, is uiteraard een achterhaald vooroordeel. Archeologie heeft voor velen ook vooral te maken met bovengrondse monumenten, die door de vele verbouwingen die ze gedurende eeuwen hebben ondergaan tal van fraaie littekens vertonen. Men ziet niet in dat er tussen de blootgelegde grondvesten van een burcht en de nog bestaande zusterconstructie vijf gemeenten verder geen verschil is. Archeologische voorwerpen kunnen meestal op nog minder belangstelling rekenen. Als ze al behoorlijk bewaard zijn, staan en liggen veel brokkelige potten en verroeste zwaarden opgesteld op een weinig aantrekkelijke manier. Bovenal kan het brede publiek de voorwerpen niet plaatsen tegen een historische achtergrond en in een dagelijkse realiteit.

Er is met andere woorden een vertaalprobleem tussen het onderzoek en het brede publiek en er zijn naast de beheers- en behoudsproblemen die het voorwerp van dit rapport uitmaken, de gebrekkige presentatievormen. Dat geldt zowel voor de boven- en ondergrondse archeologische sporen als voor de voorwerpen. Behalve de musea en instellingen met archeologische collecties, die qua publiekswerking vaak laag scoren, schieten ook het middelbaar en hoger onderwijs tekort.

2

Musea en instellingen met archeologische collecties

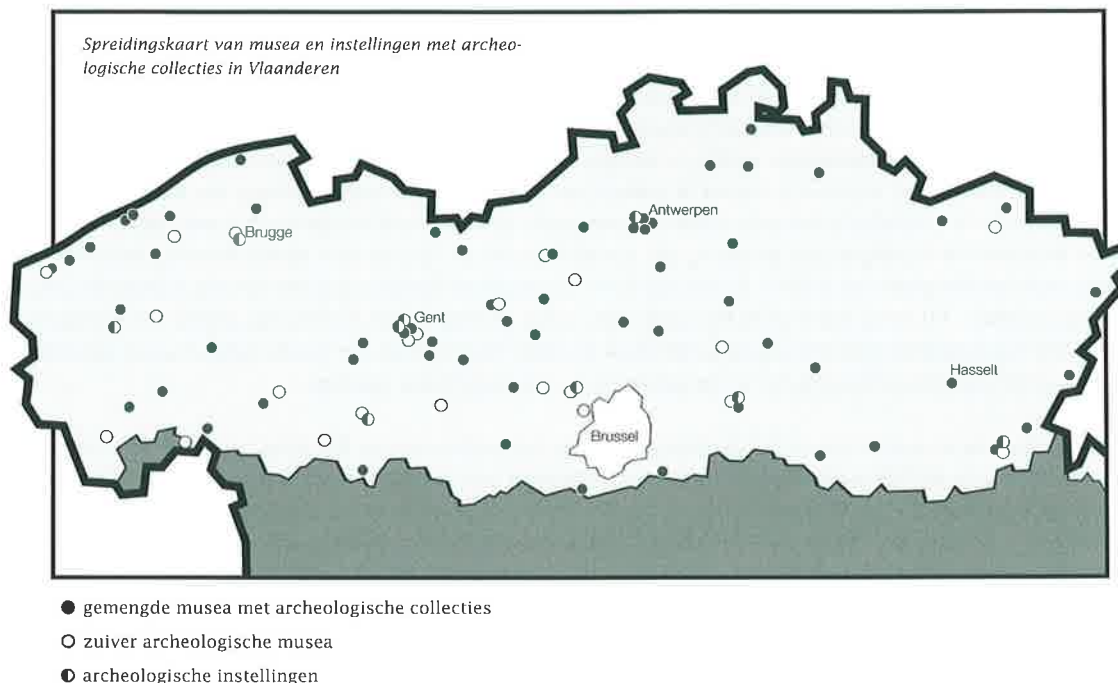
27

1. Musea en instellingen met 'belangrijke' archeologische collecties: te relativeren aantallen en cijfers

Om een inzicht te krijgen in de noden voor het beheer, de conservering en de restauratie van archeologische voorwerpen was het in een eerste fase noodzakelijk de Vlaamse musea en instellingen met archeologische collecties in kaart te brengen. Dat algemeen beeld was er nog niet. Dankzij diverse bronnen konden wij tot een uitgebreid overzicht komen, dat echter niet de ambitie heeft volledig te zijn: 98 musea en instellingen werden aangeschreven, 84 musea en instellingen met waardevolle archeologische collecties zijn in aanmerking genomen. Er werden er dus 14 geweerd: de collecties waren in die gevallen - vermoedelijk, in het geval van wie niet antwoordde - verwaarloosbaar klein of zelfs onbestaande.

Over het belang van sommige collecties kan men van mening verschillen. Het was hoe dan ook onmogelijk in het bestek van dit onderzoeksproject duidelijke criteria vast te leggen voor het selecteren of het weren van musea en voor het inschatten van het belang van de archeologische collecties. Dat vergt op zichzelf een apart onderzoek. Bepaalde collecties met een eerder beperkt aantal archeologische voorwerpen leken ons toch belangrijk genoeg om opgenomen te worden, omdat ze een aantal 'sterke' stukken bezitten of omdat ze belangrijk zijn voor de regionale geschiedenis.

De 84 musea en instellingen met archeologische collecties die voor dit onderzoek in aanmerking werden genomen vormen dus een relatief aantal, dat bovendien door de tijd achterhaald zal worden. Zo vernamen we onlangs dat er gewerkt wordt aan drie nieuwe gemengde musea met archeologische

collecties in Diksmuide, Wijnegem en Westmalle. Musea als die van Waregem en Mesen, die er voor dit onderzoek zijn uitgevallen, bevinden zich in potentieel rijke archeologische gebieden en hebben zich bereid verklaard in de toekomst archeologische voorwerpen uit de regio in hun collecties op te nemen. Onder de musea met archeologische collecties hebben wij wel de verzamelingen opgenomen van de Haachtse Geschiedkundige en Oudheidkundige Kring en van de voormalige musea van Nieuwpoort en Asse. Het belang van deze collecties, hun hoop op een toekomstige expositie en de positieve contacten van bij het begin van dit onderzoek hebben ons tot die beslissing gebracht.

Uiteindelijk kwamen wij uit op 74 musea, vier instellingen met en zes zonder museum (enkel depot). In theorie zijn er in het Vlaams Gewest slechts zeven instellingen met archeologische collecties. Als echter de drie buitendiensten van het IAP (Ename, Woumen, Tongeren) worden meegerekend, komen we in de praktijk op tien Vlaamse instellingen met archeologische collecties, waarvan vier met museum en depot, en zes enkel met depot. De Archeologische Dienst Waasland (ADW) plant in de nabije toekomst een museale functie door een deel van haar collectie als 'open depot' toegankelijk te maken. Hij is hier dan ook opgenomen bij de vier archeologische instellingen met museum en depot.

Van de 98 aangeschreven musea en instellingen hebben er 52 op de enquête geantwoord, van de 84 behouden musea en instellingen 47. Verdeeld over de Vlaamse provincies krijgen we voor de behouden musea en instellingen het volgende beeld:

	totaal aantal	aantal antwoorden	antwoorden procent
Antwerpen	14	6	42,9%
Limburg	10	7	70%
Oost-Vlaanderen	25	15	60%
Vlaams-Brabant	12	7	58,3%
West-Vlaanderen	23	12	52,2%
	84	47	56%

Deze cijfers, net als de gegevens uit de enquêtes zelf, moeten met een korrel zout worden genomen. De kennis en ervaring van de stuurgroepleden en de onderzoeker hebben geleerd dat men er voorzichtig mee moet omspringen. De werkbezoeken aan musea en instellingen hebben dat bevestigd.

Verschillende factoren zorgen voor de relativiteit van de cijfers en andere gegevens. Zo zijn beheerders van de archeologische collectie in een gemengd museum niet altijd vertrouwd met de archeologie, hebben ze het bijvoorbeeld moeilijk met de thuiswijzing van de voorwerpen of leggen er weinig interesse voor aan de dag, wat meteen ook de gebrekkige inventarisatie verklaart. De toestand van een collectie wordt soms te rooskleurig voorgesteld. Wellicht door overbelasting werd hier en daar een enquête te vlug en onoordeelkundig ingevuld. Het kwam ook voor dat men niet precies begreep wat er in het enquêteformulier bedoeld werd of dat de vraag verkeerd geïnterpreteerd werd. Dat was met name het geval voor het aandeel van het personeel in het beheer en behoud van de archeologische collecties in musea en instellingen.

Een belangrijk en moeilijk oplosbaar probleem bij de evaluatie van een archeologische collectie is de schatting van de omvang. Hiermee wordt de totaliteit van een archeologische collectie bedoeld: alle voorwerpen in tentoonstellingsruimten, reserves en depots samen. Als er al cijfers werden gegeven - dat is in slechts 16 van de 47 enquêtes het geval -, dan moeten ze op verschillende manieren worden geïnterpreteerd.

Naam museum/instelling	Provincie	Omvang collectie	Museum/instelling
Museum Vleeshuis Antwerpen	Antwerpen	15000	Museum
Provinciaal Gallo-Romeins Museum Tongeren	Limburg	80000	Museum
IAP Buitendienst Limburg/Tongeren	Limburg	1500000	Instelling
Museum Kempenland Lommel	Limburg	30000	Museum
Museum Grevenbroek Hamont-Achel	Limburg	200	Museum
Stedelijk Museum Oud-hospitaal Aalst	Oost-Vlaanderen	4500	Museum
Stedelijk Museum Vleeshuis Dendermonde	Oost-Vlaanderen	3000	Museum
IAP Buitendienst Oost-Vlaanderen/Oudenaarde-Ename	Oost-Vlaanderen	4500	Instelling
Museum van Deinze en de Leiestreek	Oost-Vlaanderen	251	Museum
Haachtse Geschied- en Oudheidkundige Kring	Vlaams-Brabant	200000	Museum
Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens Leuven	Vlaams-Brabant	5000	Museum
Stedelijk Archief, Museum en Documentatiecentrum "het Toreke" Tienen	Vlaams-Brabant	3000	Museum
Stedelijk Archeologisch Museum (Stedelijke Archeologische Dienst) Brugge	West-Vlaanderen	25000	Museum/instelling
Archeologisch Site-museum Werken	West-Vlaanderen	250	Museum
Groeningeabdij/Broelmuseum (Stedelijke Musea) Kortrijk	West-Vlaanderen	3000	Museum
Museum Hotel Arthur Merghelynck (Stedelijke Musea) Ieper	West-Vlaanderen	800	Museum

De brede waaier die dergelijke cijfers vormen, behoeft duidelijk wat illustrerende commentaar. Het IAP Buitendienst Tongeren geeft het indrukwekkend hoge cijfer van 1.500.000. Dat is te verklaren door het grote aantal aardewerkscherven uit de recente opgravingen in het stadscentrum, die per stuk worden meegeteld. Het cijfer '25.000' van de archeologische dienst in Brugge vertegenwoordigt dan weer het aantal kilogram. Bij de '3000' van Kortrijk is het aanzienlijke aantal kisten met scherven uit vele opgravingen op zolder niet meegerekend. De ADW gaf cijfers die moeilijk in de tabel konden worden opgenomen: 'Ca. 80-90 m³ bij compacte stapeling (bouw materiaal niet meegerekend)'. Al deze cijfers

met hun uiteenlopende inhouden wijzen erop dat er problemen bestaan met de criteria voor het vastleggen van de omvang van een archeologische collectie. Er is nood aan een meer uniforme wijze van inventariseren.

2. Zuiver archeologische musea

Wij onderscheiden drie categorieën 'bewaarplaatsen van archeologische collecties': zuiver archeologische musea, gemengde musea met archeologische collecties, archeologische instellingen. Bij de archeologische instellingen wordt een onderscheid gemaakt tussen deze met en zonder museum, maar allemaal beschikken ze over een depot met een archeologische collectie. De vier archeologische instellingen met museum zijn opgenomen in het totale aantal van de zuiver archeologische musea.

zuiver archeologische musea	19
gemengde musea met archeologische collecties	55
instellingen met zuiver archeologisch museum	4
instellingen zonder museum	6
	84

Musea met overwegend bodemvondsten - er zijn ook bovengrondse archeologische monumenten, roerend en onroerend - kunnen als 'zuiver archeologisch' worden bestempeld. Zij vormen in Vlaanderen een minderheid. Er komen er 23 voor in aanmerking.

30

Ook hier past nuancering. Van drie musea die bij de 23 (zie tabel hieronder) zijn opgenomen, hebben wij geen precieze gegevens: Lokeren, Zelzate en Wervik. Oudenburg is met uitzondering van wat historisch en heemkundig materiaal voor 90% archeologisch. Het museum van Hamme heeft ook een kleine paleontologische verzameling, maar vanwege het overwicht van de archeologische collectie en de band tussen archeologie en paleontologie leek ons de omschrijving 'zuiver archeologisch' in dit geval aanvaardbaar. Het Museum Duinenabdij van Koksijde gaat over landschap en fauna die evenwel met de archeologie verband houden. Het universiteitsmuseum van Leuven bezit ook een kleine verzameling opgezette dieren, een overblijfsel van een vroegere didactische functie met betrekking tot de fauna in het Heilig Land; dat geldt ook voor een gedeelte van de archeologische collectie. Het Museum voor Stenen Voorwerpen, dat is ondergebracht in de overblijfselen van de Sint-Baafsabdij in Gent, herbergt een uitzonderlijke collectie grafstenen en bouwsculptuur. Vele daarvan zijn pure bodemvondsten, zoals de grafstenen die bij de Braemgaten werden aangetroffen of de Romaanse sculpturen uit de opgravingen en het murenonderzoek (muurarcheologie) van de Gentse Sint-Niklaaskerk. (De degradatie van oude grafstenen en bouwsculpturen, die in museumdomeinen vaak buiten staan opgesteld, is overigens een erg onderschat probleem.)

Over de musea van Maaseik (80% archeologie) en Zoutleeuw (75%), die niet in de categorie 'zuiver archeologisch' werden opgenomen, kan op grond van het hoge percentage archeologie discussie bestaan. Maaseik is op archeologisch gebied zeer actief, bij Zoutleeuw gaat het om een plotselinge toevloed uit een recent maar voorlopig eenmalig onderzoek.

Bij de 23 zuiver archeologische musea in Vlaanderen zijn er vier instellingen. De universiteiten van Gent en Leuven bezitten archeologische musea, die echter niet door recente opgravingen worden aangevuld. De ADW, met als thuisbasis Sint-Niklaas, heeft een plan op korte termijn voor een museum in de vorm van een 'open depot'. Het Archeologisch Museum van Brugge staat onder de verantwoordelijkheid van de stadsarcheologische dienst en beide maken deel uit van de Stedelijke Musea. De musea van Sint-Niklaas en Brugge worden wel door recente opgravingen aangevuld.

Provincie	Gemeente	Naam museum/instelling
Antwerpen	Grobbendonk	Gemeentelijk Archeologisch Museum Grobbendonk
Limburg	St-Huibrechts-Lille	Museum Heemkundige Kring Sint-Huibrechts-Lille
Limburg	Tongeren	Provinciaal Gallo-Romeins Museum Tongeren
Oost-Vlaanderen	Gent	Archeologisch Museum Universiteit Gent
Oost-Vlaanderen	Gent	Museum voor Stenen Voorwerpen (Sint-Baafsabdij) Gent
Oost-Vlaanderen	Hamme	Museum Van Bogaert-Wauters Hamme
Oost-Vlaanderen	Lokeren	Historisch Archeologisch Museum Lokeren
Oost-Vlaanderen	Oudenaarde-Ename	Museum 't Ename
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas	Archeologische Dienst Waasland, intergemeentelijke vzw Sint-Niklaas
Oost-Vlaanderen	Zelzate	Museum Michel Gilleman Zelzate
Oost-Vlaanderen	Zottegem	Provinciaal Archeologisch Museum Zuid-Oost-Vlaanderen, site Velzeke
Vlaams-Brabant	Affligem	Archeologisch Museum Affligem
Vlaams-Brabant	Asse	Archeologisch Museum Asse
Vlaams-Brabant	Haacht	Haachtse Geschied- en Oudheidkundige Kring
Vlaams-Brabant	Leuven	Archeologisch en Didactisch Museum K.U. Leuven
West-Vlaanderen	Avelgem-Waarmaarde	Regionaal Archeologisch Museum Scheldevallei Kerkhove
West-Vlaanderen	Brugge	Stedelijk Archeologisch Museum (Archeologische Dienst) Brugge
West-Vlaanderen	Harelbeke	Archeologisch Museum Harelbeke
West-Vlaanderen	Heuvelland	Archeologisch Streekmuseum "Het Labyrint" Kemmel
West-Vlaanderen	Koksijde	Museum Duinenabdij Koksijde
West-Vlaanderen	Kortemark-Werken	Archeologisch Site-museum Werken
West-Vlaanderen	Oudenburg	Stedelijk Archeologisch Museum Oudenburg
West-Vlaanderen	Wervik	Archeologisch Museum "Sint-Janshospitaal" Wervik

Om tal van redenen verschillen de zuiver archeologische musea in belang. Dat hangt niet alleen af van de omvang van hun collectie, maar ook van de soort archeologische collectie en de archeologische activiteiten die een museum of een instelling met museum kan ontplooiën. Het spreekt vanzelf dat grote en actieve musea en instellingen als Tongeren, Velzeke, Ename, de ADW en de stadsarcheologische dienst van Brugge zich duidelijk manifesteren. Ze bevinden zich in een rijk archeologisch gebied en door recente opgravingen groeit hun collectie aan. Dit betekent uiteraard niet dat zij geen archeologische voorwerpen uit oude opgravingen, oude collecties, bruiklenen, schenkingen en legaten in hun collecties hebben.

De diversiteit van grote, gemiddelde en kleine zuiver archeologische musea in Vlaanderen komt goed tot uiting in een overzicht van de belangrijkste soorten archeologische collecties die ze herbergen. Naast de collecties van de al vermelde musea met een sterke aangroei uit nieuwe en een belangrijk fonds uit vroegere opgravingen zijn er die met een matige tot kleine aangroei uit nieuwe opgravingen, zoals: Sint-Huibrechts-Lille (prehistorie, Romeinse nederzetting), Avelgem-Waarmaarden (prehistorie, Romeins administratief verzamelcentrum, Merovingische nederzetting) Harelbeke (prehistorie, Romeinse vicus), Koksijde (abdij) en Oudenburg (Romeinse nederzetting en laat-Romeins fort en grafveld). Ook zij beschikken over een fonds met voorwerpen uit vroegere opgravingen. Net als de grote musea zijn het musea die hun ontstaan te danken hebben aan de archeologische rijkdom van de site waar ze zich op bevinden.

Verder zijn er de kleine, zuiver archeologische musea met vondsten uit vroegere, eenmalige opgravingen, die in de toekomst in aanmerking kunnen komen voor aangroei. Ze zijn eveneens ontstaan op een rijke archeologische bodem: Grobbendonk (prehistorie, Romeinse vicus, Merovingisch grafveld), Affligem (abdij), Asse (Romeinse vicus), Haacht (middeleeuwse vondstcomplexen), Kemmel (Keltische hoogtevesting) en Kortemark-Werken (middeleeuwse motte en klooster).

Ten slotte zijn er de 'oude' collecties, die soms oneerbiedig worden omschreven als 'dode' collecties. Het gaat om musea die nauwelijks of niet groeien. Hun collecties bestaan uit archeologische voorwerpen die afkomstig zijn uit oude verzamelingen (schenkingen en legaten), oude opgravingen en losse vondstcontexten. De archeologische voorwerpen hebben er soms een zeer diverse, tot zelfs mediterrane herkomst: Gent (Sint-Baafs), de universiteiten van Gent en Leuven, en Hamme.

Over Lokeren (Historisch Archeologisch Museum), Zelzate en Wervik ontbreken zoals gezegd de gegevens. We vermoeden dat de eerste twee tot de laatste categorie behoren (toevalsvondsten en oude opgravingen, vondsten kanaalzone Gent-Terneuzen). Wervik is een belangrijke Romeinse vicus ('Viroviacum' op de Peutingerkaart) en gezien recente en vroegere bodemingrepen, die soms archeologisch werden begeleid, vermoeden wij een belangrijke groei van vondsten in het plaatselijke museum.

Ook inzake beheer en behoud zijn de situaties erg verschillend. Kleinere musea hebben doorgaans maar weinig besef van beheer en behoud. Een uitzondering vormt het museum van Sint-Huibrechts-Lille, dat door een speciale subsidie wat orde op zaken kon stellen. Voor de manke relatie tussen de aangroei van archeologische voorwerpen en het beheer en behoud verwijzen we naar de gelijkaardige situatie bij gemengde musea met archeologische collecties en archeologische instellingen.

Ondanks een ogenschijnlijk homogene omschrijving vormen zuiver archeologische musea in Vlaanderen in verschillende opzichten een bont gezelschap, vooral wat betreft hun omvang, het soort archeologische collecties en de sterke, matige of onbestaande aangroei. Andere verschillen betreffen de behuizing, het beheer en behoud, de eigenaar, het statuut enz. Dat zijn factoren die we ook bij gemengde musea en instellingen met archeologische collecties aantreffen. Hun gemeenschappelijke noemer danken zuiver archeologische musea in Vlaanderen aan het feit dat ze alle bewaarplaatsen zijn van voornamelijk bodemvondsten.

3. Gemengde musea met archeologische collecties

De Vlaamse gemengde musea met archeologische collecties kunnen met nog grotere stelligheid als 'een bont gezelschap' worden omschreven. De redenen hiervoor zijn van dezelfde aard als bij de zuiver archeologische musea. Daar komt per definitie nog bij dat in gemengde musea met archeologische collecties die archeologische collecties het museum delen met een of meer andere verzamelingen. De inhoudelijke en thematische variatie kan erg groot zijn - geschiedenis, kunst, heemkunde, techniek... - wat soms resulteert in heel disparate ensembles. Stedelijke Musea als die van Kortrijk, Aalst, Gent (Bijloke), Lokeren, Leuven, Turnhout, Tienen en Maaseik zijn sprekende voorbeelden van musea met veel collecties onder één dak. Qua diversiteit spannen Aalst en Lokeren misschien wel de kroon - ze hebben te veel verzamelingen om op te noemen -, maar er zijn wellicht nog andere voorbeelden te noemen. Soms zijn er ronduit bevreemdende combinaties, zoals de Eerste Wereldoorlog en archeologie in Zonnebeke.

Ook oude grafstenen zijn een bedreigde archeologische soort: ze staan vaak buiten te verkommeren, zo sterft een mens een tweede dood (foto Christine Braet)

In onderstaande tabel sommen we de 55 musea op, met het percentage archeologische voorwerpen, als dat ons bekend is.

Provincie	Gemeente	Naam museum/instelling	Soort Collectie
Antwerpen	Antwerpen	Museum Pelgrom-'Poorterswoning' Antwerpen	Gemengd
Antwerpen	Antwerpen	Museum Vleeshuis Antwerpen	Gemengd (18%)
Antwerpen	Antwerpen	Museum Mayer van den Bergh Antwerpen	Gemengd
Antwerpen	Antwerpen	Natuurhistorisch Museum "Boekenberg" Deurne	Gemengd
Antwerpen	Brecht	Kempisch Museum Brecht	Gemengd
Antwerpen	Heist-o/d-Berg	Heemkundig Museum Die Swane	Gemengd (5%)
Antwerpen	Hoogstraten	Stedelijk Ostmuseum Hoogstraten	Gemengd
Antwerpen	Kontich	Museum voor Heem- en Oudheidkunde Kontich	Gemengd (50%)
Antwerpen	Mechelen	Stedelijk Museum "Hof van Busleyden" Mechelen	Gemengd (5-10%)
Antwerpen	Rijkevorsel	Gemeentelijk Heemkundig Museum Rijkevorsel	Gemengd
Antwerpen	Turnhout	Taxandriamuseum Turnhout	Gemengd
Antwerpen	Willebroek	Onthaalcentrum Het Broek Blaasveld	Gemengd
Limburg	Hamont-Achel	Museum Grevenbroek Hamont-Achel	Gemengd (15%)
Limburg	Hasselt	Stedelijk Museum Stellingwerff-Waardenhof Hasselt	Gemengd
Limburg	Lommel	Museum Kempenland Lommel	Gemengd (50%)
Limburg	Maaseik	Museactron Maaseik	Gemengd (80%)
Limburg	Rekem	Stads- en Streekmuseum Maasland Rekem	Gemengd
Limburg	Riemst	Heemmuseum Slag van Lafelt Riemst	Gemengd
Limburg	Tongeren	Stedelijk Museum Tongeren	Gemengd
Oost-Vlaanderen	Aalst	Stedelijk Museum "Oud-hospitaal "Aalst	Gemengd (50%)
Oost-Vlaanderen	Beveren	Heemmuseum Beveren	Gemengd
Oost-Vlaanderen	Deinze	Museum van Deinze en de Leiestreek	Gemengd (3%)
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	Stedelijk Museum Vleeshuis Dendermonde	Gemengd (20%)
Oost-Vlaanderen	Destelbergen	Gemeentelijk Museum Destelbergen-Heusden	Gemengd (30%)
Oost-Vlaanderen	Gent	Oudheidkundig Museum van de Bijloke Gent	Gemengd
Oost-Vlaanderen	Gent	Schoolmuseum Michel Thiery Gent	Gemengd
Oost-Vlaanderen	Lokeren	Stedelijk Museum Lokeren	Gemengd (5%)
Oost-Vlaanderen	Melle	Gemeentelijk Museum Melle	Gemengd (30%)
Oost-Vlaanderen	Nevele	Heemkundig Museum "Rietgaverstede" Nevele	Gemengd
Oost-Vlaanderen	Ninove	Stedelijk Museum Ninove	Gemengd (70%)
Oost-Vlaanderen	Ronse	Sted. Musea Folklore en Regionale Geschied./ St.-Hermescrypte Ronse	Gemengd
Oost-Vlaanderen	Temse	Gemeentemuseum Temse	Gemengd (5%)
Oost-Vlaanderen	Wachtebeke	Museum Moervaartstede Wachtebeke	Gemengd
Oost-Vlaanderen	Wetteren	Heem- en Geschiedkundig Museum Wetteren	Gemengd (5%)
Vlaams-Brabant	Aarschot	Museum voor Heemkunde en Folklore Aarschot	Gemengd (10%)
Vlaams-Brabant	Halle	Zuidwestbrabants Museum Halle	Gemengd (40%)
Vlaams-Brabant	Hoeilaart	Gemeentelijk Heemkundig Museum "Hof ter Heyde" Hoeilaart	Gemengd
Vlaams-Brabant	Leuven	Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens Leuven	Gemengd (20%)
Vlaams-Brabant	Tielt-Winge	Heemkundig Hagelands Museum Tielt-Winge	Gemengd
Vlaams-Brabant	Tienen	Stedelijk Archief, Museum en Documentatiecentrum "het Toreke" Tienen	Gemengd (50%)
Vlaams-Brabant	Zoutleeuw	Historisch Stadhuis Zoutleeuw	Gemengd (75%)
West-Vlaanderen	Bredene	Heemmuseum Ter Cuere Bredene	Gemengd
West-Vlaanderen	Damme	Stedelijk Museum Damme	Gemengd
West-Vlaanderen	Diksmuide	Stedelijk Museum Diksmuide	Gemengd (5%)
West-Vlaanderen	Gistel	Sint-Godelievemuseum Gistel	Gemengd

West-Vlaanderen	Ieper	Museum Hotel Arthur Merghelynck (Stedelijke Musea) Ieper	Gemengd (10%)
West-Vlaanderen	Knokke-Heist	Heemkundig Museum Sincfala voor Polder en Visserij Heist	Gemengd
West-Vlaanderen	Koksijde	Visserijmuseum Oostduinkerke	Gemengd
West-Vlaanderen	Kortrijk	Groeningeabdij/Broelmuseum (Stedelijke Musea) Kortrijk	Gemengd
West-Vlaanderen	Menen	Stadsmuseum 't Schippershof Menen	Gemengd
West-Vlaanderen	Nieuwpoort	Stadhuis (voorlopig) Nieuwpoort	Gemengd
West-Vlaanderen	Oostende	Heemkundig Museum "de Plate"(Stedelijke Musea) Oostende	Gemengd
West-Vlaanderen	Oostende	Domein Raversijde (Site Walraversijde)	Gemengd
West-Vlaanderen	Roeselare	Nationaal Wielermuseum Roeselare	Gemengd (1%)
West-Vlaanderen	Zonnebeke	Streekmuseum Zonnebeke	Gemengd

Men heeft wel eens de indruk dat gemengde musea met archeologische collecties op het gebied van de archeologie een eerder passieve rol zouden spelen. Dat is onterecht. We overlopen enkele gevallen.

Het museum van Kontich bijvoorbeeld is verbonden aan twee amateurverenigingen: de Koninklijke Kring voor Heemkunde van Kontich en de Antwerpse Vereniging voor Romeinse Archeologie. Dankzij hun ijver groeit de collectie door recente opgravingen aan (ijzertijd nederzetting en Romeinse vicus) én wordt een deel in het museum tentoongesteld. De archeologische collectie van Kontich vertegenwoordigt dan ook 50% van de totale gemengde collectie. Een gelijkaardige situatie vinden we in Halle, waar de conservator en vrijwilligers graaf- en afbraakwerken in de stad archeologisch begeleiden. Het archeologische aandeel in het museum van Halle bedraagt 40%. Daar moeten dan wel regionale vondsten worden bijgerekend, meer bepaald schenkingen van lithisch materiaal (stenen werktuigen) uit de steentijden. Ook Halle heeft zich de moeite getroost archeologisch materiaal tentoon te stellen. In 1985 kreeg het museum een educatieve toelage van de Vlaamse Gemeenschap voor zijn presentatie van de museumcollectie. Van het geld werd een deel gebruikt voor de reconstructie van een interieur uit de ijzertijd (6de-5de eeuw v.C.) met de presentatie van originele voorwerpen in aardewerk (potten en weefgewichten).

Hoge percentages archeologische voorwerpen in gemengde musea zijn dan weer geen waarborg voor een actieve archeologische werking op het terrein en in het museum. Die archeologische activiteit heeft vooral te maken met de recente aangroei van de archeologische collectie door opgravingen. Een opvallend voorbeeld is het Museum Vander Kelen-Mertens van Leuven, met 'slechts' een aandeel van 20% archeologie in de collecties. Ook hier moet weer genuanceerd worden: de huidige waarnemend conservator vervult in Leuven ook de rol van stadsarcheoloog en de stedelijke overheid erkent hoe langer hoe meer het belang van de archeologie, hiertoe gestimuleerd door recente vondsten. De archeologische collectie is bovendien vrij groot, ondanks het geringe percentage, en ze werd onlangs gerevalueerd in het kader van de oprissing van het volledige museum. Daarentegen leggen de musea van Zoutleeuw of Ninove, met een archeologisch aandeel van respectievelijk 75 en 70%, geen actieve werking op het archeologische terrein aan de dag. Hun 'leveranciers' van archeologische voorwerpen en gegevens uit recente opgravingen zijn de universiteit van Leuven en het IAP.

Ieper, met zijn aandeel van 10%, zal hoe dan ook meer objecten binnenkrijgen van de IAP-opgravingen op de 'Verdrongen Weiden', een middeleeuwse stadswijk extra muros. Vermoedelijk zal zich in Tienen iets gelijkaardigs afspelen. Het museum Het Toreke heeft nu reeds 50% archeologica in huis. Recent archeologisch onderzoek van het IAP heeft vastgesteld dat Tienen na Tongeren qua uitgestrektheid de tweede belangrijkste Romeinse nederzetting blijkt te zijn in Vlaanderen. Het museum van Tienen wordt thans verbouwd; het archeologische aandeel zal er na de heropening vermoedelijk fraai bij liggen. Dat was al zo in het 'oude' museum. De 50% van Aalst is dan weer een ander verhaal. Dit zijn voor een groot deel voorwerpen die afkomstig zijn uit oude collecties, losse vondstcontexten en oude opgravingen. Niettemin gaat het hier om een van de interessantste archeologische collecties in Vlaanderen. Maaseik

kwalificeerden we reeds in het hoofdstuk Zuiver archeologische musea (zie p. 30) als een twijfelgeval voor de omschrijving 'zuiver archeologisch'. Het aandeel van de bakkerij en de oude apotheek is niet onaanzienlijk, maar de archeologische collectie haalt er 80% en net als in Leuven vervult de conservator ook de functie van stadsarcheoloog.

Ook kleinere gemengde musea met archeologische collecties zijn soms erg actief op archeologisch gebied. Het Gemeentelijk Museum van Melle (30%) heeft zich actief van zijn archeologische taak gekwetend dankzij de opgravingen van de heemkundige kring De Gonde. Een gelijkaardige situatie geldt voor het Museum Grevenbroek van Hamont-Achel, dat Noord-Limburg in de archeologische kijker wist te zetten. Het kleine museum van de site Walraversijde binnen het Domein Raversijde is totstandgekomen door de opgravingen van het IAP op de boeiende site van een verdwenen middeleeuws vissersdorp. Gemengde musea met archeologische collecties zijn dus niet zomaar 'bewaarplaatsen' die voor archeologische voorwerpen alleen receptief functioneren. Ze voeren soms opgravingen uit of laten die uitvoeren. Ze werken actief aan de presentatie van archeologische voorwerpen. Sommige hebben reeds de stap gezet naar actieve conservering van voorwerpen, andere hebben de intentie om dat te doen. Passieve conservering blijkt samen te hangen met de totale situatie van het museum.

Dit belet niet dat er op vele vlakken ook grote problemen zijn. Enkel al het met dezelfde en toch ook eigensoortige zorg beheren van de verschillende soorten collecties binnen hetzelfde museum is geen sinecure. De taak van de beheerders van gemengde musea is vaak zo divers dat de aandacht niet overal dezelfde intensiteit kán hebben. Archeologische collecties zijn daar soms het slachtoffer van. Toch vormen gemengde musea met archeologische collecties ongetwijfeld een wezenlijk bestanddeel in het archeologische Vlaamse landschap.

4. Archeologische instellingen

Vlaanderen telt zeven archeologische instellingen. Dat worden er tien als de drie buitendiensten van het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium worden meegerekend. Vier instellingen beschikken over een archeologisch museum en een depot, zes enkel over een depot. De provinciale archeologen laten we buiten beschouwing, aangezien zij tot op heden geen eigen depotwerking hebben.

Provincie	Gemeente	Archeologische instellingen zonder museum
Antwerpen	Antwerpen	Stad Antwerpen Ontwikkelingsbedrijf Archeologie
Limburg	Tongeren	IAP Buitendienst Limburg/Tongeren
Oost-Vlaanderen	Gent	Dienst Stadsarcheologie Gent
Oost-Vlaanderen	Oudenaarde	IAP Buitendienst Oost-Vlaanderen/Oudenaarde-Ename
Vlaams-Brabant	Asse-Zellik	Instituut voor het Archeologisch Patrimonium Zellik
West-Vlaanderen	Diksmuide	IAP Buitendienst West-Vlaanderen/Diksmuide-Woumen

Provincie	Gemeente	Archeologische instellingen met museum
Oost-Vlaanderen	Gent	Archeologisch Museum Universiteit Gent (Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent)
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas	Archeologische Dienst Waasland, intergemeentelijke vzw Sint-Niklaas
Vlaams-Brabant	Leuven	Archeologisch en Didactisch Museum K.U. Leuven
West-Vlaanderen	Brugge	Stedelijk Archeologisch Museum (Stedelijke Archeologische Dienst) Brugge

De archeologische instellingen zijn dus verdeeld over steden en gemeenten (Gent, Brugge, Antwerpen en de intergemeentelijke Archeologische Dienst Waasland), twee universiteiten (Gent en Leuven) en de Vlaamse Gemeenschap (Instituut voor het Archeologisch Patrimonium en zijn buitendiensten).

Theoretisch hebben zij elk hun eigen doelstellingen, maar in de praktijk blijkt dat veel van hun activiteiten erg gelijklopend zijn. Het IAP en universiteiten zijn wetenschappelijke instellingen. Terwijl de universiteiten voornamelijk een wetenschappelijke en didactische taak hebben, liggen de taken van het IAP op verschillende vlakken: beheer, coördinatie, kartering van de archeologische sites, advies en begeleiding, noodinterventies, wetenschappelijke studie. De realiteit toont aan dat het IAP door geld- en personeelsgebrek niet al deze taken naar behoren kan vervullen. De universiteiten doen eveneens aan noodinterventies en kartering, hoewel zij niet 'verplicht' zijn deze doelstellingen te harte te nemen. Wetenschappelijk archeologisch onderzoek moet ruim worden gezien. De stadsarcheologische diensten en de ADW doen in theorie niet aan wetenschappelijk onderzoek, wel aan beheer, advies en begeleiding, interventies en publiekswerking. Dit belet niet dat het beheer, de uitvoering van de opgravingen en de gepubliceerde resultaten op wetenschappelijke wijze gebeuren.

Niet alleen deze instellingen staan in voor de archeologie in Vlaanderen. Wij hebben reeds gewezen op het grote belang van bestuurlijke overheden als de provincies, de steden en gemeenten zonder vaste archeologische diensten en de amateurverenigingen.

De instellingen worden geconfronteerd met verschillende problemen. In de eerste plaats zijn er de vele noodopgravingen in de agglomeraties en op het platteland, een gevolg van de economische druk op het grondgebruik. Omdat niet alles behandeld kan worden, selecteert men op grond van bepaalde criteria: themata waarover weinig bekend is (bv. Merovingische nederzettingen), het belang van de site (bv. de middeleeuwse kern van een stad) enz. Om het archeologisch patrimonium beter te kunnen inschatten werd begonnen met de kartering van sites, waarbij men ook de reeds bestaande vernielingsgraad aanduidt (bv. de historische binnenstad van Gent).

Er is sprake van een volslagen overbelasting van de archeologische instellingen in verband met de opslag van de vondsten. Hier rijst een groot probleem van beheer en behoud van de archeologische voorwerpen. Ze worden gestockeerd in depots die niet aan de grote toevloed zijn aangepast. De werkdruk en het gebrek aan middelen zijn bovendien dermate groot dat de museumwaardige voorwerpen maar moeizaam naar het museumcircuit doorstromen en de inventarisatie loopt achter. In één zin: de situatie loopt uit de hand.

Tegelijk is er hoop op verbetering in de nabije toekomst. De Vlaamse Archeologische Raad heeft een ontwerp van decreet voor depots ingediend bij de Vlaamse minister bevoegd voor archeologie. Het IAP werkt hard aan de uitbouw van depots in de buitendiensten van Woumen en Tongeren. De ADW krijgt in de nabije toekomst een nieuwe ruimte voor de uitbreiding van zijn depot.

Een tweede, erg onderschat probleem is het opgravings- en collectiearchief. De verwerking van de gegevens over de archeologische voorwerpen (en van de archeologische sporen in het algemeen) is niet meer bij te houden, terwijl dit archief zich voortdurend uitbreidt en onbereikbaar wordt. Zoals al gezegd verliezen archeologische voorwerpen veel van hun waarde als hun context verloren gaat. Dat lijkt hier het geval te zijn.

In twee van de vier archeologische instellingen met museum stromen archeologische voorwerpen uit recente opgravingen door naar hun museum: Brugge en Sint-Niklaas (ADW). De ADW plant binnenkort

een museumopstelling in de vorm van een 'open depot'. Daar zal een selectie van de vondsten te zien zijn. Depot en reserve zijn in beide instellingen in de praktijk niet gescheiden.

De archeologische activiteiten van de universiteiten van Gent en Leuven hebben voorlopig weinig impact op hun museumcollecties. In Gent worden het museum en de reserve met de oude collectie gescheiden gehouden van het depot, waar de vondsten van recente opgravingen terechtkomen. In Leuven is de situatie gelijkaardig. Daar is er ook een streven om de vondsten van recente opgravingen zo vlug mogelijk naar hun plaats van oorsprong terug te brengen, zoals dat onlangs gebeurde met de middeleeuwse en postmiddeleeuwse voorwerpen van de opgravingen in Zoutleeuw. Toch wensen de beheerders van deze musea ook museumwaardige voorwerpen uit recente opgravingen met de oude verzameling te combineren. Mogelijk ligt er voor Gent op dit vlak iets in het verschiet: de archeologische collectie is overgebracht naar het voormalige predikherenklooster Het Pand in het stadscentrum, maar over de toekomstige tentoonstelling en de inrichting van de reserve is nog niets bekend.

3 Archeologische voorwerpen

1. Periodes: van prehistorie tot Nieuwe Tijd

37

De bodemvondsten in Vlaanderen kunnen uit alle periodes van de menselijke geschiedenis dateren, of ze nu afkomstig zijn uit bodemingrepen van economische aard dan wel uit archeologische opgravingen.

Ook op eenzelfde site kunnen overblijfselen van verschillende bewoningsfasen - van de prehistorie tot de Nieuwe Tijd - aanwezig zijn. Dat wekt, gezien de dichte bewoning van onze streken geen verwondering, hoewel de Vlaamse bodem niet overal en niet in alle periodes met dezelfde intensiteit geëxploiteerd en bewoond is geweest. Al die bewoners hebben hun sporen en voorwerpen in de bodem achtergelaten. Voor hun hoeveelheid, soort en bewaringstoestand hangt veel af van de leefgewoonten, de organisatievormen en het technologische niveau van de mens in het verleden, de ligging van de bewoningsplaatsen en de kwaliteit van de gronden. De jagers-verzamelaars van het Paleo- en Mesolithicum bijvoorbeeld migreerden vaak, zodat we hun stenen voorwerpen op heel veel plaatsen aantreffen. De grondsporen van de tijdelijke kampementen die zij hebben achtergelaten, zijn daarentegen uiterst miniem en moeilijk traceerbaar. Vanaf de nieuwe steentijd zouden (potentieel) rijke landbouwgebieden continu in gebruik blijven. Plaatsen op de samenvloeiing van rivieren of aan bronnen hebben op mensen altijd een evidente aantrekkingskracht gehad. Beschavingen uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen laten monumentalere sporen na.

Niet alle periodes zijn even goed vertegenwoordigd in de archeologische collecties van onze verschillende musea. Dat hangt af van vele factoren, zoals de al genoemde dichtheid en bewaringsgraad van sporen en voorwerpen uit een bepaalde periode in bepaalde gebieden, de graad van archeologische activiteit, de wijze waarop de collectie gevormd is...

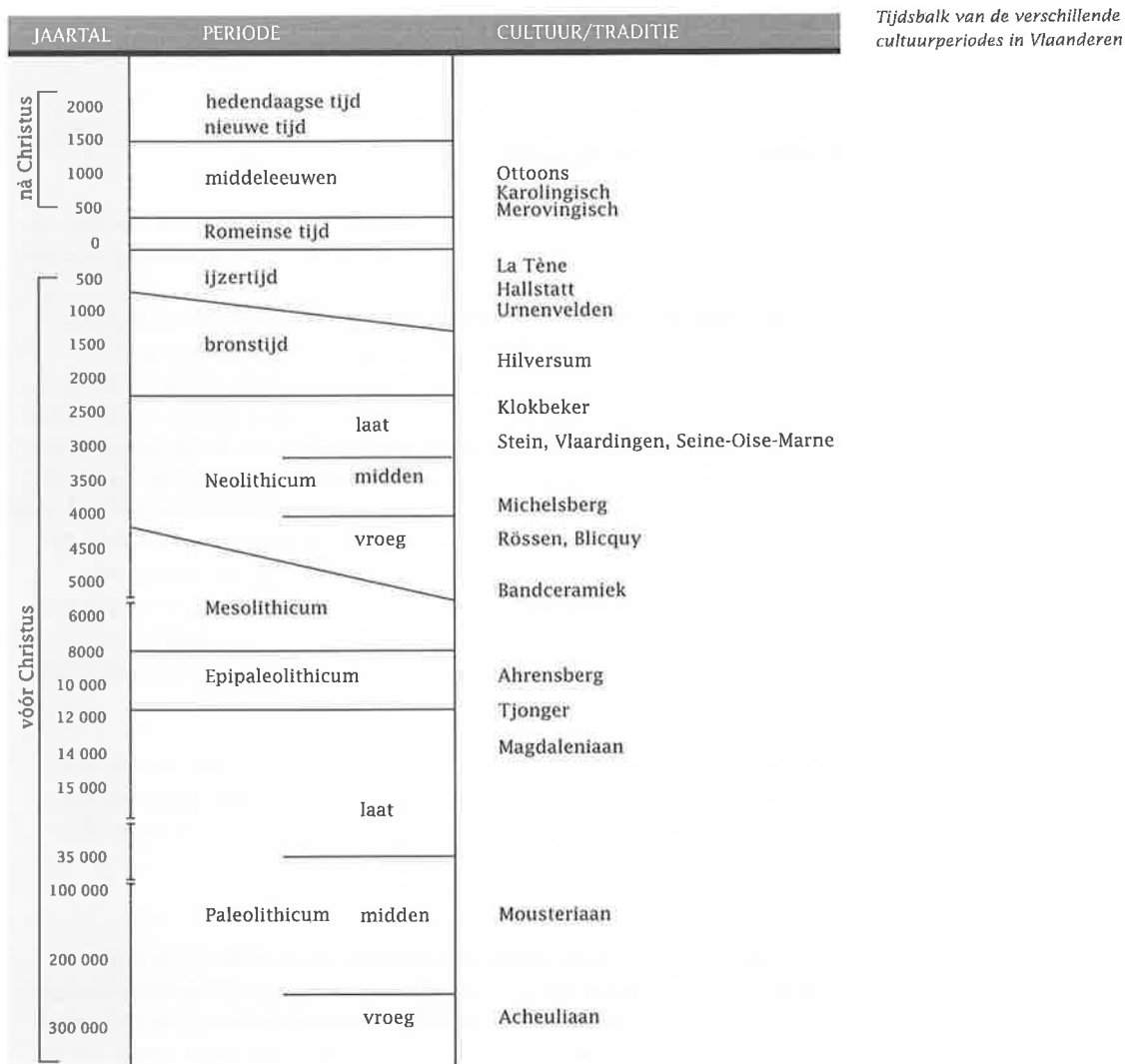
Weten welke periodes in een museum of instelling vertegenwoordigd zijn en in welke mate, is reeds richtinggevend voor de problematiek van het behoud en beheer. Als het overwegend om een prehistorische collectie gaat, weet men dat ceramiek en metaal een klein aandeel zullen vormen in vergelijking met het stenen materiaal. Tegelijk behoort de prehistorische ceramiek tot de 'kwetsbare' soort, die in

slechte bewaarmstandigheden barst en verpulvert. Voor de Romeinse tijd zal ceramiek dan weer een belangrijk aandeel vormen; hier is vooral het ruwe, technologisch minder verzorgde aardewerk bedreigd. Maar uit dezelfde periode mag men ook behoorlijk wat ijzeren en bronzen voorwerpen verwachten, en zelfs glas. Voor de Merovingische periode bieden de talrijke grafvondsten in ijzer roestproblemen. Met andere woorden, in een museum met een overwegend prehistorische collectie rijzen niet dezelfde problemen als in een museum met een grote Romeinse en Merovingische verzameling.

In de enquête werd de volgende periodisering gehanteerd:

- steentijden
- metaaltijden
- Romeins
- Merovingisch
- middeleeuws
- postmiddeleeuws

De volgende chronologie en periodisering geeft een genuanceerder tijdsbeeld, met een chronologie in absolute cijfers.

Wij verkozen voor de enquête de term 'postmiddeleeuws', omdat die eenduidiger overkomt dan het ons inziens correctere 'Nieuwe Tijd'. De chronologie gaat van de oudste sporen van de mens in Vlaanderen, 35.000 jaar geleden, tot de Nieuwe Tijd, die doorgaans wordt beschouwd als de periode van de Middeleeuwen tot nu. Archeologisch bestaat er geen consensus over de eindlimiet: is dat de 19de eeuw of de 20ste eeuw?

Voor de enquête was een eenvoudige, 'ruwere' periodisering verkieslijk. Vele verantwoordelijken voor archeologische collecties in gemengde musea zijn immers niet vertrouwd met de chronologie die in de archeologie gehanteerd wordt. Bovendien leveren dergelijke grote indelingen makkelijker een totaalbeeld op over de verhouding periode/voorwerpen.

Dertig van de 47 musea en instellingen met archeologische collecties die de enquête beantwoordden gaven ook een benaderend percentage per periode. Die cijfers hebben slechts een relatieve waarde, omdat ze niet vertellen hoeveel materiaal van elke periode er binnen een collectie aanwezig is. Verder merkten wij onder meer bij werkbezoeken dat bepaalde collecties meer blijken te bezitten dan in de enquête werd aangegeven. Ook dat houdt ongetwijfeld weer verband met de positie van beheerders van gemengde musea met archeologische collecties, die het - begrijpelijkerwijs - soms moeilijk hebben met deze identificaties.

Provincie	Museum/instelling	Steentijden	Metaaltijden	Romeins	Merovingisch	Middeleeuws	Postmiddeleeuws
Antwerpen	Antwerpen Stadsarch.	0	0	1	0	29	70
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	20	25	15	5	10	25
Antwerpen	Grobbendonk	5	2	78	15	0	0
Antwerpen	Heist-op-den-Berg	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Antwerpen	Kontich	1	19	70	0	5	5
Antwerpen	Mechelen	Ja	Ja	70	Ja	Ja	Ja
Limburg	Hamont-Achel	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Limburg	Hasselt	Ja	Ja	0	0	Ja	Ja
Limburg	Lommel	80	20	0	0	0	0
Limburg	Maaseik	20	20	15	10	5	30
Limburg	Tongeren IAP	1	1	72	1	12	13
Limburg	Tongeren PGRM	10	10	60	10	5	5
Limburg	Tongeren Sted.Mus.	0	0	1	0	59	40
Oost-Vlaanderen	Aalst	20	10	20	10	30	10
Oost-Vlaanderen	Deinze	57	0	37	0	6	0
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	10	0	2	3	50	35
Oost-Vlaanderen	Destelbergen-Heusden	5	5	15	15	20	20
Oost-Vlaanderen	Gent Stadsarch.	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Oost-Vlaanderen	Gent Univ.	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Oost-Vlaanderen	Hamme	20	20	25	7	20	8
Oost-Vlaanderen	Lokeren	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Oost-Vlaanderen	Melle	5	0	5	0	70	20
Oost-Vlaanderen	Ninove	0	0	0	0	20	80
Oost-Vlaanderen	Oudenaarde-Ename	Ja	Ja	Ja	0	50	50
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas	10	15	35	0	25	15
Oost-Vlaanderen	Temse	20	40	40	0	0	0
Oost-Vlaanderen	Wetteren	45	10	10	5	20	0
Oost-Vlaanderen	Zottegem	Ja	Ja	Ja	Ja	0	0
Vlaams-Brabant	Aarschot	65	20	0	0	5	10

Vlaams-Brabant	Haacht	0	0	0	0	40	60
Vlaams-Brabant	Leuven Univ.	1,4	4,6	18,5	0	73,9	1,6
Vlaams-Brabant	Leuven Sted.Mus.	20	5	10	10	50	5
Vlaams-Brabant	Tienen	2	3	60	5	10	20
Vlaams-Brabant	Zoutleeuw	3	1	1	0	45	50
West-Vlaanderen	Avelgem-Waarmaarde	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	0
West-Vlaanderen	Brugge	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
West-Vlaanderen	Diksmuide	0	0	0	0	Ja	Ja
West-Vlaanderen	Harelbeke	Ja	Ja	Ja	0	Ja	Ja
West-Vlaanderen	Ieper	0	0	0	0	90	10
West-Vlaanderen	Knokke-Heist	0	0	0	0	Ja	0
West-Vlaanderen	Koksijde	0,1	0,1	1	0	98,2	0
West-Vlaanderen	Koksijde-Oostduinkerke	0	0	0	0	Ja	0
West-Vlaanderen	Kortemark-Werken	5	5	40	25	25	0
West-Vlaanderen	Kortrijk	0	0	Ja	0	0	0
West-Vlaanderen	Oudenburg	0	0	96	0	4	0
West-Vlaanderen	Roeselare	Ja	0	0	0	Ja	0
Totaal		36	32	36	22	42	33
%		76.6%	68%	76.6%	46.8%	89.3%	70.2%

2. Herkomst: van lokaal tot mediterraan

De herkomst van de archeologische voorwerpen kwam al meermaals ter sprake. Daaruit kon al worden vermoed dat het grotere deel van regionale en/of lokale oorsprong is. Dat komt duidelijk tot uiting in de enquête (zie bijlage), zonder dat men altijd het onderscheid heeft gemaakt - of begrepen - tussen lokaal en regionaal: respectievelijk 16 en 30 van de deelnemende musea - 18 zuivere archeologische collecties en 29 gemengde - hebben louter lokale en/of regionale stukken. Bij degene die er ook andere hebben overweegt bovendien in veel gevallen het lokale/regionale procentueel. Maar er blijkt daarnaast toch ook een interessant part van landelijke en mediterrane oorsprong te zijn, wat vooral door de vroegere 'criteria' van collectievorming kan worden verklaard. Dat geldt uiteraard niet voor mediterrane voorwerpen die reeds in de Romeinse tijd of in de Middeleeuwen geïmporteerd zijn, zoals amforen of majolica.

De archeologische voorwerpen van landelijke oorsprong komen niet alleen van overal in Vlaanderen, maar ook uit Wallonië. De meeste mediterrane stukken die bij ons zijn beland, zijn voornamelijk Griekse, Etruskische en Romeinse voorwerpen, in mindere mate Egyptische; soms komen ze uit het Nabije Oosten. Het aandeel archeologische voorwerpen van niet-mediterrane Europese origine, niet-Europese en onbekende oorsprong is klein.

lokaal
regionaal
landelijk
mediterraan
Europees
niet-Europees
onbekend

De vraag naar de herkomst van archeologische voorwerpen geeft een idee van de archeologische collectie en eventueel de relevantie van haar aanwezigheid in een gemengd museum. Het weten waar de voorwerpen vandaan komen, kan een motivatie bieden voor de herwaarding en redding van archeologische voorwerpen als getuigenissen van het verleden van een bepaalde plaats of streek in Vlaanderen. Anderzijds is er nauwelijks een vermoeden van de merkwaardige schat aan mediterrane voorwerpen in onze musea. Enkel al over hun didactische waarde kan er moeilijk twijfel bestaan.

Door traditionele collectievorming zijn Vlaamse archeologische collecties ook rijk aan mediterrane stukken: Romeinse olijfolie-amfoor uit Baetica (Zuid-Spanje) met fabrieksstempel van Marcus Iulius(?) Mopsus

(foto Stedelijk Archeologisch Museum, Brugge)

3. Soorten voorwerpen, soorten materialen

Het kan niet de bedoeling zijn hier alle soorten archeologische voorwerpen, van prehistorie tot Nieuwe Tijd, te beschrijven: werktuigen, wapens, serviezen, kunstvoorwerpen, menselijke en dierlijke resten, bodemonsters, bouwmaterialen... In een rapport over het beheer en behoud van archeologische voorwerpen is niet dát zozeer van belang, wel daarentegen het materiaal waaruit ze vervaardigd zijn.

We zagen al hoe bepaalde periodes reeds richtinggevend kunnen zijn voor het soort materiaal waaruit voorwerpen in het verleden vervaardigd zijn. Zo levert de Romeinse tijd meer ceramiek op dan de prehistorie of zelfs de Middeleeuwen. Hoewel we voor de laatste, technologische fases uit de prehistorie van 'metaaltijden' spreken, zijn er in Vlaanderen niet zoveel metalen voorwerpen uit die tijd gevonden. Metaal hebben we daarentegen wel massaal voor de Romeinse tijd, de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Organisch materiaal - hout, leder, textiel - vormt, ondanks het drukke gebruik ervan in veel periodes, een minderheid, omdat het in de grond niet goed bewaard blijft. (Deze minderheid wordt trouwens ten zeerste met verdere vernietiging bedreigd door slechte bewaaromstandigheden in musea en instel-

lingen.) De nog bewaarde archeologische voorwerpen geven dan ook in zekere zin een vertekend beeld van het verleden.

Om een betere kijk op de materiaalsoorten te verkrijgen en het opsporen te vergemakkelijken werd in de enquête naar de volgende materialen gevraagd:

ceramiek
 glas
 metaal ijzer
 brons
 lood
 andere
 steen
 organisch hout
 leder
 been
 textiel
 andere
 bodemmonsters
 andere

Ook hier werd gevraagd naar de percentages per materiaalsoort, om een idee te krijgen van het aandeel van bepaalde materialen in een collectie. Zo kunnen deze gegevens een eerste leidraad bieden voor eventuele toekomstige maatregelen.

Provincie	Museum/instelling	Ceramiek	Glas	Metaal	Organisch Materiaal	Steen	Bodemmonsters	Andere
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	20	10	30	5	35	0	0
Antwerpen	Antwerpen Stadsarch.	90	5	2	1	1	1	0
Antwerpen	Grobbendonk	80	5	15	0	0	0	0
Antwerpen	Heist-op-den-Berg	Ja	Ja	Ja	Ja	0	0	0
Antwerpen	Kontich	60	1	6	10	20	3	0
Antwerpen	Mechelen	65	0	20	10	5	Nee	Ja
Limburg	Hamont-Achel	30	5	10	0	Ja	0	0
Limburg	Hasselt	Ja	0	Ja	0	Ja	0	0
Limburg	Lommel	15	0	5	1	79	0	0
Limburg	Maaseik	60	5	10	3	0	22	0
Limburg	Tongeren IAP	45	1	1	43	1	9	0
Limburg	Tongeren PGRM	80	3	3	2	10	2	0
Limburg	Tongeren Sted.Mus.	50	2	5	40	2	0	Ja
Oost-Vlaanderen	Aalst	40	10	10	10	30	0	0
Oost-Vlaanderen	Beveren	50	1	30	10	5	4	0
Oost-Vlaanderen	Deinze	Ja	0	Ja	0	Ja	0	0
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	80	5	10	5	0	0	0
Oost-Vlaanderen	Destelbergen-Heusden	40	5	0	Ja	40	0	15
Oost-Vlaanderen	Gent Stadsarch.	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	0
Oost-Vlaanderen	Gent Univ.	90	2	3	Ja	Ja	Ja	Ja
Oost-Vlaanderen	Hamme	10	5	25	10	25	25	0
Oost-Vlaanderen	Lokeren	Ja	Ja	Ja	0	Ja	Ja	0
Oost-Vlaanderen	Melle	85	5	5	4	1	0	0

Oost-Vlaanderen	Ninove	10	10	Ja	10	70	0	0
Oost-Vlaanderen	Oudenaarde-Ename	60	5	3	25	2	10	0
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas	80	2	5	5	8	Ja	0
Oost-Vlaanderen	Temse	Ja	0	Ja	Ja	Ja	0	0
Oost-Vlaanderen	Zottegem	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Vlaams-Brabant	Aarschot	10	0	5	40	40	0	5
Vlaams-Brabant	Haacht	77	4	6	5	5	3	0
Vlaams-Brabant	Halle	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	0	0
Vlaams-Brabant	Leuven Univ.	90	2	3	2	2	0,5	0,5
Vlaams-Brabant	Leuven Sted.Mus.	50	5	10	5	30	0	0
Vlaams-Brabant	Tienen	90	1	5	4	0	0	0
Vlaams-Brabant	Zoutleeuw	60	1	26	10	1	1	0
West-Vlaanderen	Avelgem-Waarmaarde	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	0
West-Vlaanderen	Brugge	90	2	2	2	2	2	0
West-Vlaanderen	Diksmuide	Ja	Ja	Ja	Ja	0	0	0
West-Vlaanderen	Harelbeke	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	0	0
West-Vlaanderen	Ieper	30	0	60	10	0	0	0
West-Vlaanderen	Kortemark-Werken	20	5	20	25	20	10	0
West-Vlaanderen	Kortrijk	Ja	Ja	Ja	Ja	0	0	0
West-Vlaanderen	Oudenburg	75	15	10	0	0	0	0

4. Context: vondstomstandigheden en documentatie

We zagen reeds hoe de mens sinds lang het grondgebied van het huidige Vlaanderen bewoonde en in gebruik nam, nu eens continu op dezelfde plaatsen, dan weer in verschillende periodes op verschillende plaatsen.

Naargelang van het grondgebruik in de opeenvolgende bewoningsfasen kunnen de sporen van bewoning (vuurhaarden, resten paalgaten, gedempte grachten, ploegsporen, funderingen van stenen gebouwen, afvalputten...) in goede staat tot ons gekomen zijn, maar ze zijn ook wel eens uitgewist door de volgende bewoners. De archeologische voorwerpen die ermee verbonden zijn kunnen 'in context' zitten: ze komen overeen met de sporen van een gelijktijdig kampement, gebouw of grafveld. Ze kunnen ook 'buiten context' zitten; dit betekent dat ze door later bodemgebruik van hun originele context zijn weggerukt en vermengd zijn met archeologische sporen en voorwerpen van latere datum. Prehistorische en Romeinse voorwerpen kunnen bijvoorbeeld in funderingsputten en ophogingsniveaus van middeleeuwse gebouwen zitten, of ze zijn door intense landbouwactiviteit naar hogere niveaus getrokken of zelfs aan de oppervlakte beland. Hedendaagse (land)bouwactiviteiten rukken meer dan vroeger archeologische voorwerpen uit hun context.

Alleen al de huidige noodsituaties op archeologische sites tonen hoe belangrijk de documentatie van de archeologische voorwerpen is. Omdat zoveel sites gedoemd zijn te verdwijnen, moet er opgegraven worden en moet men een zo groot mogelijk aantal gegevens registreren. Deze registratie van vondstomstandigheden (dagboeken, plannen, tekeningen, foto's...) vormt de basisdocumentatie over de archeologische voorwerpen. Verder onderzoek van de voorwerpen zelf vult die aan. Bij voorwerpen uit losse vondstcontexten (toevalsvondsten), uit oude opgravingen of in oude collecties ontbreekt deze basisdocumentatie zeer vaak. Daarom stellen we voor om van opgravings- en collectiearchief te spreken (zie hierover 3.6. Registratie). Uit ons onderzoek blijkt dat archeologische voorwerpen in musea en instellingen en het corresponderende opgravings- en collectiearchief te ver van elkaar worden bewaard, zelfs op compleet andere plaatsen, om een efficiënte wisselwerking te kunnen garanderen.

5. 'Death and oblivion': verwaarlozing en onwetendheid

Het is schrijnend vast te stellen hoe vaak onze archeologische collecties er inspiratieloos en zelfs verwaarloosd bij liggen. Dat geldt voor de tentoongestelde voorwerpen en a fortiori voor de objecten in de reserves en de depots. Wat reeds lang een publiek geheim is, werd tijdens onze werkbezoeken regelmatig bevestigd.

Enkele indrukken: we zagen zinderend neonlicht dat de stofdeeltjes in de vitrinekasten deed dansen, scheefgezakte rekken met halfvergane kartonnen dozen vol 'oud spul' in reserves en depots... Er zijn reserves waar zelfs geen rekken te zien zijn, maar waar alles op de grond staat, in de meest diverse fruitbakjes en kartonnen dozen met merknamen van bananen, waspoeder, frietvet enz. Een ander museum is nog niet geheel hersteld na een bombardement in 1944: er staan manden, dozen en vitrines vol materiaal dat zelfs een doorgewinterd archeoloog doet opkijken. Want aan 'archeologische schatten op zolder' is er geen gebrek. Op onze vraag in enkele musea of er nog wat in de reserves schuilde, kregen we een negatief antwoord of werd dat als onbelangrijk beschouwd. Toen we toch even gingen kijken, ontdekten we onder meer een Merovingische francisca (bijl) en een fragment van een Egyptisch faiencebeeldje.

Het is geen gemakkelijke taak te beschrijven hoe dergelijke situaties van verval zijn kunnen ontstaan. Het gaat vaak om een complex aan factoren, die bovendien van plaats tot plaats verschillen. Er is in de eerste plaats het gebrek aan middelen. Veel berust verder op vrijwilligerswerk of op het initiatief en de dynamiek van een aantal individuen die zijn overleden of vermoeid zijn geworden. Archeologen en beheerders van collecties moeten hoe langer hoe meer met beperkte middelen en personeel diverse taken vervullen en zijn dus permanent overbelast. De professionele archeologische wereld heeft er te lang mee gewacht om de resultaten van het onderzoek naar het publiek te brengen. En merkwaardig genoeg was er ook in die kringen te weinig besef van de bewaarproblematiek van archeologische voorwerpen. Veel wantoestanden berust ten slotte op onwetendheid. Als Vlaanderen nu met een grote achterstand te kampen heeft, mag zeker niet worden vergeten dat de belabberde toestand van archeologische voorwerpen tot voor kort ook in onze buurlanden een 'gewone' zaak was. Een van de sleutelwoorden zal dus 'bewustmaking' zijn.

Het beheer van archeologische collecties in Vlaanderen

1 Gebouwen

1. De tentoonstellingsruimten

Een schriftelijke enquête volstaat uiteraard niet om zich een idee te vormen van de toestand van tentoonstellingsruimten van musea en instellingen met archeologische collecties. De 25 werkbezoeken aan musea en instellingen met musea waren hiervoor van essentieel belang.

45

De situaties verschillen erg en zijn dus moeilijk in algemene termen te omschrijven. Toch zou een ruwe samenvatting kunnen luiden: aftands en onaantrekkelijk, maar niet noodzakelijk slecht onderhouden. Met name in musea met een beperkt aantal bezoekers, waar men dus niet regelmatig in de tentoonstellingsruimten vertoeft, verslapt de aandacht: er is minder onderhoud en minder controle op de toestand van de stukken, er zijn minder ideeën om eens iets nieuws te doen. De relevantie van de presentatie van een archeologische collectie moet in een dergelijk geval aan de orde worden gesteld.

Gebrek aan middelen en personeel is zeer zeker opnieuw een belangrijke oorzaak van mistoestanden, maar er is meer. Stimulansen zijn er niet en op inspirerende voorbeelden hoe een archeologische collectie kán worden gepresenteerd, wordt nog te weinig een beroep gedaan, zoals uit navraag bij de verantwoordelijken van musea en instellingen bleek. Verder is er duidelijk nood aan samenwerkingsverbanden die de presentatie en het onderhoud van archeologische collecties in verschillende musea van dezelfde streek coördineren of zelfs onder één koepelstructuur brengen. De versnippering van archeologische collecties in dezelfde streek komt de ontsluiting en het behoud van de archeologische voorwerpen niet ten goede.

De problemen doen zich vooral in de gemengde musea voor: er gaat meestal veel aandacht naar bepaalde collectieonderdelen en daar is de archeologie vaak niet bij; ruimte om elke collectie op een adequate manier tentoon te stellen is er niet; de kennis over de archeologische stukken ontbreekt. Dat heeft zijn weerslag op de intensiteit van de zorg voor de archeologische voorwerpen, zowel wat passieve als actieve conservering betreft. Als een museumbeheerder niet de nodige aandacht kan of wil besteden aan een boeiende presentatie van de archeologische collectie, zullen de stukken én de ruimte waarin ze zijn ondergebracht daaronder lijden.

Onze archeologische collecties zijn al te veel op inspiratieloze wijze gepresenteerd (foto Mia De Nucker)

Het is verbazend vast te stellen hoe ook kleine zuiver archeologische musea met prachtige collecties zich weinig fraai aandienen. Twee van de voornaamste redenen hiervoor zijn: een gebrek aan belangstelling van de gemeentelijke overheid, waar ze vaak van afhangen; de verknochtheid van de museumbeheerder aan zijn collectie, waardoor taken niet (voldoende) worden gedelegeerd, bijvoorbeeld aan een vormgever of een educatief medewerker. De twee spelen op elkaar in.

Een klein aantal musea, zowel zuiver archeologische als gemengde, weet zijn archeologische collecties wél op een aantrekkelijke wijze te valoriseren. Het gaat dan om (tamelijk) nieuwe of vernieuwde instellingen. Toch blijkt ook in deze gevallen dat dit niet altijd een garantie is voor de aangepaste zorg die een archeologische collectie vereist. Het valt op hoe zelfs in nieuwe musea het verval van tentoonstellingsruimten zich vrij vlug manifesteert. Regelmatige aanpassingen en vernieuwingen zullen in de toekomst een vaste post moeten zijn, willen we niet dat ze vervallen in de hierboven geschetste toestanden.

Tot slot wijzen we erop dat er nergens ruimte wordt vrijgehouden voor voorwerpen uit de reserves die museumwaardig zijn of voor nieuwe aanwinsten, die meestal uit recente opgravingen komen. Er wordt ook niet aan vervanging door deze voorwerpen gedacht. Desondanks zouden de nieuwe en vernieuwde musea, als ze tenminste bijgestuurd worden, als voorbeeld voor andere kunnen gelden.

Nogal wat musea en instellingen met musea kampen met een tekort aan tentoonstellingsruimte. Van de 47 musea die aan de enquête deelnamen, beschikken er 22 over voldoende tentoonstellingsruimte en twintig over voldoende ruimte voor tijdelijke tentoonstellingen. Navraag op het veld gebiedt het begrip 'voldoende' te relativiseren.

2. De reserves en depots

Ook de toestand van reserves en depots van musea en instellingen met archeologische collecties is op basis van alleen maar een enquête moeilijk te evalueren. Weerom zijn het de werkbezoeken - 28 ditmaal, archeologische instellingen zonder museum inclusief - die enkele vaststellingen mogelijk maken. Vooraf nog dit: 'reserve' betekent hier de ruimte waar de niet-tentoongestelde voorwerpen van musea zijn opgeslagen, 'depot' de ruimte die archeologische instellingen gebruiken om (meestal zelfopgegraven) voorwerpen te stockeren. Archeologische instellingen met een museum maken niet altijd het onderscheid. Dat hoeft in de praktijk ook niet, wel theoretisch: het verschil betekent onder meer dat de museumwaardige voorwerpen, ook uit recente opgravingen, effectief als zodanig zijn geregistreerd.

De situatie in reserves en depots is nog minder rooskleurig dan in de tentoonstellingsruimten, om niet te zeggen: rampzalig. De oorzaken van deze toestand zijn dezelfde als voor de tentoonstellingsruimten. (Voor de passieve conservering in reserves en depots verwijzen we naar hoofdstuk 4.)

We moeten evenwel wijzen op een specifiek punt dat eigen is aan depots en een niet te onderschatten aantal reserves: verschillende musea en instellingen worden door nieuwe opgravingen geconfronteerd met het probleem van de aangroei van hun archeologische collecties in hun reserve en depot. Archeologische instellingen en sommige musea, al dan niet met gemengde collecties, voeren zelf opgravingen uit. Zij kunnen de aangroei nog proberen in te schatten en tot op zekere hoogte te beheersen. Maar musea die archeologische voorwerpen uit opgravingen van derden blijven binnenkrijgen, zullen in nog grotere moeilijkheden komen. Een mogelijk toekomstige dreiging zijn afgestoten en ontheemde archeologische collecties die als gevolg van het nieuwe museumdecreet dreigen te ontstaan. (Zie voor beide problemen 5. De aangroei van de collecties: beheer(s)baar?)

Veel draait rond de concentratie of de 'verdeeldheid' van archeologische voorwerpen in depots en reserves. Hier interfereren diverse parameters. Tijdens werkbezoeken hebben we vastgesteld dat binnen een museumgebouw of -complex de archeologische collectie zich op verschillende plaatsen kan bevinden, of dat bijvoorbeeld de reserve van archeologische voorwerpen in een of meer gebouwen buiten het museumgebouw zelf zit. Dat zou met een goede registratie nog aanvaardbaar zijn. Maar die is er nu juist vaak niet. Anderzijds zou het zinvoller zijn reserves van een aantal musea meer te concentreren, door bijvoorbeeld een gebouw in te richten als reserve voor archeologische collecties van verschillende musea of door in de uitbouw van reserves van grotere musea en depots van instellingen ook plaats in te ruimen om andere (kleinere) collecties op te vangen. Een concentratie van archeologische collecties in een beperkter aantal reserves en depots kan alleen maar tot een beter - en budgettair haalbaarder - behoud van archeologische voorwerpen leiden.

In de 47 enquêtes verklaren 17 musea en instellingen over voldoende ruimte voor reserve en/of depot te beschikken. Hier moeten we dus bij benadrukken dat een aantal in de toekomst door de toevoer van nieuwe voorwerpen in de problemen zal geraken. Dat werd ook bevestigd bij de werkbezoeken.

3. Andere functionele ruimten

Interessante vragen in verband met het beheer en behoud van archeologische collecties leken ons die naar andere functionele ruimten: is er met name voldoende ruimte voor publiekswerking, museumwerking, en conservering en restauratie? Respectievelijk 18 en 17 bevestigen dat voor publieks- en museumwerking, slechts 9 voor conservering en restauratie, stuk voor stuk musea en instellingen met een belangrijke of zuiver archeologische collectie. 23 melden over genoeg tentoonstellingsruimte te beschikken en twintig over voldoende plaats voor tijdelijke tentoonstellingen.

Voor de verdeling van de archeologische collectie over tentoonstellingsruimten en reserves/depots zijn dit de cijfers (in procenten; het gemiddelde werd berekend met de gevallen waarin expositieruimte en reserve samen 100% vormden):

Provincie	Museum:instelling	expositieruimte	reserve/depot
Antwerpen	Antwerpen Stadsarch.	0	100
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	1	99
Antwerpen	Grobbendonk	100	0
Antwerpen	Heist-op-den-Berg	5	2
Antwerpen	Kontich	30	25
Antwerpen	Mechelen	50	50
Limburg	Hamont-Achel	95	5
Limburg	Hasselt		
Limburg	Lommel	10	90
Limburg	Maaseik	30	70
Limburg	Tongeren IAP		
Limburg	Tongeren PGRM	10	90
Limburg	Tongeren Sted.Mus.	0	
Oost-Vlaanderen	Aalst	40	30
Oost-Vlaanderen	Deinze	100	0
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	10	90
Oost-Vlaanderen	Destelbergen-Heusden	20	
Oost-Vlaanderen	Ename IAP	0	100
Oost-Vlaanderen	Gent Stadsarch	5	95
Oost-Vlaanderen	Gent Univ.	30	70
Oost-Vlaanderen	Hamme	90	5
Oost-Vlaanderen	Lokeren	100	0
Oost-Vlaanderen	Melle	30	30
Oost-Vlaanderen	Ninove	90	10
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas		
Oost-Vlaanderen	Temse	25	10
Oost-Vlaanderen	Wetteren	65	35
Oost-Vlaanderen	Zottegem-Velzeke	15	85
Vlaams-Brabant	Aarschot	90	10
Vlaams-Brabant	Haacht	0	100
Vlaams-Brabant	Halle	20	20
Vlaams-Brabant	Leuven Sted.Mus.	25	10
Vlaams-Brabant	Leuven Univ.	13	87
Vlaams-Brabant	Tienen	50	30
Vlaams-Brabant	Zoutleeuw	90	10
West-Vlaanderen	Avelgem-Waarmaarde	1	99
West-Vlaanderen	Brugge Stadsarch	5	95
West-Vlaanderen	Diksmuide	5	0
West-Vlaanderen	Harelbeke	5	95
West-Vlaanderen	Ieper	100	0
West-Vlaanderen	Knokke-Heist		
West-Vlaanderen	Koksijde	30	70
West-Vlaanderen	Koksijde-Oostduinkerke	0	100
West-Vlaanderen	Kortemark-Werken	20	80
West-Vlaanderen	Kortrijk	20	80
West-Vlaanderen	Oudenburg	95	5
West-Vlaanderen	Roeselare		
Gemiddeld %		37.6%	62.4%

2 Personeel

Zoals bekend is het personeel een andere achillespees in het beheer en behoud. De gegevens die wij uit de enquête hoopten te krijgen zijn evenwel verwarrend, omdat de vragen op verschillende wijzen zijn geïnterpreteerd en ingevuld. Ook de vragen naar wie in gemengde collecties instaat voor de archeologische collectie en hoeveel tijd van de opdracht daaraan wordt besteed, werden jammer genoeg op een minder bruikbare manier beantwoord.

Uit sommige antwoorden en tijdens werkbezoeken konden wij niettemin vaststellen dat er in musea en instellingen met archeologische collecties overal een schrijnend personeelsgebrek heerst. Als ze al de luxe hebben op een aantal wetenschappelijke medewerkers te kunnen rekenen, worden die niet zelden ingezet voor taken waarvoor ze eigenlijk niet zijn aangeworven. Dat is niet overeenkomstig de wens van het beleid om een goede invulling van de vier basisfuncties te verkrijgen.

Eën vaststelling: er is in Vlaanderen niet één museum of instelling waar iemand zich vol- of halftijds kan inzetten voor het beheer en behoud van archeologische collecties in tentoonstellingsruimten of in reserves en depots. Van de 47 respondenten van de enquête kon enkel de stadsarcheologische dienst van Brugge een vastaangeworven conservator en restaurator aangeven die deze functies ook beoefende.

3 Budgetten

'Een gebrek aan middelen': het is sinds lang een gemeenplaats in de sector. Wij concentreerden ons op de archeologische collectie, zonder uit te splitsen wat er precies met de middelen gedaan wordt, bijvoorbeeld voor actieve conservering en restauratie. Op de vraag hoeveel procent van het budget van gemengde musea aan archeologie besteed wordt, kwamen de volgende antwoorden:

Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	wschl. nauwelijks 0,1%
Antwerpen	Kontich	50%
Antwerpen	Mechelen	0%
Limburg	Hamont-Achel	'wat nodig is'
Limburg	Lommel	20%
Limburg	Maaseik	75%
Oost-Vlaanderen	Aalst	20%
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	5%, maar variabel
Oost-Vlaanderen	Destelbergen-Heusden	0%
Oost-Vlaanderen	Lokeren	5%
Oost-Vlaanderen	Ninove	geen eigen budget
Oost-Vlaanderen	Wetteren	10%
Vlaams-Brabant	Aarschot	5%
Vlaams-Brabant	Halle	jaarlijks variabel
Vlaams-Brabant	Leuven Stedelijk Museum	10%
Vlaams-Brabant	Tienen	50%

Vlaams-Brabant	Zoutleeuw	90%
West-Vlaanderen	Diksmuide Stedelijk Museum	5%
West-Vlaanderen	Knokke-Heist	jaarlijks variabel
West-Vlaanderen	Ieper	5%
West-Vlaanderen	Kortrijk	0%
West-Vlaanderen	Oudenburg	?

Van een aantal musea en instellingen kregen we toch gegevens over het budget dat aan actieve conservering en restauratie van archeologische voorwerpen wordt besteed. De Archeologische Dienst Waasland had in 1998 300.000 à 400.000 frank ingeschreven en plant voor 1999 een half miljoen. De Stadsarcheologische Dienst van Brugge deelt zijn budget met andere restauratieateliers van de Stedelijke Musea; zij beschikken over een globale subsidie van de Vlaamse Gemeenschap. Maar aparte dossiers kunnen bij het schepencollege voor subsidie worden ingediend. Voor het Archeologisch Museum van Velzeke is op de provinciale begroting van 1998 500.000 frank ingeschreven.

Het gemengde Museum Hof van Busleyden in Mechelen beschikt in totaal over 200.000 BEF voor actieve conservering en restauratie. Hoewel daarvan nog niets aan archeologische voorwerpen werd besteed, is men bereid dat in de toekomst wel te doen. Maar het museum voelt zich niet bevoegd om te oordelen over de toestand van archeologische voorwerpen en heeft dus advies nodig, een probleem dat zich ongetwijfeld in veel musea voordoet. Het gemengde Taxandriamuseum van Turnhout verklaarde zich na een werkbezoek bereid bij het schepencollege een dossier voor de behandeling van archeologisch brons en ijzer (Romeins en Merovingisch) in te dienen. Ook het Museum Groeningeabdij van Kortrijk is in de materie geïnteresseerd.

Er zijn nu reeds verschillende mogelijkheden voor subsidiëring bij de Vlaamse Gemeenschap en lokale overheden. Vaak zijn beheerders van musea en instellingen hiervan echter niet op de hoogte, net zo min als van de specifieke conserverings- of restauratieacties die de voorwerpen nodig hebben. Er zijn ook mogelijkheden bij de provincies: zo is er het voorbeeld van de behandeling van Romeinse voorwerpen (munten, sieraden, haardketting) en een houten waterput uit de nederzetting van het Kolisbos bij Sint-Huibrechts-Lille (Limburg). De Heemkundige Kring van Sint-Huibrechts-Lille kreeg hiervoor substantiële steun van de afdeling Cultuur van de provincie. Het adviesorgaan dat het museumconsulentschap ook is, speelt hierin een kapitale rol.

Over mogelijkheden voor financiële steun in de privé-sector is er nauwelijks iets bekend. De ervaringen in de Vlaamse archeologische wereld zijn evenwel niet bemoedigend. Steun in natura lijkt meer in trek: het gebruik van materialen voor de inrichting, van producten voor behandeling, van röntgenapparatuur...

Als er zich een gebrek aan financiële middelen voordoet, is het zinvol de bestaande financiële mogelijkheden voor het beheer en behoud na te gaan voor men op zoek gaat naar nieuwe bronnen. Daarbij is het essentieel in de mate van het mogelijke te onderscheiden waar de bedragen precies aan zijn uitgegeven. Binnen het bestek van ons onderzoek was dit niet mogelijk.

4 Eigendom en bruikleen

Het is opvallend hoe met het onderwerp 'eigendom en bruikleen van archeologische voorwerpen', een ingewikkeld kluwen, in de praktijk weinig rekening wordt gehouden, ook niet door archeologen.

Tot 1993 werd de eigendom van archeologische vondsten enkel geregeld door het Burgerlijk Wetboek, meer bepaald door artikel 716 met betrekking tot de schatvondsten. De bepaling is van dien aard dat normaliter geen enkele archeoloog er een beroep op kan doen, aangezien de vondst 'bij toeval' dient te gebeuren. De daad van het opsporen sluit dat reeds uit. Bovendien geldt het begrip 'schatvondst' voor elke roerende zaak die verborgen of bedolven werd, met andere woorden: voor elke archeologische vondst. Weinig archeologen lijken zich van de draagwijdte van dit wetsartikel bewust te zijn.

Het decreet van 30 juni 1993, houdende bescherming van het archeologisch patrimonium, verandert daar niets aan. Alleen wordt nu bij een toevalsvondst de meldingsplicht ingelast en moeten de voorwerpen tijdelijk voor onderzoek ter beschikking worden gesteld. Verder moeten voor het verkrijgen van een opgravingsvergunning ook de eigendomsrechten in de aanvraag zijn geregeld. Opgravingen in kerken bieden speciale problemen gezien de bevoegdheid van het ministerie van Justitie wat de eigendomsrechten aangaat. Het zou ons te ver voeren daar dieper op in te gaan.

Toch moeten eigendomsrechten van archeologische voorwerpen precies worden vastgelegd. Dat is van belang bij het verlenen van bruiklenen en bij overwegingen voor de conservering en de restauratie van de voorwerpen. Daarbij moeten onder de archeologische voorwerpen keuzes worden gemaakt en bovendien zijn er de financiële implicaties die conservering en restauratie met zich meebrengen.

Uit de informatie in de enquête blijken bruikleenovereenkomsten meestal niet veel eisen te bevatten. Bovendien hebben maar weinig musea en instellingen gehoor gegeven aan onze vraag om als bijlage een kopie van de gebruikte bruikleenovereenkomst voor archeologische voorwerpen toe te voegen. Dat is op zichzelf reeds veelzeggend. Ondanks alle onduidelijkheden over eigendom en bruikleen gaven 44 van de 47 musea en instellingen de volgende informatie:

Provincie	Museum/instelling	Eigendom	Wie eigendom
Antwerpen	Antwerpen Stadsarch.	10	Gemeente Antwerpen
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	99	Gemeente Antwerpen
Antwerpen	Grobbendonk		
Antwerpen	Heist-op-den-Berg	50	Privaat rechtspersoon
Antwerpen	Kontich	10	Privaat rechtspersoon
Antwerpen	Mechelen	100	Gemeente Mechelen
Limburg	Hamont-Achel	99	Gemeente Achel en privaat rechtspersoon
Limburg	Hasselt		
Limburg	Lommel		
Limburg	Maaseik	60	Gemeente Maaseik
Limburg	Tongeren StedMus	100	Gemeente Tongeren
Limburg	Tongeren PGRM	80	Provincie Limburg
Limburg	Tongeren IAP		
Oost-Vlaanderen	Aalst	100	Gemeente Aalst
Oost-Vlaanderen	Deinze	100	Privaat rechtspersoon
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	95	Gemeente Dendermonde
Oost-Vlaanderen	Destelbergen-Heusden	100	Particulier

Oost-Vlaanderen	Gent Stadsarch.	Ja	Gemeente Gent
Oost-Vlaanderen	Gent Univ.	100	Vlaamse Gemeenschap (Universiteit)
Oost-Vlaanderen	Hamme	100	Vzw
Oost-Vlaanderen	Lokeren	100	Gemeente Lokeren
Oost-Vlaanderen	Melle	100	Feitelijke vereniging
Oost-Vlaanderen	Ninove	100	Gemeente Ninove
Oost-Vlaanderen	Ename IAP	20	Vlaamse Gemeenschap
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas ADW	90	Overheids-vzw
Oost-Vlaanderen	Temse	100	Gemeente Temse
Oost-Vlaanderen	Wetteren	100	vzw (privaat)
Oost-Vlaanderen	Zottegem-Velzeke	95	Provincie Oost-Vlaanderen
Vlaams-Brabant	Aarschot	90	Gemeente Aarschot
Vlaams-Brabant	Haacht	50	Vzw
Vlaams-Brabant	Halle	90	Privaat rechtspersoon
Vlaams-Brabant	Leuven Univ.	95	Privaat Rechtspersoon
Vlaams-Brabant	Leuven StedMus	80	Gemeente Leuven
Vlaams-Brabant	Tienen	100	Gemeente Tienen
Vlaams-Brabant	Zoutleeuw	98	Gemeente en K.U. Leuven
West-Vlaanderen	Avelgem-Waarmaarde	100	VOBOW (privaat)
West-Vlaanderen	Brugge Stadsarch.	98	Gemeente Brugge
West-Vlaanderen	Diksmuide	Ja	Gemeente Diksmuide
West-Vlaanderen	Harelbeke	Ja	Gemeente Harelbeke
West-Vlaanderen	Ieper	90	Gemeente Ieper
West-Vlaanderen	Knokke-Heist	Ja	Particulier
West-Vlaanderen	Koksijde	100	Gemeente Koksijde
West-Vlaanderen	Koksijde-Oostduinkerke	100	Gemeente Koksijde
West-Vlaanderen	Kortemark-Werken	80	Gemeente Kortemark
West-Vlaanderen	Kortrijk	100	Gemeente Kortrijk
West-Vlaanderen	Oudenburg	10	Gemeente Oudenburg
West-Vlaanderen	Roeselare		
Gemiddeld %	(excl. ja)	83.9%	

Provincie	Museum/instelling	Bruikleen	Van wie bruikleen	Andere	Van wie andere
Antwerpen	Antwerpen Stadsarch.				
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	1	Vzw		
Antwerpen	Grobbendonk				
Antwerpen	Heist-op-den-Berg	50	Privaat rechtspersoon		
Antwerpen	Kontich	90	Privaat Rechtspersoon		
Antwerpen	Mechelen	0			
Limburg	Hamont-Achel				
Limburg	Hasselt				
Limburg	Lommel				
Limburg	Maaseik	40	Particulier		
Limburg	Tongeren StedMus	0			
Limburg	Tongeren PGRM	20	VL Gemeensch (19)/ particulier (1)		
Limburg	Tongeren IAP				
Oost-Vlaanderen	Aalst	0			
Oost-Vlaanderen	Deinze	0			
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	5	Gemeente Dendermonde		

Oost-Vlaanderen	Destelbergen-Heusden	0			
Oost-Vlaanderen	Gent Stadsarch	Ja	Gemeente Gent	Schenking	Gemeente Gent
Oost-Vlaanderen	Gent Univ.	0			
Oost-Vlaanderen	Hamme	0			
Oost-Vlaanderen	Lokeren	0			
Oost-Vlaanderen	Melle	0			
Oost-Vlaanderen	Ninove	0			
Oost-Vlaanderen	Ename IAP	80	Gem Oudenaarde (75)/ particulier (5)		
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas	10	Particulier		
Oost-Vlaanderen	Temse	0			
Oost-Vlaanderen	Wetteren	0			
Oost-Vlaanderen	Zottegem-Velzeke	5	Particulier		
Vlaams-Brabant	Aarschot	10	Particulier		
Vlaams-Brabant	Haacht	50	Vzw		
Vlaams-Brabant	Halle				
Vlaams-Brabant	Leuven Univ.	5	Privaat rechtspersoon		
Vlaams-Brabant	Leuven StedMus	20	Gemeente Leuven		
Vlaams-Brabant	Tienen	0			
Vlaams-Brabant	Zoutleeuw	2	Particulier		
West-Vlaanderen	Avelgem-Waarmaarde	0			
West-Vlaanderen	Brugge Stadsarch	2	VL Gemeensch/particulier		
West-Vlaanderen	Diksmuide	Ja	Gemeente Diksmuide		
West-Vlaanderen	Harelbeke	Ja	Gemeente Harelbeke		
West-Vlaanderen	Ieper	90	Gemeente Ieper		
West-Vlaanderen	Knokke-Heist	Ja	Particulier		
West-Vlaanderen	Koksijde	0			
West-Vlaanderen	Koksijde-Oostduinkerke	0			
West-Vlaanderen	Kortemark-Werken	20	U Leuven en U Gent		
West-Vlaanderen	Kortrijk	0			
West-Vlaanderen	Oudenburg	90	Vlaamse Gemeenschap		
West-Vlaanderen	Roeselare				
Gemiddeld %	(excl. ja)	17%			

5 De aangroei van de collecties: beheer(s)baar?

Een belangwekkend probleem bij musea en instellingen met archeologische collecties vormt de aangroei van die collectie. Behalve de 'nieuwe' archeologische voorwerpen - losse bodemvondsten, bruiklenen, schenkingen en aankopen - zijn het vooral recente opgravingen die voor een spectaculaire aangroei zorgen. In het deel Musea en instellingen met archeologische collecties van hoofdstuk 2 werd bij zuiver archeologische musea, gemengde musea en archeologische instellingen het probleem van de aangroei elke keer aangesneden. Die aangroei bepaalt immers voor een deel de verschillen tussen diverse musea onderling en archeologische instellingen. Daar wezen wij er ook op dat niet enkel grote zuiver archeologische musea en archeologische instellingen een belangrijke aangroei beleven, maar ook een aantal gemengde musea met archeologische collecties.

Draaibare kasten in het British Museum: maximale exploitatie van de beschikbare ruimte (foto Gudrun Theunynck)

Een schematisch overzicht:

Zuiver archeologische musea met een sterke aangroei van de archeologische collectie door recente opgravingen:

Limburg	Tongeren	Provinciaal Gallo-Romeins Museum
Oost-Vlaanderen	Oudenaarde-Ename	Museum 't Ename
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas	Archeologische Dienst Waasland
Oost-Vlaanderen	Zottegem-Velzeke	Prov. Arch. Museum vr Zuid-Oost-Vlaanderen
West-Vlaanderen	Brugge	Sted. Arch. Mus. /Sted. Arch. Dienst
West-Vlaanderen	Wervik?	Arch. Museum Sint-Janshospitaal?

Gemengde musea met een sterke aangroei van de archeologische collectie door recente opgravingen:

			huidig aandeel arch. coll.
Antwerpen	Kontich	Mus. vr Heem- en Oudheidk.	50%
Limburg	Maaseik	Museactron	80%
Limburg	Tongeren	Stedelijk Museum	?
Vlaams-Brabant	Halle	Zuidwest-Brabants Museum	40%
Vlaams-Brabant	Leuven	Sted. Mus. Vander Kelen-Mertens	20%
Vlaams-Brabant	Tienen	Sted. Mus. Het Toreke	50%
West-Vlaanderen	Ieper	Sted. Mus. Merghelynck	10%
West-Vlaanderen	Kortrijk	Sted. Mus. Groeningeabdij	?
West-Vlaanderen	Oostende	Domein Raversijde	?

De talrijke nieuwe vondsten komen op twee manieren in de musea terecht. Ofwel verrichten musea of instellingen met museum/open depot zelf de opgravingen, zoals Velzeke, de stadsarcheologische dienst van Brugge en de ADW, en komen de vondsten rechtstreeks het museum binnen. Ofwel gebeurt dat door opgravingen van derden, zoals het IAP in Tongeren, Ename, Ninove en Ieper. Vele vondsten bevinden zich in die musea op basis van bruikleenovereenkomsten met het IAP. Opgravingen van verenigingen, zoals de Haachtse Geschied- en Oudheidkundige Kring, de Vereniging voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in West-Vlaanderen en de samenwerking van de Antwerpse Vereniging voor Romeinse Archeologie en de Koninklijke Kring voor Heemkunde Kontich, vullen de collecties van respectievelijk Haacht, Waarmaarden-Kerkhove en Kontich aan. Door de aangroei dreigen ook deze musea in de situatie van de archeologische instellingen te verzeilen.

Het grootste deel van de archeologische voorwerpen is niet museumwaardig. Aardewerkscherven en fragmenten van bouwmaterialen maken er het gros van uit en nemen een aanzienlijk deel van de ruimten in. Toch mag ook het aandeel aan prehistorisch stenen materiaal (werktuigen en afslagen), ijzeren en bronzen voorwerpen, botmateriaal en bodemonsters niet worden onderschat. In zekere zin heeft een aantal musea, zowel zuiver archeologische als gemengde, door een dergelijke situatie willens nillens een depotfunctie gekregen; andere gaan die weg op.

Ook de depots van de archeologische instellingen raken overvol door vondsten uit vooral noodopgravingen. Zoals reeds gezegd komt door overbelasting het beheer en behoud van archeologische voorwerpen in het gedrang. Er is plaatsgebrek, de inventarisatie loopt achter, de actieve en passieve conservering verloopt niet naar behoren, de doorstroming van museumwaardige stukken naar de musea stokt, van onderzoek over de voorwerpen is nauwelijks sprake, publicaties blijven achterwege. Het is wachten op het gevolg dat een ontwerp van decreet voor depots zal krijgen.

De relatie van depots met musea is hechter dan men vermoedt. We vermeldden reeds hoe sommige musea naar een depotfunctie evolueren. Depots kunnen fungeren als tussenstap voor museumwaardige archeologische voorwerpen uit recente en oudere opgravingen: na hun studie en behandeling in depots, eventueel in samenwerking met musea, zijn de voorwerpen klaar om in het museumcircuit te belanden. De depots zouden groot genoeg moeten zijn om eventueel, na een transit in museumreserves, niet-museumwaardige archeologica van gemengde musea op te nemen. Ze zouden dan ook kunnen dienstdoen als 'opvangcentra' van afgestoten archeologische collecties, een fenomeen dat zich met het nieuwe museumdecreet dreigt voor te doen. Anderzijds zouden de grote zuiver archeologische musea een depotfunctie kunnen krijgen. In Oost-Vlaanderen wordt daar voor de musea van Velzeke en Ename aan gewerkt.

6 Registratie en inventarisatie

Registratie en inventarisatie worden gemakkelijk met elkaar verward. Volgens de CIDOC-richtlijnen slaat de registratie op de handelingen die uitgevoerd worden als een voorwerp een museum binnenkomt: het wordt voorlopig geregistreerd, de bruikleen en eigendomstoestand worden nagekeken, de aanvaarding wordt overwogen, het wordt definitief geregistreerd met inventarisatie, het wordt omschreven, afgebeeld enz. Ten slotte is er de plaatsing van het voorwerp in de tentoonstellingsruimte of de reserve. Essentieel bij de registratie zijn de vastlegging van de herkomst, de identificatie, de beschrijving van conditie- en behandelingsgegevens.

Inventarisatie betekent stricto sensu het aanbrengen van een thuiswijzing in de vorm van een nummer. Dat is een toegangsnummer dat het voorwerp verbindt aan de documentatie die erbij hoort. Het wordt gegeven bij de opname in de collectie.

Ook de registratie van archeologische voorwerpen, waarvan de meeste zoals gezegd niet museumwaardig zijn, biedt specifieke problemen. Ze gebeurt 'per context', dat betekent: volgens het inventarisnummer van de archeologische context. Vaak is dat de afkorting van de naam van de gemeente en het terrein waarop werd opgegraven, het jaartal van de vondst, het nummer van het archeologische spoor. Een uniform systeem is er in de Vlaamse archeologie echter niet. Meestal is er ook geen individueel inventarisnummer per stuk, omdat er te veel voorwerpen zijn. Dat is onder meer het geval met aardewerkscherven.

Het is van belang het onderscheid te maken tussen museumwaardige stukken en de 'bulk' van het archeologisch materiaal. Museumwaardige archeologische voorwerpen kunnen hun archeologische registratie behouden en een nieuwe krijgen volgens de CIDOC-richtlijnen. In de praktijk speelt het dan maar een kleine rol of de voorwerpen in een reserve dan wel in een depot huizen. In sommige archeologische instellingen (en ook in musea met een depotfunctie; zie infra) kunnen de reserve en het depot trouwens dezelfde ruimte zijn. In dat geval zijn de museumwaardige archeologische voorwerpen die niet tentoongesteld zijn theoretisch gescheiden van de andere.

Hoe is het gesteld met de registratie van archeologische voorwerpen in Vlaanderen?

Provincie	Museum/instelling	%	CIDOC	Schriftelijk	Geautomatiseerd	Met beeldmateriaal
Antwerpen	Antwerpen Stadsarch.	10		Ja	Ja (Dbase)	Nee
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	80	Ja	Ja	TIN reg	Ja (sporadisch)
Antwerpen	Grobbendonk			Ja		
Antwerpen	Heist-op-den-Berg	100				
Antwerpen	Kontich	35		Ja	DOS	Ja
Antwerpen	Mechelen	70	Ja	Ja	Nee	Nee
Limburg	Hamont-Achel	100		Ja		
Limburg	Hasselt					
Limburg	Lommel	95			MS Works	
Limburg	Maaseik	85		Ja		
Limburg	Tongeren IAP	10		Ja		
Limburg	Tongeren PGRM	70	Ja	Ja	Ja	
Limburg	Tongeren StedMus	20			Ja	Ja
Oost-Vlaanderen	Aalst	60	Ja	Ja	Ja	Ja
Oost-Vlaanderen	Deinze	100	Ja	Ja		Ja
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	90	Ja	Ja		
Oost-Vlaanderen	Destelbergen-Heusden					
Oost-Vlaanderen	Ename IAP	100		Ja	Access	Nee
Oost-Vlaanderen	Gent Stadsarch.	85		Ja	Ja	
Oost-Vlaanderen	Gent Univ.	100			Ja	
Oost-Vlaanderen	Hamme	100		Ja	Ja	Ja (aparte fototheek)
Oost-Vlaanderen	Lokeren	100			Ja	Ja (foto's)
Oost-Vlaanderen	Melle	Deels	Ja	Ja		Ja (foto's - dia's)
Oost-Vlaanderen	Ninove	2		Ja		Ja
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas	Deels		Ja	Access	Ja
Oost-Vlaanderen	Temse	Deels		Ja	Nee	
Oost-Vlaanderen	Wetteren	70				
Oost-Vlaanderen	Zottegem-Velzeke	Deels		Ja		Ja

Vlaams-Brabant	Aarschot	90	Ja	Ja		Ja
Vlaams-Brabant	Haacht	50		Ja	HAGOK-file	Ja
Vlaams-Brabant	Halle	Deels		Ja	WP 6.0	Ja
Vlaams-Brabant	Leuven StedMus	70		Ja		
Vlaams-Brabant	Leuven Univ.	80		Ja		Ja
Vlaams-Brabant	Tienen	100	Ja		File Maker	
Vlaams-Brabant	Zoutleeuw	30		Ja		
West-Vlaanderen	Avelgem-Waarmaarde	100	Ja	Ja	Deels	Ja
West-Vlaanderen	Brugge Stadsarch.	100		Ja	Ja	Ja
West-Vlaanderen	Diksmuide	Deels	Ja	Ja		
West-Vlaanderen	Harelbeke	5		Ja	Nee	Ja
West-Vlaanderen	Ieper	10	Ja	Ja		
West-Vlaanderen	Knokke-Heist	100		Ja		
West-Vlaanderen	Koksijde	35	Ja	Ja	Access	Ja
West-Vlaanderen	Koksijde-Oostduinkerke		Ja	Ja		
West-Vlaanderen	Kortemark-Werken					
West-Vlaanderen	Kortrijk	100		Ja	CEVI	Ja
West-Vlaanderen	Oudenburg	100		Ja		Ja (soms)
West-Vlaanderen	Roeselare					

De conclusie van dit overzicht ligt voor de hand: er is in 47 archeologische collecties in musea en instellingen van Vlaanderen een grote achterstand met de registratie van de voorwerpen. Dat blijkt nog duidelijker als we enkele elementen van dit overzicht apart belichten:

volledige registratie	13
CIDOC-richtlijnen	14
beeldmateriaal	16
geautomatiseerd	23

Dit beeld dat we uit de enquête distilleerden, moet bovendien nog worden bijgesteld. Een aantal werkbezoeken deed ons twijfelen aan de schriftelijk gemelde 'volledige registratie' van sommige collecties. Ook het zien van registers, inventarisfiches en van de wijze waarop voorwerpen geëtiketteerd of gemerkt zijn, toonde dat in de praktijk de CIDOC-richtlijnen slechts ten dele worden gevolgd. Wat het beeldmateriaal betreft, gebeurde dat zeker niet systematisch, laat staan in extenso. Met uitzondering van de ADW ontmoetten wij geen enkel voorbeeld waar het beeldmateriaal is geautomatiseerd. Bij de enquête was er in een bijlage gevraagd naar een voorbeeld van een inventarisfiche; slechts 18 van de 47 respondenten hebben hierop gereageerd. Bij de inventarisfiches, ook van de zuiver archeologische musea, zijn er uiteenlopende soorten. Een standaardisatie van de inventaris, bij voorkeur volledig geautomatiseerd, zou al een voor de hand liggende vooruitgang betekenen.

Het besluit kan kort zijn: de aanpak van de catastrofale achterstand in de registratie van archeologische voorwerpen is prioritair voor een doelmatig beheer van de archeologische collecties.

Op pagina 36 onderstreepten we reeds het belang van het opgravings- en collectiearchief, de documentatie over de archeologische voorwerpen. Het opgravingsarchief bestaat uit alle gegevens die werden geregistreerd bij de opgraving van de archeologische voorwerpen (contextgegevens): plannen, foto's, opmetingen, bodemmonsters, dagboeken, verslagen, publicaties. Het collectiearchief bevat de gegevens over archeologische voorwerpen die minder goed zijn gedocumenteerd en vooral in de verzamelsfeer zijn terechtgekomen: het archief van oude opgravingen die niet de kwaliteiten van de huidige hebben (evolutie), de vermelding van de vindplaatsen van losse vondstcontexten, het oude archief van de collectie (bv. pedigree van de voorwerpen, briefwisseling verzamelaars, schenkingsakten enz.), vergelijkende studies met voorwerpen die wel in context zijn enz.

Het Museum of London kan in dit verband doorgaan voor een ideaal en dus ook inspirerend voorbeeld. Het beschikt over een combinatie van reserve/depot met de archeologische voorwerpen en het opgravings- en collectiearchief in hetzelfde gebouw. Een aanzienlijk deel van de voorwerpen en het archief is bovendien in dezelfde ruimten opgeslagen, zodat de wisselwerking van het voorwerp met zijn documentatie optimaal is.

Het vertrekpunt moet inderdaad zijn dat, op welke manier ook, de archeologische voorwerpen en het opgravings- en collectiearchief op een efficiënte wijze aan elkaar moeten zijn gelinkt. Zelfs als in Vlaanderen dat archief en de archeologische voorwerpen in de archeologische instellingen en in een aantal musea in elkaars buurt zijn opgeslagen, betekent dit nog niet dat het archief of de voorwerpen gemakkelijk bereikbaar zijn. Een handzaam registratiesysteem voor het opgravings- en collectiearchief dringt zich hoe dan ook op.

Een vlotte wisselwerking tussen het opgravings- en collectiearchief en de archeologische voorwerpen is belangrijk. Als die er niet is, verliest een voorwerp aan waarde. De archiefgegevens kunnen een wetenschappelijke, historische of didactisch waarde hebben. Hun inhoud kan ook van primordiaal belang zijn voor de conservering van de voorwerpen. Zo zijn de bodemomstandigheden waarin de archeologische voorwerpen hebben verbleven, niet zelden bepalend voor de behandeling die ze het best ondergaan. Kennis van de ligging van de fragmenten van een voorwerp kan bepalend zijn voor een succesvolle reconstructie van het stuk.

De enquêtegegevens over dit onderwerp waren maar gedeeltelijk bruikbaar omdat de vragen over de documentatie van de archeologische voorwerpen ofwel verkeerd waren geïnterpreteerd - ze werden onder meer verward met de bibliotheekfunctie - ofwel niet ingevuld. Tijdens onze werkbezoeken, met name in gesprekken met verantwoordelijken van musea en instellingen, konden we evenwel vernemen dat er weinig aandacht is voor dit probleem, hoewel men het tegelijk als belangrijk beschouwt.

SAMENVATTING**HET BEHEER VAN ARCHEOLOGISCHE COLLECTIES
IN VLAANDEREN**

Over het algemeen valt de fysieke toestand van de ruimten mee - dat is zeker het geval voor veel tentoonstellingsruimten - maar laat het onderhoud te wensen over. Er is wel vaak sprake van plaatsgebrek, een situatie die in de reserves en depots tot acute problemen kan leiden. Daar is ook de behuizing veruit het slechtst. Opvallend is verder dat er slechts zelden voldoende ruimte is voor conservering of restauratie.

Ondanks de onduidelijkheid in het beeld van de personeelstoestand kan men toch stellen dat er een schrijnend gebrek aan mankracht is. Zo beschikt geen enkel museum en niet één instelling over iemand die zich zelfs maar halftijds met het beheer en behoud van de collectie kan bezighouden. In slechts één dienst staat er een restaurator op de loonlijst.

Over het financiële luik geven de respondenten de indruk dat het nogal meevalt. Maar misschien is dit vals optimisme, omdat velen nog te weinig op de hoogte zijn van de werkelijke noden.

De meeste musea menen zelf eigenaar van de meeste stukken te zijn. Bruikleen leidt vaak tot discussies; het proces lijkt vaak slechts vaag of zelfs ternauwernood geregeld te zijn. Sprekend was de lauwe reactie om ons een type-bruikleenformulier, essentieel voor een goed beheer, te bezorgen.

Afhankelijk van de aard van het museum of de instelling is de aangroei van de collecties al dan niet een probleem. Wie door recente opgravingen voorwerpen binnenkrijgt, belandt op termijn in de problemen door de grote kwantiteit. De nood aan gespecialiseerde depots manifesteert zich in deze gevallen duidelijk.

Als er één aspect catastrofaal moet worden genoemd, dan is het de registratie/inventarisatie. Zelfs over de collecties die als 'volledig geregistreerd' werden opgegeven, rezen bij een toetsing aan de realiteit nogal wat twijfels. Ook hier kan de kwantiteit voor moeilijkheden zorgen. Een opsplitsing tussen enerzijds museumwaardige stukken die aan de CIDOC-richtlijnen moeten voldoen in de reserve en de tentoonstellingsruimte, en anderzijds de depotstukken die per context in bulk geregistreerd worden, lijkt dan ook aangewezen. Een goede registratie is hoe dan ook een noodzakelijke voorwaarde voor een doelmatig beheer van de archeologische collecties.

De relatie tussen de collectiestukken en het opgravings- en/of collectiearchief is essentieel om de waarde van de voorwerpen te kunnen inschatten. Desondanks blijkt deze band in de praktijk zeer warrig tot onontknoopbaar te zijn. Het gaat hier eens te meer om een vraag waar men nog te weinig is bij blijven stilstaan en waar op korte termijn iets aan gedaan moet worden.

4

Behoud door passieve conservering

1 Gebouwen

Passieve conservering begint met de goede staat van de gebouwen waarin musea en instellingen - tentoonstellingsruimten en soms reserves/depots - zijn ondergebracht. Daarover verklaarden 22 op 47 musea en instellingen dat ze zich in goede, vier in voldoende en zeventien in slechte staat bevinden; vier antwoordden niet. Op de vraag in welk soort gebouwen de tentoonstellingsruimten en reserves/depots zich bevinden, kregen we het volgende beeld:

	tentoonstellingsruimte	reserve/depot
nieuwbouw	12	9
gerenoveerd	7	5
monument	18	12
voorlopig	3	9

Tijdens de werkbezoeken stelden we vast dat de staat van de gebouwen nogal varieert, zonder ergens echt dramatisch te zijn. Uit gesprekken en opmerkingen van verantwoordelijken komt wel telkens weer de bezorgdheid over de staat van de gebouwen naar voren. Ondanks deze algemene bevindingen durven wij aan de hand van de werkbezoeken noch de enquêtegegevens uitspraken doen over de toestand van de gebouwen. Daarvoor is de beschikbare informatie te gebrekkig.

Er mag dan wel voldoende bezorgdheid zijn over de staat van de gebouwen, het besef dat verschillende onderdelen en interieurelementen van een gebouw bijdragen tot de passieve conservering van archeologische voorwerpen, ontbreekt vaak. Een tochtportaal bijvoorbeeld is essentieel om het klimaat en de vochtigheid in evenwicht te helpen houden; het is slechts bij negen van de 47 musea en instellingen aanwezig. Een garderobe is al even noodzakelijk, maar ook die ontbreekt erg vaak. Jassen, regenschermen en dergelijke kunnen niet enkel archeologische voorwerpen direct beschadigen, indirect vormen ze een niet te onderschatten bedreiging omdat ze vocht binnenbrengen. Ook de materialen voor de binneninrichting spelen een rol. De verwerking van hout in het interieur - vloer, lambrisering, beschotten, isolatiemateriaal... -, van eik tot spaanplaat, kan vanwege de zuurtegraad en de uitwaseming van schadelijke gassen nefast zijn voor voorwerpen. Veel kunststoffen zijn dan weer onstabiel en geven ook schadelijke stoffen af. Bij brand zorgen ze in contact met brandbare gassen voor vlamoverslag en gesmolten kunststof kan zich in de voorwerpen branden. Het weren van dergelijke materialen geldt uiteraard ook voor de uitrusting en het meubilair van tentoonstellingsruimten en reserves/depots. Meer daarover in 4.5 Inrichting.

2 Klimaatbeheersing en -controle

1. Tentoonstellingsruimten

Uit onze gesprekken met beheerders van musea en instellingen met archeologische collecties bleek dat het besef van passieve conservering doordringt, maar in de praktijk hebben wij daar in de tentoonstellingsruimten weinig van gemerkt. Die bevinding kon men reeds afleiden uit de gegevens van de enquête.

Klimaatbeheersing in musea bestaat uit een ideale verhouding van de temperatuur en de vochtigheid, die bovendien zo constant mogelijk blijft. De gemiddelde temperatuur bedraagt dan 16 -18 C, de relatieve vochtigheid tussen 48% en 55%. Voor metalen voorwerpen ligt de relatieve vochtigheid beter lager.

De stabiliteit van de temperatuur en de vochtigheid vormen de kern van het probleem. We vermeldden al hoe bruuske klimaatschommelingen door een tochtportaal en een verplichte vestiaire deels kunnen worden vermeden. Vocht doet organische voorwerpen uitzetten en uiteindelijk barsten. Het werkt ook in op zouten, die in aardewerk aanwezig zijn; door het proces van uitkristallisering kunnen die bijvoorbeeld de glazuurlaag doen springen. Een te hoge relatieve vochtigheid in combinatie met een temperatuur hoger dan twintig graden vormt een ideaal biotoop voor schimmels en insecten, niet bepaald welkome gasten in musea. Vlugge opwarming en uitdroging door de zon, kunstmatige verwarming of zelfs een te snelle ventilatie doet de archeologische voorwerpen inkrimpen en barsten. De temperatuurschommeling zou op één dag niet meer dan drie graden mogen bedragen.

Een proef in de zomer met een thermohygrograaf die strategisch was opgesteld in het Provinciaal Archeologisch Museum van Velzeke, leidde al na enkele weken tot interessante bevindingen. We konden de vochtigheidspieken gemakkelijk verbinden met een aantal 'menselijke' feiten: momenten waarop de onderhoudsploeg aan het werk was met dweilen en emmers, deuren die om welke reden ook openstonden, regenachtige dagen, al dan niet met veel bezoekers, een receptie... Een memento voor wat er zich in een museum kan afspelen!

Op onze vraag naar de gemiddelde temperatuur kregen we 16 antwoorden (op de 47):

Provincie	Museum/instelling	Gem. temperatuur
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	20
Antwerpen	Grobbendonk	22
Antwerpen	Kontich	18
Limburg	Maaseik	18
Oost-Vlaanderen	Aalst	18
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	19
Oost-Vlaanderen	Wetteren	25
Oost-Vlaanderen	Zottegem-Velzeke	variabel
Vlaams-Brabant	Leuven Stedelijk Museum	20
Vlaams-Brabant	Leuven Universiteit	16
Vlaams-Brabant	Tienen	automatisch
West-Vlaanderen	Harelbeke	variabel
West-Vlaanderen	Ieper	18
West-Vlaanderen	Knokke-Heist	18
West-Vlaanderen	Kortrijk	18
West-Vlaanderen	Oudenburg	18

Voor de relatieve vochtigheid waren er 13 antwoorden (op de 47):

Provincie	Museum/instelling	Relatieve Vochtigheid
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	50
Antwerpen	Kontich	45
Limburg	Maaseik	55
Oost-Vlaanderen	Aalst	55
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	50
Oost-Vlaanderen	Zottegem-Velzeke	variabel
Vlaams-Brabant	Leuven StedMus	55
Vlaams-Brabant	Leuven Univ.	variabel
Vlaams-Brabant	Tienen	automatisch
West-Vlaanderen	Diksmuide	55
West-Vlaanderen	Harelbeke	te laag
West-Vlaanderen	Ieper	60
West-Vlaanderen	Kortrijk	57

Vooraf het geringe aantal antwoorden is opvallend. Sommige cijfers en vermeldingen zijn bovendien moeilijk interpreteerbaar, terwijl er voor andere getwijfeld kan worden aan het waarheidsgehalte. De werkbezoeken bevestigden dat. Te vaak hebben we ook vastgesteld dat de controle onregelmatig of niet gebeurt, dat de controlemiddelen gebrekkig of onbestaande zijn én dat over het algemeen klimaat- en vochtschommelingen als schadefactoren in musea en instellingen erg onderschat worden.

De enquête toont in dit verband dat de controlemiddelen om temperatuur- en vochtschommelingen te meten weinig verspreid zijn. Slechts één museum beschikt over een datalogger, vier hebben een thermohygrograaf en zes een thermohygometer. Ook de technische middelen om in te grijpen ontbreken veelal: we telden zeven bevochtigers, één ontvochtiger, drie airco's en eigenaardig genoeg waren er slechts 23 antwoorden die bevestigen dat men over verwarming beschikt.

Bewustmaking volstaat in dit geval niet. Er hoort ook opleiding bij. Het heeft geen zin be- en ontvochtigers te installeren als er verder geen rekening wordt gehouden met bouwkundige factoren: deuren dicht, spleten en kieren afsluiten, enkel glas vermijden vanwege condensatie...: dit zijn kleine ingrepen met grote gevolgen. Het heeft evenmin zin maatregelen te nemen als je niet door langdurige metingen een goed zicht hebt op de noden. Meten is weten, en op weten volgt beheersen. Opvolgen is de boodschap.

2. Reserves en depots

De temperatuur en de relatieve vochtigheid constant houden in reserves en depots lijkt een makkelijker opdracht dan in tentoonstellingsruimten: de ruimten zijn meer afgesloten en worden minder vaak bezocht. Schijn bedriegt echter soms. Tijdens werkbezoeken hebben we te vaak vochtige of net leeggepompte kelders gezien en archeologische voorwerpen die onder de hanenbalken zijn gestockeerd moeten het wel eens zonder isolatie stellen. Veel problemen zijn in dergelijke gevallen dezelfde als in tentoonstellingsruimten.

Toch zijn reserves en depots door hun isolement in principe inderdaad minder onderhevig aan schommelingen in de vochtigheid en de temperatuur. Ook dat konden we bij werkbezoeken diverse keren vaststellen, onder meer in de reserves/depots van Velzeke (zolderruimte, nieuwbouw) en Brugge

(eerste verdieping van een monument in goede staat), waar we meermaals vertoefden. In Velzeke wees de proef met de thermohygrograaf in de zomer hier na enkele weken op een constante situatie, zij het met een iets te hoge temperatuur en vochtigheidsgraad.

Voor de temperatuur zijn dit de enquêtécijfers:

Provincie	Museum/instelling	Gemiddelde temperatuur
Antwerpen	Antwerpen Stadsarch.	variabel
Antwerpen	Mechelen	18-20
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	18
Limburg	Maaseik	17
Limburg	Tongeren PGRM	19
Oost-Vlaanderen	Zottegem-Velzeke	18-22
Oost-Vlaanderen	Aalst	16
Vlaams-Brabant	Leuven StedMus	16
West-Vlaanderen	Harelbeke	variabel

De relatieve vochtigheid:

Provincie	Museum/instelling	Relatieve Vochtigheid
Antwerpen	Antwerpen Stadsarch.	variabel
Antwerpen	Mechelen	55
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	50
Limburg	Maaseik	55
Oost-Vlaanderen	Zottegem-Velzeke	60
Oost-Vlaanderen	Aalst	55
Vlaams-Brabant	Leuven StedMus	40
West-Vlaanderen	Harelbeke	te laag

Het aantal antwoorden ligt nog lager dan bij de tentoonstellingsruimten. Dat is op zichzelf wellicht al veelbetekenend voor de aandacht die naar reserves en depots gaat. De gegevens over de controlemiddelen zijn al even ontluisterend: twee dataloggers, vier thermohygrografen, vijf thermohygometers. (Deze controlemiddelen zijn niet altijd aanwezig in de tentoonstellingsruimten van de betrokken musea: zo bevinden de twee dataloggers van de reserves/depots zich in andere musea dan het ene exemplaar in de tentoonstellingsruimten.) De technische middelen om in te grijpen zijn navenant beperkt: vijf bevochtigers, drie ontvochtigers (vermoedelijk in kelderruimten), twee airco's en ditmaal slechts 15 positieve antwoorden inzake verwarming.

Reserves en depots liggen er bijna automatisch vaker verwaarloosd bij: er is minder reden om er te vertoeven, dus is er ook minder controle. We wezen al op het ontbreken van een verantwoordelijke voor deze ruimten in Vlaamse musea en instellingen. Het belang van een degelijk beheer en onderhoud van reserves en depots met archeologische voorwerpen wordt klaarblijkelijk niet goed beseft, terwijl hier eigenlijk dezelfde regels van toepassing zijn als in de tentoonstellingsruimten. Als de reserves en depots bouwtechnisch in goede staat verkeren, zijn ze wat klimaatschommelingen betreft dankzij hun isolement gemakkelijker beheersbaar.

3 Lichtbeheersing en -controle

1. Tentoonstellingsruimten

Licht als factor die schadelijk is voor het bewaren van archeologische voorwerpen, is bij de beheerders van archeologische musea en collecties relatief onbekend. De beste manier om voorwerpen te bewaren is in het donker. Maar musea willen hun objecten uiteraard nu net laten zien, in elk geval in de tentoonstellingsruimten, en daar is licht voor nodig. De schade door licht is dus niet te vermijden, wél te beperken.

Er is een internationale norm voor de lichtsterkte in musea: maximaal 50 lux voor erg lichtgevoelige voorwerpen (textiel, ivoor, papier...), 150 lux voor iets minder gevoelige materiaalsoorten (leer, hout, been en hoorn). Bovendien moet de UV-straling, het schadelijkste element van het licht, zoveel mogelijk geweerd worden. Voor gevoelige voorwerpen ligt de maximumnorm op 75 microwatt per lumen.

Welke maatregelen kan een museum nemen om de schade zoveel mogelijk te beperken? Dat zijn er heel wat, die niet noodzakelijk veel kosten maar wel een besef van het probleem vereisen. We noemen: lichtwerende beglazing, speciale folies op de ramen, gordijnen, UV-arme lichtbronnen of UV-filters voor de lichtbron, een lagere lichtsterkte of een kortere verlichtingsduur, een grotere afstand tussen het object en de lichtbron.

64

In Vlaanderen is de toestand op dit vlak zorgwekkend. Karikaturaal gezegd: in veel tentoonstellingsruimten lijkt de zon gewoon een aangename, welgekomen gast. Zelfs de meest elementaire bescherming ontbreekt. Met de artificiële verlichting gaat het ook verkeerd. Wij werden zelfs geconfronteerd met toestanden waar je als het ware de archeologische voorwerpen zag opzwellen en verkleuren onder de spotlights...

Wat de beheersing van de lichtsterkte betreft, kregen we twaalf antwoorden. Elf daarvan vermeldden maatregelen als melkglas, indirect licht, luiken, (over)gordijnen en verduisterende gordijnen, zonneschermen, speciale TL-verlichting, koud licht, spots. Op de vraag naar de beheersing van UV-stralen kwamen er zeven antwoorden, met evenveel middelen: indirect licht, verduisterende gordijnen, zonnewering, UV-werende gordijnen, UV-werend glas in de vitrines, UV-filters, speciale TL/UV-filters, armaturen en lampen. Over de lichtcontrole hebben we geen bruikbare gegevens. Een speciale vermelding verdient het Archeologisch Museum van Kerkhove (Waarmaarde-Avelgem, West-Vlaanderen) met zijn overhangende dakconstructie boven hooggeplaatste vensters, een uitstekend middel voor een doelmatige lichtbeheersing.

Alles samen zijn in Vlaamse musea en instellingen met archeologische collecties de cijfers over lichtbeheersing en het (niet-)gebruiken van bestaande middelen onthutsend. Informatie, bewustmaking en enkele elementaire aanpassingen zouden reeds veel verhelpen.

2. Reserves en depots

In reserves en depots rijzen er duidelijk minder problemen voor de lichtbeheersing. Hier speelt het isolement opnieuw een rol: de ruimten bevinden zich in kelders, zolders of vensterarme lokalen. Het feit dat het merendeel van de archeologische voorwerpen ingepakt of afgeschermd is (in kasten en achter

stofgordijnen) speelt uiteraard ook een grote rol. Verder heerst er in dergelijke ruimten meestal een schemer- of volledig duister. Dat verklaart meteen misschien ook het geringe aantal antwoorden op de enquête (zes).

4 Het onderhoud van de ruimten

Een kwaliteitsvol onderhoud van tentoonstellingsruimten en reserves/depots is geen evidentie. Een efficiënte inrichting betekent al een grote stap. Zo vermijd je door kasten en rekken op een afstand van de muur te plaatsen vocht- en stofaccumulatie, de ideale voedingsbodem voor schimmels en ongedierte. Dat maakt meteen ook de reiniging makkelijker. Reserves en depots zullen ook hier door hun isolement tot minder maatregelen nopen.

Een degelijk en vooral regelmatig onderhoud houdt verval tegen en kan ook een vorm van controle inhouden op de conditie van de archeologische voorwerpen. Een efficiënte inrichting van de ruimten, die zo'n degelijk onderhoud mogelijk maakt, zorgt tegelijk - zeker wat reserves en depots betreft - voor een goede bereikbaarheid van de archeologische voorwerpen.

Van essentieel belang is een alerte onderhoudsploeg, die er zich goed van bewust is dat tentoonstellingsruimten en reserves/depots geen ruimten zijn als andere. Een basisopleiding over de producten, de materialen en het omgaan met vitrinekasten, en eventueel over sommige archeologische voorwerpen is een noodzaak. Een grondige jaarlijkse reiniging moet zeker onder begeleiding van de verantwoordelijken van het museum of de instelling gebeuren. Er zijn ook evidente maatregelen die veel kwaad helpen voorkomen, bijvoorbeeld het afdichten voor stof van kieren, spleten en allerhande soorten openingen in ruimten en vitrinekasten. Sigarettenrook, een drager van stofdeeltjes, is helemaal uit den boze.

We leerden zowel uit de enquête als uit de werkbezoeken dat in de praktijk dit probleem in Vlaanderen weinig geïnspireerd wordt aangepakt. Vele handelingen worden trouwens onbewust gesteld, meestal te goeder trouw maar soms met kwalijke gevolgen: bepaalde reinigingsproducten dringen via kieren en spleten de vitrinekasten binnen, om nog te zwijgen van de stukken die in een open ruimte staan opgesteld; water is een niet te onderschatten vochtfactor; openstaande deuren - 'Dan droogt alles sneller' - veroorzaken gevoelige klimaatschommelingen; aardewerk krijgt een gepolijste wand door een te regelmatige behandeling; oude inventarisnummers of -vignetten verdwijnen; er ontstaan vetplekken als er zonder handschoenen wordt gewerkt... En uiteraard valt er ook wel eens iets op de grond. Niets menselijks is het museum vreemd.

Op de vraag of er met de onderhoudsploeg afspraken waren gemaakt, kwam er opnieuw slechts een gering aantal antwoorden: negen voor de tentoonstellingsruimten, zeven voor de reserves en depots. Sprekende cijfers over een probleem dat totaal onderschat wordt. Bruikbare gegevens over de inhoud van die afspraken kwamen er bovendien niet. Hieruit blijkt dat het onderhoudspersoneel niet als een integrerend deel wordt beschouwd van de werking van musea en instellingen. Anders gezegd: ze worden niet betrokken bij de inhoud en de activiteiten van musea en instellingen. Dat is voor de betrokkenen niet erg motiverend.

Regelmatig onderhoud, op een efficiënte wijze en met inachtneming van duidelijke afspraken en regels over het beheer en behoud, is noodzakelijk. In de reserves en depots garandeert dat meteen een vlotte bereikbaarheid van de voorwerpen. De realiteit in Vlaamse musea en instellingen is jammer genoeg van een ander allooi.

5 Inrichting

1. Tentoonstellingsruimten

Elke materiaalsoort stelt specifieke eisen op het vlak van klimaat en licht. Als voorwerpen van dezelfde soort gescheiden kunnen worden bewaard, kan de klimaat- en lichtbeheersing als het ware op maat gebeuren. Dat is dikwijls niet het geval, zeker niet in tentoonstellingsruimten, waar voorwerpen van verschillende materiaalsoorten wel samen móeten worden getoond. Er dient dan te worden gezocht naar een aanvaardbaar compromis.

Als gemengde collecties - of de variatie aan archeologische voorwerpen op zichzelf - uiteenlopende klimaateisen stellen, kunnen vitrinekasten soelaas bieden. Die kunnen hermetisch worden afgesloten. Men kan ook (dure) klimaatkasten plaatsen. Vooral voorwerpen in diverse metalen en glas zijn veeleisend. Verzwakt glas (irisatieverschijnselen met afschilfering) hoort in elk geval in een klimaatkast thuis, met een constante temperatuur van achttien graden en een relatieve vochtigheid van 43% tot 45%.

Het gebruik van silicagel is voor metaal conservering zeker aan te raden: het product absorbeert tot 30% van zijn gewicht aan water. Het is gemakkelijk verkrijgbaar in de vorm van korrels. De verkleuringen van de korrel duiden de relatieve vochtigheid aan, maar deze waarneming heeft enkel zin in hermetisch gesloten vitrinekasten én als men zicht heeft op de benodigde hoeveelheid silicagel.

Ook het licht stelt eisen. Afscherming, aangepaste beglazing in de vitrinekasten en dito belichting moeten in acht genomen worden.

Bepaalde materialen die voor de inrichting worden gebruikt zijn schadelijk: daar moet men op de hoogte van zijn. Zo geven vele houtsoorten zuren of gassen af. Die kunnen bijdragen tot de vorming van in water oplosbare zouten en corrosie-elementen. Over het gevaar van kunststoffen hadden we het reeds op pagina 60 [4.1. Gebouwen]. Dergelijke evenwichtsoefeningen vragen dus kennis en ervaring. Advies en opvolging zijn meer dan noodzakelijk.

Onze bevindingen over maatregelen in dit verband in Vlaamse musea en instellingen met archeologische collecties waren bijzonder ontgoochelend. We haalden ze opnieuw uit de enquête en uit werkbezoeken:

- er werden vier vitrinekasten geteld die werden gebruikt met het oog op het klimaat. Specificaties die er werden bijgegeven: er zijn Art Sorb-korrels en Art Sorb-sheets aanwezig; extra afdichtingen; voldoende ventilatie;
- over het licht kregen we zes antwoorden, met specificaties als: getemperd; onrechtstreekse verlichting; Tube-jackets;
- over te weren schadelijke materialen kregen we drie bevestigende en 24 ontkennende antwoorden, met slechts één specificatie: geen vitrinekasten met eiken onderdelen voor metaal.

Deze vaststellingen zijn alarmerend voor de inrichting van Vlaamse tentoonstellingsruimten met archeologische voorwerpen. Er is eenvoudigweg zeer weinig aangepast materiaal en goede kennis.

2. Reserves en depots

We zagen al hoe Vlaamse reserves en depots voor archeologische voorwerpen qua klimaat-, lichtbeheersing en onderhoud er nog minder goed aan toe zijn dan de tentoonstellingsruimten. Hetzelfde geldt voor de inrichting, al was het maar omdat veel voorwerpen gestockeerd en verpakt zitten in schadelijke materialen of omstandigheden: er zijn geen zuurvrije kartonnen dozen, er is een minimaal gebruik van plasticen dozen die hermetisch afgesloten zijn en voorzien van silicagel, kisten en rekken zijn gemaakt van schadelijke houtsoorten, de rekken zijn meestal niet stofvrij, klimaatkasten en koel- en diepvrieskasten, onder meer belangrijk voor de conservering van bodemmonsters, ontbreken...

In cijfers betekent dat:

stofvrije rekken	1
zuurvrije kartonnen dozen	1
plasticen dozen hermetisch afgesloten met silicagel	6
polyetheen-schuimfolie	1
zuurvrij zijdepapier	0
koelkasten	7
diepvrieskasten	4
klimaatkasten	1
aparte opslag kostbare voorwerpen	4

Goed uitgeruste reserves en depots voor archeologische voorwerpen bestaan nauwelijks in Vlaanderen: zicht op stockering van prehistorische stenen werktuigen in het British Museum (foto Gudrun Theunynck)

Op de vraag naar het gebruik van zuurvrije kartonnen dozen kwamen twee antwoorden: één gebruikt ze wel degelijk, een tweede vermijdt het contact met het karton door de voorwerpen apart te verpakken. Kartonnen dozen tout court worden veel gebruikt (31 antwoorden). Schadelijke materialen worden nauwelijks geweerd (drie antwoorden, terwijl negentien respondenten ontkennen dat te doen). In sommige reserves/depots kan men eigenlijk nauwelijks spreken van inrichting, laat staan van meubilair dat daarvoor kan dienen. Soms ligt alles gewoon op de vloer.

Opnieuw moeten we herhalen: eenvoudige en elementaire beslissingen, handelingen en aankopen kunnen reeds veel verhelpen. Rekken in schadelijke houtsoorten kunnen worden afgedekt en de verdere uitbouw van de reserve en het depot gebeurt uiteraard het best in een aangepaste houtsoort of in metaal (geëmailleerd). Voor het stofvrij maken van de rekken bestaan tal van mogelijkheden. Houten kisten kunnen worden afgedekt of de voorwerpen apart ingepakt in plastic zakken. Zeer afdoend is het beschutten van de voorwerpen met polyetheen of polystyreen in de vorm van schuimvulsel. Gaten boren in de houten kisten met het oog op luchtcirculatie helpt.

Jammer genoeg worden deze nochtans niet omslachtige maatregelen momenteel maar zelden toegepast in de Vlaamse reserves en depots voor archeologische voorwerpen.

6 De kennis van de conditie en de bereikbaarheid van de voorwerpen

De kennis van de conditie van de archeologische voorwerpen vormt een probleem: beheerders van archeologische collecties in musea en instellingen, met name in de gemengde musea, voelen zich niet bevoegd om over de toestand van archeologische voorwerpen te oordelen. De eerste tekenen van bronserot bijvoorbeeld, hoe zichtbaar ze ook zijn, worden niet herkend. Die vaststelling deden we in meerdere musea, in het gezelschap van de verantwoordelijken voor de archeologische collectie. Eens te meer geldt ook hier: informatie en advies zijn een eerste vereiste.

Het probleem is nog veel groter in tal van reserves en depots. Daar is 'op het eerste gezicht' niets te zien omdat veel is ingepakt; kankers kunnen rustig woekeren. De bereikbaarheid van archeologische voorwerpen is dan ook een belangrijk element in de controle van hun conditie. Ideaal zou zijn dat men de archeologische voorwerpen opslaat volgens materiaalsoort. Dat is in Vlaanderen nooit het geval: meestal zijn ze per vindplaats gestockeerd, behalve als het om zeldzame of uitzonderlijke voorwerpen gaat. Dit betekent dat voorwerpen in metaal, been, aardewerk enz. vaak samen zijn gestockeerd, soms in dezelfde doos, soms in dezelfde plasticzak.

De beste oplossing voor dit probleem is wellicht dat men in verschillende stadia gaat sorteren en daar ook plaats voor plant: eerst per context, dan past men na een eerste verwerking en registratie een ruwe scheiding toe, die dan weer verder verfijnd wordt. Dat maakt het ook mogelijk de hoeveelheid materiaal beter te schatten. Dan kan er ook een registratie van de conditie van het voorwerp plaatsvinden. Een dergelijke registratie vormt dan weer een basis voor latere controles enz.

De kennis van de conditie van archeologische voorwerpen in reserves en depots zal voor vele musea en instellingen hoe dan ook lacunair blijven, gezien de grote massa. Gerichte steekproeven in een goedin-

gerichte ruimte en het beschikken over een basisregistratie van de conditie van de voorwerpen - twee vormen van bereikbaarheid - zijn dan de vereisten.

De meeste van de 47 musea en instellingen met archeologische collecties die we met de enquête ondervroegen over de conditie en de bereikbaarheid van de voorwerpen in reserves en depots, hebben daarop geantwoord:

	goed	matig	slecht
kennis conditie voorwerpen	15	16	7
bereikbaarheid voorwerpen	12	23	4

(Door onwetendheid en de onbereikbaarheid van de voorwerpen valt deze score waarschijnlijk te positief uit, zoals de plaatsbezoeken al aangaven.)

Voor de volledigheid en bij wijze van overgang naar het volgende hoofdstuk: zeven musea en instellingen beschikken over een conditierapport van een aantal archeologische voorwerpen dat is opgemaakt door conservatoren-restaurateurs die de voorwerpen hebben behandeld.

Merovingische ijzeren lanspunt (6de-7de eeuw n.C.) in verregaande staat van ontbinding: kennis en controle van de conditie van onze archeologische voorwerpen is een noodzaak (foto PAMZOV)

SAMENVATTING BEHOUD DOOR PASSIEVE CONSERVERING

Zoals in hoofdstuk drie reeds werd opgemerkt, is de toestand van de meeste gebouwen bevredigend, misschien mede dankzij de uitgesproken bezorgdheid daarvoor vanwege de conservatoren. Met de inrichting is het veel bedroevender gesteld, door een gebrek aan kennis van het belang daarvan bij diezelfde conservatoren. Zo zijn tochtportalen en vestiaires een zeldzaam fenomeen.

Ook met de klimaatbeheersing schort er duidelijk iets. Meer nog: men is er zich dikwijls niet van bewust. Technische middelen voor controle of bijsturing ontbreken nagenoeg helemaal, zeker in de reserves en depots. Alleen al de wetenschap dat er slechts in vijftien gevallen verwarming aanwezig is, doet ernstige vragen rijzen bij de bewaartoestand van de meeste archeologische collecties.

Hetzelfde geldt voor de lichtbeheersing. De schadelijke effecten van zon en kunstlicht zijn klaarblijkelijk nog veel te weinig bekend. Informeren is hier de eerste boodschap. Hier rijst het probleem vooral in de tentoonstellingsruimten, niet zozeer in de reserves of depots, die doorgaans in het schemerduister verkeren.

Ook bij de inrichting van de tentoonstellingsruimten is de conserveringssituatie ronduit alarmerend. Er gaat zeer weinig aandacht naar. Pro memoria: we telden vier vitrinekasten met klimaatbeheersing voor alle musea en instellingen... In de reserves en depots is de toestand niet beter. Bovendien gebruikt men verkeerd en in bepaalde gevallen zelfs helemaal geen materiaal voor de opslag. Met enkele eenvoudige maatregelen zou er hier al heel wat verholpen kunnen worden. Maar dat veronderstelt... kennis.

Uit wat voorafgaat blijkt dan ook vooral dat de kennis van het belang van passieve conservering schromelijk tekortschiet. Dat blijkt ten overvloede bij de controle van de toestand van de voorwerpen. Door onkennis over uitingsvormen van het verval ziet men het pas als het 'terminaal' is en dus te laat. Een probleem is dat de beheerders zichzelf klaarblijkelijk overschatten op dit punt.

Opnieuw moeten we besluiten: bewustmaking van de problematiek, gecombineerd met advies en dienstverlening, is meer dan noodzakelijk. Passieve conservering is immers essentieel voor een goed behoud van archeologische collecties.

Behoud door actieve conservering en restauratie

1 Archeologische voorwerpen binnen en buiten de sleuf

1. In situ

'Actieve conservering begint in de opgravingsleuf': het adagium werd reeds bij de beschrijving van de doelstellingen van dit onderzoeksproject gebruikt. En misschien moeten we nog een stap verder gaan: actieve conservering begint bij de planning van de opgravingen.

De praktijk toont dat dit in Vlaanderen slechts sinds kort en dan nog maar sporadisch het geval is. Bovendien dwingen de vele noodopgravingen tot keuzes, waardoor veel voorwerpen al op het terrein zelf verloren gaan. Men kan onmogelijk de tijd nemen voor hun consolidatie en lichting in situ (ter plekke). Ook na de opgravingen blijft het gros op conservering en eventuele restauratie wachten. In dat stadium dringen zich opnieuw keuzes op, nu niet door de noodsituatie van een dreigende directe vernieling op de archeologische site, maar door de overvloed van de gerecupereerde archeologische voorwerpen en het gebrek aan middelen voor het beheer en behoud ervan.

Voor al actieve conservering is een dure zaak en specialistenwerk. Hierdoor ontstaat een vicieuze cirkel: de specialist is te duur en de middelen zijn beperkt, dus vindt de restauratie zelden plaats, dus zijn er weinig conservatoren-restaurateurs, waardoor de prijzen de hoogte ingaan. De doorsnee archeoloog van zijn kant is een leek inzake conservering en restauratie; hij kan dus weinig uitrichten inzake actieve conservering. Enkel de consolidatie in situ, de lichting van de voorwerpen en de reiniging van bepaalde materialen na de opgraving, kunnen hem worden toevertrouwd. Voor de rest beperkt zijn taak zich tot passieve conservering en het raadplegen van de specialist. 'Passieve conservering' betekent hier dan: de voorwerpen in een zo evenwichtig mogelijke toestand houden tot ze in handen van de restaurateur kunnen worden gegeven. Naargelang van het materiaal waaruit het voorwerp is vervaardigd wil dat zeggen: nat houden, koel houden, eventueel langzaam laten drogen, in evenwichtige vocht- en temperaturomstandigheden bewaren, afschermen van het licht, in een aangepaste verpakking bewaren enz. Maar zelfs dat vereist een elementaire kennis van het behoud van archeologische voorwerpen. Ook die is er nu bij archeologen zelden.

*Middeleeuwse begravingen op het voormalig kerkhof van de Sint-Pieterskerk te Leuven: lichting en conservering van menselijk (en dierlijk) been is een ondergewaardeerd probleem
(foto Stedelijk Museum, Leuven)*

Eigenlijk is de stelling dat de archeoloog in staat is de taak van actieve conservering in situ op zich te nemen nog mild en ingegeven door de praktijk op het veld: meestal kan er geen specialist op het terrein komen, hoewel dat zou moeten. Want als een deskundige voor de consolidatie en de lichting instaat, belandt het voorwerp in een betere toestand in de reserve of het depot en in het atelier voor conservering en restauratie. Er gaat dan ook minder informatie verloren. In onze buurlanden is de tendens merkbaar dat mensen speciaal worden opgeleid voor bepaalde aspecten van het archeologisch veldwerk: opmeten, graven, registreren... Daar hoort ook de specialist 'conservering in situ' bij. Een ideaal dat in Vlaanderen momenteel om diverse redenen ondenkbaar is: het is te duur, er zijn nagenoeg geen specialisten voorhanden en het besef dat het die kant moet opgaan is nog niet doorgedrongen.

Het beste zou dan ook zijn dat er voorlopig zo vlug mogelijk aan advies en opleiding wordt gewerkt. Het opstellen van een eenvoudige basishandleiding (publicaties in het genre zijn meestal te omslachtig en moeilijk te begrijpen, waardoor ze niet worden geraadpleegd) en een lijst van contactpunten waar men bij specialisten te rade kan gaan, kunnen de eerste stappen zijn. Men moet ook hopen dat de restaurateur toch even de tijd vindt om op het terrein te komen.

Actieve conservering moet in de planning een belangrijke plaats krijgen, zo niet zal deze problematiek nooit de passende aandacht krijgen of de nodige financiële middelen genereren. Waardoor de vicieuze cirkel blijft wat hij is.

2. Ex situ

Actieve conservering buiten de sleuf, ex situ, werd al even aangesneden. Zo is de reiniging van voorwerpen een vorm van actieve conservering. Ze geldt vooral voor het aardewerk - meestal het grootste deel van de opgegraven massa - en vergt de grootste omzichtigheid. Ook bepaalde steensoorten kunnen worden gereinigd, maar zeker niet allemaal. Zo moet men voorzichtig zijn met Doornikse steen, schalie en mergelsteen. Van de meeste voorwerpen in andere materialen, zoals metaal, hout, leder, textiel, frescofragmenten enz., blijft men beter af: hoogstens kan men ze verstevigen en in de voorgeschreven omstandigheden bewaren tot conservering mogelijk is. Bewaren in de best mogelijke omstandigheden en de toestand van de voorwerpen opvolgen is in dat geval de boodschap, zelfs voor lange tijd als dat nodig is.

We herhalen dat actieve conservering vooral het domein van gespecialiseerde restaurateurs moet zijn. De talloze mishandelingen van archeologische voorwerpen in het verleden zijn hiervoor al voldoende bewijzen. Een behandeling door onbevoegden kost later hopen geld, alleen al omdat het voorwerp opnieuw uit elkaar moet worden gehaald en gereinigd. We zwijgen dan nog over de schade die het door vroegere (mis)handelingen heeft ondergaan.

Actieve conservering geldt ook voor archeologische voorwerpen uit oude opgravingen of uit collecties. Vaak zijn ze reeds behandeld, en dikwijls zelfs goed. De ene moeten wat opgefrist worden; andere zijn deskundig behandeld maar met methoden die nu achterhaald zijn, waardoor ze een meer omslachtige nieuwe behandeling nodig hebben. Een problematiek die opnieuw alles te maken heeft met keuzes: is het nog de moeite waard? Wat is de historische, wetenschappelijke, didactische of zelfs esthetische betekenis van het voorwerp vandaag? Is het een belangrijk stuk voor de museumcollectie?

73

3. Classificatie als eerste stap

Toch zijn de meeste archeologische voorwerpen uit recente opgravingen afkomstig. En er zullen er nog veel volgen. De aangroei kwam in dit rapport al herhaaldelijk aan bod. Het is dus van essentieel belang dat reeds bij de registratie het probleem van conservering en restauratie onmiddellijk wordt ingeschat. Op dat punt staat Vlaanderen nog nergens. Voorbeelden uit onze buurlanden kunnen dan ook inspirerend zijn.

Onder de massa's scherven aardewerk enkel de belangrijkste conserveren en eventueel restaureren (foto Gudrun Theunynck)

2 Eigendomsrechten van archeologische voorwerpen

Zo is er het voorbeeld van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland. Daar wordt voor de registratie van archeologische voorwerpen een beschrijvende sequens in kwaliteitscategorieën gebruikt. Om het spanningsveld kwaliteit-kwantiteit op te heffen maakt men keuzes onder de archeologische voorwerpen en worden ze op basis van selectiecriteria gerangschikt in vijf kwaliteitscategorieën, van A tot E: voorwerpen met tentoonstellingswaarde (museumwaardigheid) vergen een optimale conservering en eventuele restauratie (categorie A). Categorie E vereist een basisregistratie met eventuele minimale actieve conservering of reiniging, waarna de stockering volgt in ruimten die passieve-conserveringsnormen in acht nemen. Deze classificatie is een aanpassing naar de Nederlandse situatie van de classificatie zoals die werd ontwikkeld door J. Cronyn (Willems-Kars-Hallewas 1997, p. 176, tabel 1).

Dit classificatiesysteem kan ook in Vlaanderen een basisinstrument worden om tot een efficiënt beheer en behoud van archeologische voorwerpen te komen. Zijn uniformiteit en helderheid zijn er belangrijke kwaliteiten van. Wij pleiten er dan ook voor dat het ter discussie wordt gesteld, op Vlaamse leest wordt uitgewerkt en in een basishandleiding gegoten. Die kan dan ook eenvoudige regels en goede voorbeelden bevatten voor het beheer, de actieve en passieve conservering, en de restauratie van archeologische voorwerpen.

Op pagina 51 [3.4. Eigendom en bruikleen] werd de problematiek van de eigendomsrechten reeds kort beschreven. Voor archeologische voorwerpen zijn er diverse regelgevingen: de archeologische wetgeving, het burgerlijk wetboek, de moeilijk oplosbare juridische situatie van kerkvondsten. Velen, onder wie ook archeologen, zijn zich nauwelijks van deze problematiek bewust. In het merendeel van de gevallen gaat het immers om archeologisch materiaal met een geringe waarde (potscherven, bouwmaterialen, houtresten...).

We komen hier nog even op de eigendomsproblematiek terug omdat er nieuwe problemen opduiken als de voorwerpen moeten worden geconserveerd en/of gerestaureerd: wie zal de kosten betalen? Wie beslist hoever men met de conservering en restauratie zal gaan en wanneer deze maatregelen genomen worden? Hier kunnen dus de archeologische voorwerpen zelf bedreigd worden: als maatregelen voor hun behoud uitblijven, sterven ze langzaam verder af.

Deze problematiek is ook met de bruiklenen verbonden. Een voorbeeld: het Taxandriamuseum van Turnhout in Antwerpen heeft belangstelling voor de conservering van bronzen en ijzeren sieraden en wapens van de Merovingische necropool van Borsbeek. Maar de Borsbeekse voorwerpen zijn daar in bruikleen uit een privé-verzameling. Aankoop kan een oplossing bieden, maar onder welke voorwaarden moet dat gebeuren? Bovendien behuist Turnhout maar een deel van de vondsten van de necropool van Borsbeek. Het Heemmuseum van Heist-op-den-Berg heeft een ander deel in bruikleen. En er zijn nog veel voorwerpen van het betrokken grafveld verspreid in privé-bezit. Hoe moet men daarmee omgaan? Is het de bedoeling de stukken weer bij elkaar te krijgen? Of heeft elk museum voldoende reden om een deel tentoon te stellen?

Er zijn trouwens voorbeelden te over waar men kan betwijfelen of de archeologische voorwerpen nu net in dát museum thuishoren. Zo bevindt zich in het Museum van de Duinenabdij in West-Vlaanderen een boeiende collectie laat-middeleeuwse werktuigen en wapens uit Damme. De onduidelijkheid die situaties van deze aard creëren zijn zeer nadelig voor het beheer en behoud van archeologische voorwerpen.

3 Actieve conservering: een overzicht per materiaalsoort

Conservering in situ en de reiniging van de opgegraven voorwerpen kunnen tot op zekere hoogte door de opgravers zelf worden uitgevoerd. Toch is een snelle aanwezigheid van een specialist gewenst. Door een gebrek aan middelen komen zij in Vlaanderen echter zelden op de site om in te grijpen of advies te verschaffen. Wat niet belet dat dit een streefdoel moet blijven.

Een van de basisproblemen is de uitdroging, inkrimping en/of afbrokkeling van archeologische voorwerpen na hun opgraving. Ze komen in contact met de lucht, een oxyderende omgeving, en het vervalproces herneemt of het tempo ervan neemt toe. Ook vallen ze in of uit elkaar omdat ze de steun missen van de grond waarin ze bewaard zaten. Ze zijn als het ware uit een beschermend biotoop gerukt. Bepaalde materiaalsoorten zijn meer bedreigd dan andere: glas, de metalen ijzer en brons, organisch materiaal als hout, leder, textiel... Ook been en hoorn zijn zeer kwetsbaar. Volstrekt genegeerde archeologische 'voorwerpen' zijn bodemmonsters.

Ook bepaalde aardewerk- en steensoorten hebben een gespecialiseerde behandeling nodig. Prehistorisch aardewerk is een bedreigde categorie, zoals we in verschillende Kempense musea konden vaststellen. Ook de kunstzinnige grafsteen in Doornikse kalksteen van oblate Margaretha Goys (1348) uit de Duinenabdij in Koksijde is er erg aan toe; die zal in de nabije toekomst worden verzorgd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.

Het vervalproces van archeologische voorwerpen eindigt ook niet in tentoonstellingsruimten, reserves en depots. Zelfs na een conserverende behandeling en restauratie moet men ze blijven observeren. Opvolging en waakzaamheid zijn overal geboden. Dat werkt op lange termijn ook kostenbesparend.

In wat volgt beschrijven we kort een aantal zichtbare symptomen van verval. We beperken ons tot de meest voorkomende materiaalsoorten en gaan ook slechts zijdelings in op technieken en methoden voor conservering en restauratie. Dat is, zoals gezegd, het domein van specialisten.

Over een ander lastig probleem in conservering en restauratie hebben wij het hier maar terloops: het samen voorkomen van verschillende materiaalsoorten bij hetzelfde voorwerp. De roestklomp die een zwaard kan voorstellen, doet niet vermoeden dat ook veel lederen elementen bewaard kunnen zijn. Bij het vrijleggen van ijzeren voorwerpen blijkt ook wel eens zilveren inlegwerk of emailversiering te zijn bewaard, soms zelfs in uitstekende staat. Metalen voorwerpen hebben een houten of benen handvat. Een Romeinse muntschat uit de derde eeuw n.C. die recent in Velzeke is ontdekt, bleek na vrijmaking op het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium nog textielresten te bezitten, wellicht de buidel.

Deze combinaties van materialen zorgen voor tal van obstakels in conservering en restauratie, waardoor soms het ene materiaal wat moet inboeten ten voordele van het andere. Dat is een niet te onderschatten discussiepunt waarin knopen moeten worden doorgehakt en waarmee zelfs financiële implicaties gemoeid zijn.

1. Aardewerk

Door een langdurig verblijf in de grond kan aardewerk veel zouten hebben opgenomen. Het is voor hun behoud noodzakelijk dat de voorwerpen met veel en zuiver water worden gespoeld. Daardoor worden ze al deels ontzout, omdat bij het drogen het zout gaat kristalliseren. Onder druk van de kristallen komt bijvoorbeeld de glazuurlaag los en kan het voorwerp uiteindelijk zelfs uiteenvallen. Ceramiek moet, als het in vochtige omstandigheden is aangetroffen, enigszins nat worden gehouden en mag maar langzaam drogen. Door een te vlugge uitdroging komt het voorwerp in aardewerk anders onder spanning, met krimpen en barsten als gevolg. Hoe poreuzer het aardewerk is, hoe acuter deze problemen zijn. In verband met de passieve conservering wezen wij overigens reeds op het belang van een constante temperatuur en relatieve vochtigheid in tentoonstellingsruimten en reserves en depots. Zo wordt het vervalproces tegengehouden, want volledig ontzouten is niet mogelijk.

Bij het wassen van aardewerk na opgravingen moet men letten op slibsporen, bepaalde glazuurachtige sliablagen en eventuele schilderingen. Die kunnen verdwijnen als het aardewerk gewassen wordt, ook al gebeurt dat met een zachte borstel. Het beste is herhaaldelijk te spoelen met zacht stromend water of de voorwerpen heen weer te bewegen (veel scherven eventueel in een net).

Als men zuren en andere chemische producten, zoals bepaalde lijmen, gebruikt voor reiniging of conservering, is er altijd gevaar voor beschadiging, zoals verkleuring. Deze schade wordt bovendien pas na verloop van tijd goed zichtbaar. Daarom behoort de verdere actieve conservering van aardewerk tot het domein van de specialist. In het verleden werden te veel 'amateuristische' handelingen voor conservering-restauratie uitgevoerd. Dat heeft nu financiële implicaties: de oude 'restauraties' moeten vaak eerst met veel moeite worden tenietgedaan.

De specialist zal bij voorwerpen die vroeger reeds 'behandeld' zijn, tot een vakkundige demontage en reiniging overgaan. Als het om een object uit recente opgravingen gaat, zal hij een eventuele eerste consolidatie verwijderen en het voorwerp reinigen, en zo nodig een nieuwe consolidatie doorvoeren. Voor de verlijming en aanvulling wordt gebruikgemaakt van producten die zijn aangepast aan het soort aardewerk en aan de toestand waarin dat zich bevindt. Over de keuzes die bij de restauratie worden gemaakt - hoe ver gaat men met aanvullingen? Laat men herstellingen zichtbaar? - blijft er discussie mogelijk. De keuze van de opdrachtgever(s) is in dezen meestal bepalend. Misschien wordt er nog te weinig overleg gepleegd met de restaurateur.

2. Metaal

De corrosie van metalen is een spontane en onomkeerbare verandering waardoor een metalen voorwerp naar zijn minerale toestand terugkeert. Metalen zijn van nature positief geladen, waardoor ze zich chemisch binden met elementen uit hun omgeving, zoals zuurstof, chloor en koolstof, die zich in opgeloste vorm in de bodem bevinden. Die binding kan leiden tot de verdwijning van het metaal. De snelheid van dat corrosieproces is niet constant en na verloop van tijd ontstaat er een evenwicht tussen het metaal en zijn omgeving. Een opgraving verstoort dat bruusk, waardoor het corrosieproces plotseling en in hevige vorm herneemt. Een van de grote problemen bij archeologisch metaal is het ontzouten van de voorwerpen. Daar is nog altijd geen bevredigende oplossing voor gevonden.

*Romeins bronzen lederbeslag:
gemakkelijk herkenbare tekenen van bronsrot
(lichtgroene poedervormige uitstulpingen)
worden door collectieverantwoordelijken
nauwelijks opgemerkt
(foto PAMZOV)*

Er kunnen diverse vormen van corrosie optreden. Regelmatige corrosie verschijnt als een regelmatige laag op zilver, lood en koperlegeringen, zoals brons er een is. Dit is het bekende groene patine op koper en brons. Een dergelijke laag vormt een bescherming tegen verdere corrosie onder invloed van de omgeving. Hier is voor het voorwerp niets bedreigends aan de hand. De laag is evenwel fragiel. Ze kan scheuren of breken door slijtage, fysieke spanningen of een verandering in de omgevingsfactoren.

Plaatselijke corrosie is op brons en lood zichtbaar als poedervormige uitstulpingen en putten (bronsrot). Algemene corrosie komt bij de meeste ijzeren voorwerpen voor. Het voorwerp raakt volledig vervormd tot een onherkenbare ruwe klomp. Het is de taak van de restaurateur het corrosieproces te stoppen. Opnieuw gaat het hier om een specialisme.

Door een te hoge relatieve-vochtigheidsgraad van de bewaarplaats of een inefficiënte behandeling kan het corrosieproces opnieuw worden geactiveerd. Het is uitermate belangrijk dat verantwoordelijken voor archeologische collecties in tentoonstellingsruimten en reserves en depots actieve corrosie kunnen herkennen. Deze vorm van passieve conservering moet worden gestimuleerd door advies, basisopleiding en opvolging.

Herkenbare patronen zijn voor koperlegeringen de reeds vermelde heldergroene, poedervormige ophopingen. Voor ijzerhoudende metalen dient men te letten op recente barsten waardoor de voorwerpen openspringen en er bruine druppeltjes op het oppervlak verschijnen. Die worden bij uitdroging okerkleurig en doorzichtig. Dergelijke indicatoren zijn voldoende reden om onmiddellijk een specialist te raadplegen. Verder moet men proberen corrosie niet in de hand te werken door ongeschikte tentoonstellings- of stockeringsmethoden. Op een ondergrond in jute (gebruikt in tentoonstellingen) of in kartonnen dozen (wijze van opbergen) reageren chloriden op de metalen voorwerpen.

Het conserveren en restaureren van archeologisch metaal is een hooggespecialiseerde bezigheid met tal van deelaspecten. Alleen al het wegslijpen van de roestklomp van bijvoorbeeld ijzeren voorwerpen vraagt veel ervaring, handigheid en geduld. Vaak is de metalen kern van het voorwerp grotendeels verdwenen, maar bestaat het negatief (of 'de schim') nog in de corrosielaag. De kunst is te weten hoe ver men moet gaan om de sporen van de verdwenen delen te recupereren en te vervangen door kunststof. Een prachtig voorbeeld ligt in het Archeologisch Museum van Kerkhove-Waarmaarden in West-Vlaanderen: een zeldzame Merovingische zeis uit de zesde of zevende eeuw, waar men zelfs in het Duitse Rijnland - het stamland van de Franken - van opkijkt.

3. Glas

Glas is steeds minstens samengesteld uit silicium, natrium en kalk. Silicium, een soort zand, is het belangrijkste bestanddeel: bij hoge temperatuur smelt het en bij afkoeling behoudt het de vorm waarin het in vloeibare toestand kwam of gebracht werd. De andere bestanddelen dienen vooral om het smeltpunt van silicium te verlagen.

Glas is niet enkel zeer breekbaar maar degradeert ook door chemische reacties, zoals hydrolyse (de splitsing van chemische stoffen door de opneming van water) en zuurstofreductie (de afname van zuurstofelementen). Dat merkt men aan het afschilferingsproces.

De stabiliteit van glas is, behalve van de bodemomstandigheden en het soort gebruik, onder meer afhankelijk van zijn componenten en de temperatuur waarop die versmelten. Romeins glas houdt beter stand dan heel wat glas uit de late Middeleeuwen of de Nieuwe Tijd.

Ook voor glas is opgegraven worden een delicaat moment. Als de aarde op het glas te vlug droogt, ontstaan er spanningen, waardoor de fragmentatie van het glas kan toenemen. Glas wordt, zoals de meeste zwakke voorwerpen, het best gelicht met een deel van zijn omgeving - dan gaan ook de kleinste fragmenten niet verloren - en vochtig gehouden. Als het niet onmiddellijk van zijn omgeving kan worden ontdaan, moet het geheel besproeid worden met een schimmel- en bacteriewerend middel of, wat eenvoudiger is, in een koelkast geplaatst. De restaurateur kan later de glasscherven vrijmaken, efficiënt reinigen en stabiliseren. Het samenstellen en verlijmen van glas is een delicate opdracht vanwege de breekbaarheid en doorzichtigheid van de materie.

Als men ervoor opteert ontbrekende delen van een glazen voorwerp aan te vullen, kan de restaurateur met behulp van een mal de vorm vervolledigen in bijvoorbeeld epoxyhars of Japans papier dat in hars is gedrenkt, een arbeidsintensieve en dus dure methode waartoe men enkel mag overgaan als het betrokken voorwerp voldoet aan normen inzake kwaliteit en kunstzinnigheid.

4. Hout en leder

Hout is een organisch materiaal. Het wordt in onze gewesten meestal in een natte omgeving opgegraven. Hout bewaart vrij goed in een constante, vochtige context; in een omgeving die afwisselend nat en droog is, rot het weg. De verlaging van de grondwatertafel is catastrofaal voor de bewaring van organisch materiaal als hout. Vandaag is dat door een intensieve bemaling met pompen een belangrijk probleem geworden.

De bekisting van waterputten, handgrepen van landbouw- en andere werktuigen, emmers, meubelfragmenten, bouwonderdelen, tot en met schepen zijn houten relictten die in onze streken vrij frequent aan

Eikenhouten boomsarcofaag (9de-10de eeuw) uit de opgravingen van de Sint-Jan-de-Doperkerk te Huizingen (Vlaams-Brabant): een confrontatie tussen oude en nieuwe conserveringsmethoden dringt zich op (foto Zuidwestbrabants Museum, Halle)

het licht komen. Ze worden aangetroffen in veen- en moerassige gebieden, oude water- en beerputten, gedempte grachten of verdwenen rivierlopen, waar de omgeving ook nu nog vochtig is. Vlaanderen heeft meer scheepsresten in zijn bodem dan men doorgaans vermoedt. Vooral in verdwenen meander- en kanaalbeddingen liggen er nog steeds heel wat verborgen. Beroemde voorbeelden zijn het Romeinse schip van Brugge en de prehistorische kano van Nekkerspoel bij Mechelen, beide in het begin van deze eeuw ontdekt. Door een onzorgvuldige behandeling blijft er echter nog maar weinig van over...

Als het hout uit zijn stabiele vochtige omgeving wordt gehaald, treedt het verval gauw in. Door uitdroging krimpt het, het verliest zijn oorspronkelijke vorm en kan uiteenvallen. Het is dus zaak houten voorwerpen na hun opgraving volledig nat te houden - met toevoeging van een schimmel- en bacteriwerend middel - tot conservering aan de orde is. In het conserverings- en restauratieatelier wordt het hout lange tijd ondergedompeld in een bad met polyethyleenglycol (PEG), een harsachtige substantie die het hout een nieuwe stevigheid geeft (consolidatie). Het drogen van het hout gebeurt in een vriesdroger of bij grote hoeveelheden op rekken. Belangrijk is dat het drogingsproces langzaam verloopt. Vervolgens komen het verlijmen, eventuele aanvullingen en bijkleuringen. Daarna vraagt archeologisch hout geen speciale behandeling meer, op voorwaarde dat het in evenwichtige klimaatomstandigheden wordt gehouden. Er zijn diverse technieken voor houtbehandeling, zoals de suikermethode, maar onder de specialisten zijn er ook veel meningsverschillen, bijvoorbeeld over het gebruik van soorten epoxy, een product waarvan de samenstelling vaak niet wordt aangegeven.

Een deel van de wetenschappelijke informatie die hout kan opleveren, gaat door deze behandelingen verloren. 14C-datering bijvoorbeeld kan beter vóór de behandeling worden uitgevoerd, of er moeten voldoende stalen worden genomen. Een goed restaurateur is zich van deze problematiek bewust. En toch kan ook behandeld hout nog wel eens informatie bevatten. Een eikenhouten boomsarcofaag uit de opgravingen van de Sint-Jan-de-Doperkerk in Huizingen (Vlaams-Brabant) die is behandeld met een oplossing van carbowax, werd later nog aan de hand van de 14C-methode in de 9de-10de eeuw gedateerd. Na de vernieling van de overblijfselen van de kerk voor de aanleg van de autosnelweg Brussel-Parijs bevindt de boomkist zich nu in zorgwekkende toestand in het museum van Halle.

Zoals hout mag ook leder na opgraving niet drogen zonder eerst een gespecialiseerde behandeling met bijvoorbeeld PEG te hebben ondergaan. Na zijn behandeling moet ook het leder in stabiele klimaatomstandigheden worden bewaard, met een relatieve vochtigheid van 55%. Leder afstoffen zonder het te beschadigen is moeilijk. Daarom bewaart men het het best in een stofvrije omgeving, bij voorbeeld in een hermetisch afgesloten vitrinekast. Ook de relatieve vochtigheid kan dan gemakkelijker worden gecontroleerd met silicagel.

4 Restauratie

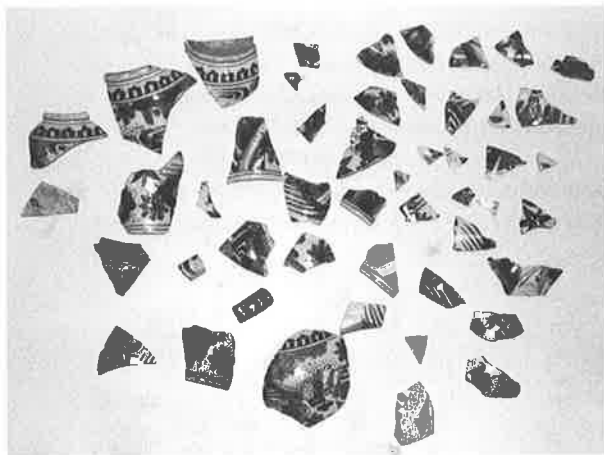
80

Voor het 'hoe en waarom' van de restauratie van archeologische voorwerpen zijn er verschillende criteria. Om de kosten te verantwoorden moet men bij de keuze voor restauratie een duidelijk doel voor ogen hebben. 'Consolidatie' is bijvoorbeeld een goed argument, omdat de opvulling van de ontbrekende delen van een ceramieken pot of een glazen beker het object ook verstevigt. Er kan dan nog worden gediscussieerd over het al dan niet zichtbaar laten van de restauratie.

Toch wordt er ook soms gekozen voor consolidatie zonder restauratie. Dit betekent dat het object ondersteund wordt door externe steunelementen, die dus niet in het object zijn geïntegreerd. Men gaat er dan van uit dat de nog bestaande delen voor de rest genoeg steun zullen verlenen. Met een dergelijke zienswijze beoogt men de bewaringstoestand van het voorwerp te tonen en soms ook de authenticiteit ervan te verhogen. Niettemin loopt het voorwerp meer risico's op nieuwe beschadigingen.

Er kan ook voor een vorm van restaureren worden gekozen die de restauraties nog nauwelijks - of zelfs niet meer - zichtbaar laat. Dat is het andere uiterste. Deze aanpak heeft voornamelijk een esthetisch oogmerk, wat niet betekent dat de reconstructie 'onbetrouwbaar' zou zijn. Over het algemeen wordt de middenweg bewandeld: een restauratie waarbij men aanvult en bijkleurt, maar op een manier die maakt dat de herstellingen de homogeniteit van het voorwerp niet verstoren.

Consolidatie is niet de enige motivatie voor de optie 'restauratie'. Ook de museumwaardigheid of de tentoonstellingswaarde van het archeologische voorwerp spelen een rol. Dit houdt niet noodzakelijk in dat men het onmiddellijk moet tentoonstellen: niet alles in een museum kan en moet worden getoond. Maar ook hier is toekomstgerichtheid een criterium: een museum kan ervoor kiezen om in zijn vaste collectie afwisseling te brengen. Een uitgebreide collectie gerestaureerde voorwerpen is hierbij dienstig. Toekomstgerichtheid is ook van belang voor bruiklenen. Bij bruiklenen speelt overigens de consolidatie van het voorwerp door restauratie een niet-geringe rol. Geconsolideerde maar niet-gerestaureerde

*Kan in Delfts blauw met Chinese motieven (18de eeuw):
fragmenten met nogal wat ontbrekende delen vóór de behandeling
(foto Stedelijke Archeologische Dienst, Brugge)*

*Dezelfde kan in Delfts blauw: keuzes in restauratie,
in dit geval verregaand met moeilijk zichtbare
aanvullingen
(foto Stedelijke Archeologische Dienst, Brugge;
restauratie Talal Abdoellah)*

archeologische voorwerpen blijven het best op hun plaats. Bruikleenaanvragen kunnen een argument zijn om tot restauratie over te gaan.

In een museum zou echter vóór alles het principe gehanteerd moeten worden dat men eerst zorgt voor een goede passieve conservering, anders heeft restauratie niet meteen veel zin. Deze houding is echter - zoals we in hoofdstuk 4 uitgebreid beschreven - nog niet doorgedrongen in alle archeologische musea en collecties.

5 Replica's

Replica's zijn er om verschillende redenen. Ze hebben voor de reconstructie van het verleden vooral een grote didactische waarde. Het belang van replica's voor het beheer en behoud van archeologische voorwerpen is dan ook groot: sommige archeologische voorwerpen zijn zo fragmentair of de kosten voor restauratie dermate hoog dat er beter voor kan worden gekozen de niet-gerestaureerde originele fragmenten samen met een replica van het hele object tentoon te stellen. Replica's zijn soms op zichzelf prachtstukken die een archeologische collectie erg aantrekkelijk kunnen maken, zeker als ze op een inspirerende wijze zijn opgesteld.

Misschien krijgen replica's wel hun 'echte' functie als zij kopieën voorstellen van voorwerpen die niet tot de archeologische collectie van het museum behoren, maar wel uit de omgeving afkomstig zijn en dus mee tot het historische verhaal behoren. Het centralistische museumbeleid met nationalistische inslag van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw heeft er immers toe geleid dat belangwekkende

archeologische voorwerpen uit alle delen van Vlaanderen en Wallonië in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis zijn beland. Befaamde Romeinse bronzen als de 'Venus van Kortrijk' of de 'Victoria van Aalter' zijn nu de trots van het Koninklijk Museum van Mariemont in Henegouwen. Omgekeerd bevinden er zich veel Waalse stukken in Vlaamse archeologische collecties.

Ongeacht hun functie zijn replica's dus wezenlijke onderdelen van een archeologische collectie. Ook zij vragen derhalve... beheer en behoud. Alles is aan verval onderhevig: immortalia ne speres.

SAMENVATTING BEHOUD DOOR ACTIEVE CONSERVERING EN RESTAURATIE

Het probleem begint al bij de opgraving: onmiddellijk optreden bij de vondst is meestal het goedkoopst en houdt verder verval tegen. Tot op heden ontbreken echter in de archeologische wereld dit besef en ook de kunde. Andere prioriteiten beletten dat externe specialisten, die er overigens nagenoeg niet zijn, op het terrein worden gevraagd. Een betere planning kan dat ten dele verhelpen, maar ook betere financiële omstandigheden en meer specialisten zijn essentiële voorwaarden. De drie factoren zijn nauw met elkaar verbonden.

Buiten de opgravingsleuf is er al evenmin veel reden tot vrolijkheid over actieve conservering. Reeds bij de registratie van het voorwerp zou, naar Nederlands model, zijn conditie moeten worden ingeschat. Maar aangezien die registratie op zichzelf al verre van vlekkeloos verloopt, staat zeker de rapportering van de conditie van de voorwerpen op een zeer laag pitje. Er is dan ook dringend nood aan een praktische basishandleiding. Bovendien is het uitermate belangrijk dat de verantwoordelijken van archeologische collecties het verval van hun voorwerpen tijdig kunnen herkennen. Helaas laat de praktijk in Vlaanderen op dit vlak te wensen over. Opnieuw moet het besluit zijn: advies en opleiding moeten een prioriteit worden.

Hetzelfde geldt voor wat er met het voorwerp in het museum of de instelling gebeurt ná de registratie. Afhankelijk van het materiaal of de combinatie van verschillende materialen zijn diverse handelingen noodzakelijk. Sommige eenvoudige ingrepen kunnen door de veldarcheoloog of museumconservator zelf worden uitgevoerd, andere behoeven een specialist. Geregelde controle van de voorwerpen in de tentoonstelling en in de depots leidt tot een versnelde ingreep en voorkomt de spijtige vaststelling dat het object (gedeeltelijk) verloren is. Hier vormt de onwetendheid over de technieken en middelen om het verval te doen vertragen een cruciaal probleem. We kunnen niet anders dan herhalen: een basiskennis van deze problematiek is nodig en op termijn kostenbesparend.

Er doet zich nog een probleem voor: de warrige toestand van de eigendomsrechten vertraagt vaak én belet soms zelfs de noodzakelijke conserverende behandelingen. Duidelijkheid in het beheer leidt hier tot betere conserveringsmogelijkheden.

De eigenlijke restauratie verplicht tot keuzes: welke selectiecriteria hanteer je en hoe ver mag de restauratie gaan? De museumwaardigheid van het voorwerp en een toekomstgericht museaal denken spelen hier een belangrijke rol.

Het potentieel voor conservering en restauratie

1 De huidige situatie

Het was één van de doelstellingen van het onderzoeksproject na te gaan wat het potentieel is van instellingen en mensen voor conservering en restauratie van archeologische voorwerpen. We hebben eerst nagekeken in welke Vlaamse musea en instellingen met archeologische collecties restauratoren aan het werk zijn. Dat verhaal moet bedroevend kort zijn: alleen de Brugse Stadsarcheologische Dienst, afdeling Stedelijke Musea, heeft een restaurator voor archeologische voorwerpen in dienst.

83

De Archeologische Dienst Waasland in Sint-Niklaas wil in de nabije toekomst de diensten van een restaurator voor archeologische voorwerpen inroepen; dat zal gebeuren op zelfstandige basis, maar met een bestendige opdracht. De universiteit van Leuven en een aantal Brabantse musea kunnen nogal systematisch een beroep doen op een specialist, zij het in los verband. Het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium had tot voor kort een restaurator voor aardewerk in dienst en beschikt verder enkel over een medewerker die gedeeltelijk kan instaan voor conservering en restauratie van metaal. Voor de rest is het roeien met de riemen die men heeft. Een gebrek aan middelen, heet het. Dat is een merkwaardige situatie als men de enorme aangroei van archaeologica in Vlaanderen bekijkt.

2 Specialisten in Vlaanderen

Vlaamse restauratoren voor archeologische voorwerpen die hier zijn gebleven werken op zelfstandige basis of in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Maar er zijn bij ons meer restauratoren voor archeologische voorwerpen beschikbaar dan er actief zijn. Het Hoger Instituut van de Antwerpse Koninklijke Akademie voor Schone Kunsten leidt sinds lang mensen op voor de conservering en restauratie van ceramiek. Enkele jaren geleden richtte deze instelling haar aandacht op archeologisch glas, grotendeels geïnspireerd door de activiteiten van de Stadsarcheologische Dienst van Antwerpen. En dit jaar studeren de eerste gediplomeerden voor archeologisch metaal af.

Een aantal Vlamingen kreeg zijn opleiding in het buitenland, sommigen nadat ze eerst afstudeerden aan het Hoger Instituut van Antwerpen. Het Institute of Archaeology van de University of London

blijkt bijzonder in trek te zijn. Dat is een van de eerste gespecialiseerde instellingen voor de conservering en restauratie van archeologische voorwerpen. Het bestond in 1998 vijftig jaar! Een ander bijzonder gewaardeerd opleidingscentrum is het Römisch-Germanisches Zentralmuseum in Mainz. Verschillende landgenoten kregen hun opleiding in meerdere buitenlandse instellingen met het oog op hun vervolmaking; op - meestal buitenlandse - archeologische sites deden ze ervaring op.

Er is nog meer potentieel aanwezig, met name bij degenen die aan diverse instellingen zijn opgeleid voor de conservering en restauratie van kunstwerken. Een omschakeling naar archeologische voorwerpen ligt binnen de mogelijkheden, met dien verstande dat archaeologica door de bodemomstandigheden waarin ze hebben verbleven vaak heel specifieke eisen stellen. Bijscholing is dus in elk geval noodzakelijk. Bepaalde branches in de conservering en restauratie van kunstwerken hebben evenwel direct te maken met archaeologica: textiel, perkament en leder, steen, polychromie en muurschilderingen. Voor Vlaanderen kan bijkomend nog het Sint-Lucasinstituut in Gent als potentieel opleidingsinstituut worden genoemd.

3 Specialisten buiten Vlaanderen

In tegenstelling tot wat soms wordt beweerd behandelt het Brusselse Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), een federale instelling, nog steeds behoorlijk wat archeologische voorwerpen, zowel uit Vlaanderen als uit Wallonië en Brussel. Het KIK is geen opleidingscentrum, maar het verleent wel advies. Als de toevloed te groot wordt, besteedt het opdrachten uit aan (zelfstandige) restauratoren. Het KIK neemt ook restauratoren in stage op nadat ze reeds in een gespecialiseerde instelling een opleiding hebben genoten. De meesten kunnen er echter niet blijven werken omdat ook deze instelling met een gebrek aan middelen te kampen heeft.

Het is niet zonder belang erop te wijzen dat de voormalige Nationale Dienst voor Opgravingen zich tot in 1989 in het gebouw van het KIK bevond. Dat heeft geleid tot een zekere traditionele band en ervaringsuitwisseling in verband met de conservering en restauratie van archeologische voorwerpen.

Onder impuls van de Fédération des Archéologues de Wallonie richtte de Waalse Gemeenschap een conserverings- en restauratieatelier voor archeologisch metaal op. Dat vond onderdak aan de Université Libre de Bruxelles. Bij de Division du Patrimoine van de Waalse Gemeenschap leeft de wens om naast de bestaande provinciale archeologische diensten ook een depot en een atelier voor conservering en restauratie te creëren. In de provincie Namen is dat reeds het geval. Atelier en depot-met-tentoonstellingsruimte zijn gevestigd in de citadel van Namen.

Het kan niet de bedoeling zijn hier de lange lijst buitenlandse instellingen en zelfstandige ateliers voor conservering en restauratie van archeologische voorwerpen op te sommen. We benadrukken alleen dat de meeste instellingen zich openstellen voor stages, opleiding of advies.

Voor uitzonderlijke gevallen en research in specifieke problemen van technieken en methoden zijn het British Museum in Londen en de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort bereid met Vlaamse archaeologica te werken, als daar een overeenkomst voor gemaakt wordt. De Vlaamse zaak wordt momenteel ook bepleit in het Römisch-Germanisches Zentralmuseum in Mainz.

Daar zou gebruikgemaakt kunnen worden van de gesofisticeerde (en kostbare) apparatuur voor de behandeling van archeologisch ijzer.

Momenteel worden de meeste archeologische voorwerpen uit Vlaamse bodem waarschijnlijk behandeld door zelfstandige specialisten in Vlaanderen en in Nederland.

Er blijven, zoals uit onze schets van het potentieel blijkt, veel mogelijkheden onbenut. Er zijn nu al mensen aanwezig en als de vraag naar conservering en restauratie van archeologische voorwerpen toeneemt, zal ook hun aantal groter worden. Dat zal op zijn beurt tot meer en betere opleidingen leiden. Kortom, er zou in Vlaanderen voor het conserveren en restaureren van archeologische voorwerpen een marktmechanisme moeten worden gecreëerd. De hogere overheid zou dat kunnen bevorderen door middelen ter beschikking te stellen.

4 Niveaus in de conservering en restauratie van archeologische voorwerpen

Binnen de conservering en restauratie van archeologische voorwerpen zou men verschillende niveaus kunnen onderscheiden. Eerstelijnsconservering betreft de actieve conservering in situ en de behandeling in de museumreserve en het depot die aansluit bij de opgravingen. We hadden het reeds over de voorlopige taak van archeologen en conservatoren op het veld en bij wat erna gebeurt. Noch voor de actieve conservering op het veld noch voor passieve conservering zijn zij voldoende opgeleid. Vooral de opleiding voor conservering in situ is veeleisend. Het lijkt wenselijk dat dit in de toekomst steeds vaker door specialisten gebeurt. Voor Vlaanderen ligt dat nog niet in het verschiep.

De universiteiten zouden hier een belangrijke rol kunnen spelen door in het lesprogramma voor archeologen ook een basisopleiding 'Conservering en Restauratie' op te nemen, met de nadruk op eerstelijns- en passieve conservering. Dat zal niet onmiddellijk van alle archeologen goede conservatoren maken, maar het zal in elk geval leiden tot bewustmaking en vermoedelijk zullen sommige archeologen in hun verdere opleiding voor deze specialisatie kiezen. Het preventieve karakter van eerstelijnsconservering moet zeker worden benadrukt.

Met tweedelijnsconservering komen we terecht bij conservatoren en restauratoren van archeologische voorwerpen. Dit is het domein van ateliers van grote musea en instellingen - in de veronderstelling tenminste dat ze zullen aangroeien - en van zelfstandige restauratoren.

Bij de derdelijnsconservering vinden de hooggespecialiseerde instellingen hun plaats. Zowel het KIK als buitenlandse instellingen horen hier thuis. Zij zijn goed uitgerust en beschikken over knowhow die door research voortdurend wordt ontwikkeld. Met moeilijke gevallen kan men er terecht. Deze instellingen zouden kunnen waken over de kwaliteit van de toegepaste methoden en over de resultaten. De nieuwe kennis die hun onderzoek naar betere methoden oplevert moet dan uiteraard doorstromen naar de tweedelijnsconservering.

Een dergelijk onderscheid in drie niveaus is erg rigide. In werkelijkheid zijn er overlappingsen. Toch biedt het een stramien om de actieve conservering en restauratie van archeologische voorwerpen in Vlaanderen uit te bouwen.

Besluit

Dit rapport schetst geen rooskleurig beeld van de toestand van de archeologische collecties in de Vlaamse musea en instellingen. Het bange vermoeden dat er al was, is nu voor het eerst bevestigd. Aangenaam is dat niet. Toch mag men niet alleen de indruk van een terminaal ziektebeeld overhouden van het beheer en behoud van onze archeologische collecties: er zijn ook lichtpunten en er werden al fundamenteën gelegd om de situatie grondig te verbeteren. In dit besluit schetsen wij de essentiële aandachtspunten. Zij worden gevolgd door aanbevelingen, uitgangspunten voor wie op korte en langere termijn maatregelen wil nemen.

Het is in de eerste plaats wenselijk een volledig bestand aan te leggen van de archeologische collecties in Vlaanderen. De meeste zijn nu wel reeds in kaart gebracht, maar het opstellen van meer verfijnde criteria om ze preciezer te beschrijven blijft een noodzaak. Er moet ook een beter beeld komen van de inhoud van de collecties. Een belangrijke hinderpaal hiervoor vormt de grote achterstand in de registratie. Dankzij het project 'Standaardisering collectieregistratie' kan hierin snel vooruitgang worden geboekt. Bij die registratie zal het belangrijk zijn de materialen waaruit de archeologische voorwerpen zijn vervaardigd en de toestand waarin ze zich bevinden zo goed en werkbaar mogelijk te beschrijven.

De hoop is gerechtvaardigd dat het loutere bestaan en de werkwijze van dit onderzoeksproject aanzetten tot bewustmaking zullen zijn. Alleen al het feit dat we met de enquête en de werkbezoeken heel wat musea en instellingen, conserverings- en restauratieateliers, verantwoordelijken en specialisten hebben bereikt, is niet zonder belang. Van de 84 musea en instellingen met archeologische collecties die we na een eerste schifting overhielden, reageerden er 47 op de enquête. Dat is een redelijk cijfer en het levert gegevens op waarmee te werken valt. Kortom, de meeste betrokkenen zijn op de hoogte van dit onderzoek. Bij onze plaatsbezoeken stelden we herhaaldelijk vast dat de enquête het besef had gewekt dat er met bepaalde stukken en aan bepaalde toestanden iets moest gebeuren.

Met de notie 'bewustmaking' verbinden wij de nood aan een grondige mentaliteitsverandering in verband met het beheer en behoud van archeologische voorwerpen. Die is niet het minst nodig in de wetenschappelijke archeologische wereld, waar men archeologische voorwerpen tot nog toe te veel als exclusieve onderzoeksobjecten beschouwde zonder dat men zich echt om hun voortbestaan bekommerde.

Het is nu zaak dit vuur brandend te houden. Anders dreigt de dynamiek die dit rapport heeft te-
weegebracht weer te verdwijnen.

Passieve conservering sluit naadloos aan bij de beschreven bewustmaking en mentaliteitsverandering: elementaire handelingen en maatregelen ten gunste van het beheer en behoud van collecties, zoals een evenwichtige klimaatregeling, kunnen veel leed helpen voorkomen. Ze hebben een preventieve waarde die op lange termijn kostenbesparend is, alleen al omdat ze dure conserveringsbehandelingen en restauraties helpen vermijden. Sensibilisering, advies en opleiding zijn hier de ordewoorden: zonder de noodzakelijke kennis zal men fouten blijven maken. Er is op dit vlak een uitermate belangrijke taak weggelegd voor de museumconsulenten. Een basisopleiding in conservering en restauratie van archeologische voorwerpen in de universitaire curricula dringt zich op. De nadruk kan daarin liggen op eerstelijnsconservering: actieve conservering in situ en passieve conservering. Professionele archeologen komen immers per definitie dikwijls als eersten met de archeologische voorwerpen in contact.

Met de actieve conservering is het in Vlaanderen triest gesteld. Er zijn nauwelijks opleidingscentra en maar weinig specialisten. De meesten genoten hun opleiding in het buitenland. Nochtans zijn alleen zij bevoegd om actieve conservering te beoefenen. Velen werken op een zelfstandige basis en vaak doen ze dat in moeilijke omstandigheden. Er zijn in Vlaamse musea en archeologische instellingen bijna geen fulltime restaurateurs voor archeologische voorwerpen werkzaam. Veel voorwerpen van Vlaamse bodem belanden voor hun behandeling in conserverings- en restauratieateliers in het buitenland, met name Nederland. Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel neemt zeker opdrachten aan, maar is niet opgewassen tegen de toevloed. Vele musea hebben het overigens niet makkelijk bij het vinden van kanalen om bij de bevoegde specialisten te geraken.

Om de actieve conservering van archeologische voorwerpen te stimuleren moet er een klimaat van vraag ontstaan en eventueel zelfs een marktmechanisme gecreëerd worden. De bestaande overheidsbudgetten die voor conservering en restauratie van archeologische voorwerpen in aanmerking kunnen komen, moeten worden onderzocht. Dan kan beter ingeschat worden wat de bijkomende noden zijn. Investeren in het bestaande potentieel dat kan instaan voor opleiding, zoals Vlaamse hogescholen, en samenwerking met buitenlandse instituten zijn hierbij essentieel. Voor het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium en het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium is een belangrijke taak weggelegd inzake onderzoek naar methoden, advies, terbeschikkingstelling van apparatuur, kwaliteitscontrole en coördinatie.

Bepaalde musea en archeologische instellingen kunnen hierbij een voortrekkersrol spelen of zeker een voorbeeldfunctie vervullen, hoe onvolkomen ook. Uit dit onderzoek blijken de Archeologische Dienst Waasland, de stadsarcheologische dienst van Brugge en de musea van Tongeren, Velzeke, Leuven, Tienen, Maaseik en Zoutleeuw veel in hun mars te hebben. Daar is reeds een en ander gerealiseerd. Dat is te danken aan de restaurateurs, aan het werk dat museumconsulenten reeds hebben gerealiseerd en zelfs al aan het effect van dit eigenste onderzoeksproject.

Aanbevelingen

Ons onderzoek naar het beheer en behoud van archeologische voorwerpen in een museale context heeft op een aantal pijnpunten gewezen. Sommige daarvan vereisen een directe remediëring, zo niet is alleen nog stervensbegeleiding mogelijk; een aantal andere verdienen een zorg op lange termijn.

In dit hoofdstuk wordt een aantal remedies voorgesteld die op relatief korte termijn kunnen worden toegepast. Gemakkelijkheidshalve zijn ze gegroepeerd in een viertal luiken, die elkaar onvermijdelijk gedeeltelijk overlappen. In sommige gevallen zijn de aanbevelingen eerder algemeen, in andere daarentegen heel concreet. Bij deze laatste categorie worden enkele voorbeelden van projecten genoemd, ter inspiratie bij het ondernemen van directe, duidelijk afgebakende acties.

Deze aanbevelingen zijn uiteraard niet volledig. Ze kunnen door het beleid gebruikt worden als een leidraad voor directe acties.

1 Sensibilisering en informatieverstrekking

Uit het onderzoek is gebleken dat sensibilisering, met daaraan gekoppeld informatieverstrekking, essentiële voorwaarden zijn om tot een goede behoudspolitiek van de archeologische collecties te komen. Het belang van goede conservering is immers nog steeds niet tot alle conservatoren - what's in a name - doorgedrongen.

Hoofdzaak voor een goed behoud vormen passieve conservering - hoe ga ik verder verval van collectiestukken tegen? - en eerstelijnsconservering - hoe vermijd ik door een directe interventie bij de vondst zware en ingrijpende restauratie-ingrepen in het museum of de instelling? Voor de eerste vraag is vooral de betrokkenheid van de museumconservatoren van belang, de tweede richt zich eerder tot de veldarcheologen.

Sensibilisering kan door de sector zelf worden bewerkstelligd én gestimuleerd door de museumconsulenten en de archeologische instellingen en diensten. Scharnier hierbij is het museum. Dat wordt met de twee vragen en probleemvelden geconfronteerd en het is tevens de ontmoetingsruimte van de toeleveranciers van voorwerpen - de veldarcheologen - en de bewaarengelen bij uitstek - de museumconsulenten. Dergelijke voorlichtingsinitiatieven overstijgen de werking van individuele musea. Het sleutelwoord wordt dan 'samenwerking', onderling maar ook met andere betrokken partijen.

Concrete actiemiddelen rond deze problematiek zijn, behalve onderzoeksprojecten als dit, dat de archeologische museumwereld alvast heeft beroerd, studie- en contactdagen. De publicatie en verspreiding van handleidingen en cursussen is een kanaal dat andere mogelijkheden aanboort.

Enkele voorbeelden van titels die ongetwijfeld op een ruime belangstelling zullen kunnen rekenen:

- Hoe bij een opgraving conserveren;
- Praktische handleiding voor eerstelijnsconservering;
- Stop het verval. Over passieve conservering van archeologische voorwerpen in de musea.
Thema's genoeg dus, als er tenminste initiatiefnemers en financiers worden gevonden.

Hoe fondsen verwerven verdient ook verduidelijking. Er zijn immers subsidiestromen die bij vele potentiële initiatiefnemers nog onbekend zijn. Een overzicht van de subsidiemogelijkheden en een wegwijzer ernaartoe kan dit probleem uit de wereld helpen.

Directe aanspreekpunten waar men met dergelijke vragen terecht kan zijn ook gewenst. Zij kunnen de vragers doorverwijzen of zelf een eerste oplossing aandragen. Vanzelfsprekend lijkt dit eens te meer een opdracht voor de museumconsulenten, maar ook musea zelf of andere instellingen kunnen deze rol mee vervullen. Als daar nood aan is, kan er zelfs een speciaal steunpunt worden opgericht.

Behalve steun bij algemene problemen kan men voor specifieke problemen ook gespecialiseerd advies op maat nodig hebben. Met name verantwoordelijken van musea met gemengde collecties achten zich dikwijls niet bevoegd om over de toestand van hun archeologische collectie te oordelen. Zij zoeken niet zelden vergeefs een externe deskundige. Ook aan deze problemen kan worden gewerkt als 'men' - museumconsulenten, musea, instellingen, bedrijven - zich in deelgebieden wil en kan specialiseren.

2 Vorming

Reeds tijdens hun vorming moet bij toekomstige conservatoren en archeologen het besef worden bijgebracht van het belang van conservering. Dat hoort er vanzelfsprekend bij, al zullen de studenten misschien nooit in de sector actief zijn. Jaarlijks studeren immers tal van mensen af die hun beroepsleven in een totaal andere branche ontwikkelen. Toch blijven ook zij een belangrijke groep, omdat ze mee het bewustzijn kunnen uitdragen dat een grotere zorg voor het archeologisch roerend erfgoed dringend nodig is. Dat een dergelijke mentaliteitsverandering - altijd een groot en ambitieus klinkend woord - mogelijk is, mag blijken uit de sector Actuele Kunsten: door het beklemtonen van het conserveringsaspect door professor C. Van Damme is bij tal van studenten en afgestudeerden een soort 'conserveringsdrang' ontstaan.

De huidige instellingen kunnen in principe voldoen aan deze vraag tot vorming. Zij moeten enkel hun programma aanpassen en de geschikte docenten zoeken of vormen. De universiteiten blijven de broedplaats voor mensen met leidinggevende functies in de musea. Voor praktijkgericht onderwijs kan samenwerking met het werkveld echter ook wenselijk zijn. Hetzelfde kan gezegd worden van de hogescholen, die meer op de uitvoerende functies gericht zijn. Stages in gespecialiseerde musea of instellingen (IAP, KIK) of zelfs in restauratiefirma's kunnen de specifieke beroepsvorming alleen maar ten goede komen. Ten slotte rijst de vraag of er geen nood is aan een specifieke beroepsvorming voor musea, naar Nederlands model.

3 Coördinatie

Het spreekt voor zich dat een veelheid van goedbedoelde maar parallelle initiatieven leidt tot verwarring en een verspilling van energie. Coördinatie is dan ook noodzakelijk. De reeds vermelde aanspreekpunten - museumconsulenten, musea, instellingen - lijken aangewezen om deze rol op zich te nemen. Het gaat daarbij verder dan informatieve wie/wat/waar-vragen. Essentieel is het opzetten van samenwerkingsprojecten. Om iedereen daarbij op één lijn te krijgen is er vaak nood aan een onbevooroordeelde derde, die geen direct belang heeft bij de samenwerking. Diens aanwezigheid garandeert dat de baten van een dergelijk project de deelnemers op gelijke voet zullen toekomen. De initiatiefnemer moet ook een financiële voorzet geven en kunnen rekenen op centen van het hogere niveau.

De mogelijkheden om concrete projecten op te zetten over de klassieke museale grenzen heen zijn talrijk en divers. Ze kunnen structureel van aard zijn, zoals de creatie van een gemeenschappelijke reserve of gemeenschappelijke voorzieningen voor conservatie en restauratie.

Een project kan ook onderwerpgebonden zijn. Collectiestukken in gelijkaardige of dezelfde materialen kunnen gemeenschappelijk worden aangepakt. Een voorbeeld: het Merovingisch ijzer dat in vele musea botweg ligt weg te roesten, zou tot een gemeenschappelijk conserveringsproject kunnen leiden. Of men zou een inhaalbeweging in fasen kunnen aanvatten: het ene jaar Romeins glas, dan middeleeuws glas enz. Een groot voordeel van deze aanpak is kostenbesparing: de voorbereiding - dossieropmaak, metho-
deselectie, aanbesteding ... - en de uitvoering - één firma, en dus gemakkelijker controle - kunnen in één groot pakket gebeuren, wat voor alle partners én voor de toezichthoudende overheden een goede zaak is. Een ruimer project kan ook worden aangegrepen om er een restauratiecampagne aan vast te knopen.

Ook een gemeenschappelijk collectiebeheer behoort voor bepaalde deelaspecten tot de mogelijkheden. De moeilijkheden met bepaalde soorten collectiestukken - problemen met de materiaalsoort, datering, interpretatie, presentatie - kunnen efficiënter aangepakt worden als dat gegroepeerd gebeurt. Ook over de wijze van inventariseren kan men veel van elkaar leren. Men kan zelfs de uitvoering ervan aan elkaar doorgeven, waardoor collectie-uitwisseling mogelijk wordt. Het ene museum heeft een kleine, verwaarloosde verzameling archaeologica en is eigenlijk vooral met de geschiedenis van de textielproductie bezig, terwijl een nabijgelegen museum in de omgekeerde situatie verkeert. Ruilen ligt bij manier van spreken voor de hand! Op grotere schaal kan men op die wijze de verzamelingen vervolledigen. Soms ook bevinden vondsten uit één context zich verspreid over meerdere musea, terwijl ze eigenlijk samen horen.

Verder valt er in elk geval voor het opstarten van regionale depots een lans te breken. Het voorstel dat in dit verband door de Vlaamse Archeologische Raad als ontwerp naar de minister is gestuurd, verdient alle aandacht. Het plant een net van depots - naast de museumreserves - die 'verweesd' archeologisch materiaal zullen opvangen. Aanleiding was het nieuwe museumdecreet. Aangezien dat een duidelijker profilering van de collecties aanmoedigt, worden randverzamelingen met afstoting of zelfs definitieve verdwijning bedreigd, tenzij er een opvangnet wordt gecreëerd. Musea die tot vandaag als gastheer optreden voor materiaal uit recente opgravingen, zullen zich in de toekomst ernstig bedenken voor ze die immense massa voorwerpen, met daarin slechts enkele presentatiewaardige stukken, aanvaarden. Vanzelfsprekend is het niet de bedoeling dat deze depots gaan evolueren tot museale instellingen.

4 Beleidsgerichte ondersteuning

Het spreekt voor zich dat het beleid in de eerste plaats gebruik dient te maken van de bestaande adviesorganen. We denken dan met name aan de Commissie Musea en de Vlaamse Archeologische Raad. Maar misschien kunnen die een grotere openheid aan de dag leggen voor initiatieven uit het werkveld. Informatiedoorstroming in beide richtingen lijkt voor een optimale werking onontbeerlijk.

Het oprichten van denkgroepen in het zog van dit project - dat zelf goede ervaringen opleverde voor het werken met een stuurgroep, specialisten en betrokkenen - is bijzonder aanbevelenswaardig. Zij kunnen werken rond concrete problemen waarbij min of meer gelijkgestemde geesten een probleem op een zo adequaat mogelijke wijze analyseren en naar oplossingen zoeken. Zonder steun van bovenuit zijn zij echter enkel zelfredzaam in het eigen werkveld. Met een gesmeerde doorstroming (adviesverlening) naar het beleid kunnen ze een grotere slagkracht krijgen. Een tekort aan dringende problemen is er duidelijk niet; ook dat blijkt ten overvloede uit wat voorafgaat.

Er zijn vanuit de stuurgroep van dit project reeds twee van deze denkgroepen in oprichting. Een eerste, onder impuls van het Provinciaal Gallo-Romeins museum van Tongeren, heeft als doel de problematiek van de eigendom en bruiklenen te onderzoeken, daar richtlijnen over te formuleren en aanwijzingen te geven om bepaalde misgroeiingen te corrigeren. De tweede, van PAMZOV-signatuur, wil zich beraden over de inventarisatie van archeologische collecties: de wijze waarop dat moet gebeuren, de problematiek van de enorme hoeveelheden, de contextbinding tussen de voorwerpen en de collectie- of opgravingsarchieven.

We wijzen er tot slot op dat het onderzoek van dit project nog om verfijning vraagt. Een volledige inventaris van alle archeologische verzamelingen in museale context is er nog niet, om nog te zwijgen van de verzamelingen buiten de musea. Als men de totaliteit van het roerend archeologisch erfgoed wil aanpakken, is zo'n inventaris nochtans een aanbevelenswaardig vertrekpunt. De enquête levert bovendien een gefragmenteerd én 'gekleurd' beeld van de situatie op, dat niet geheel met de werkelijkheid overeenstemt. Om het beeld te corrigeren en te completeren zijn diepgaander, meer en geregelde plaatsbezoeken een noodzaak. Pas op basis van een volledig overzicht van het archeologisch erfgoed in de musea is het mogelijk beleidsmaatregelen op maat uit te werken. Daar is in deze bladzijden enkel een aanzet toe gegeven. Om deze problemen uit te spitten is een voortzetting van dit project dan ook wenselijk.

Oriënterende bibliografie

De selectieve literatuurlijst geeft een aantal basis- en overzichtspublicaties inzake archeologie en beheer en behoud van archeologische collecties. Reeksen van gespecialiseerde tijdschriften en congresberichten over archeologie of beheer en behoud zijn niet opgenomen, met uitzondering van een aantal artikels over beheer en behoud uit dergelijke studiereeksen. De publicaties zijn per onderwerp chronologisch gerangschikt, volgens de datum van hun eerste uitgave.

1. Archeologie in de Benelux

- VAN DE WEERD, H., *Inleiding tot de Gallo-Romeinse archeologie der Nederlanden*. Antwerpen, 1944.
- DE LAET, S.J., *Prehistorische culturen in het zuiden der Lage Landen*. Wetteren, 1979.
- MARIEN, M., *Belgica antiqua*. Antwerpen, 1980.
- VAN ES, W.A., SARFATIJ, H., WOLTERING, P.J. (red.), *Archeologie in Nederland. De rijkdom van het bodemarchief*. Amersfoort-Amsterdam, 1988.
- SARFATIJ, H. (red.), *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland*. Amsterdam, 1990.
- JAMES, E., *De Franken*. Baarn, 1990 (Bronnen van de Europese cultuur 4).
- BLOEMERS, J.H.F., VAN DORP, T. (red.), *Pré- & Protohistorie van de Lage Landen*. Open Universiteit, De Haan, 1991.
- CAPENBERGHS, J. (red.), *Gisteren voorbij. Een archeologische kijk op de geschiedenis van de oudste tijden*. Leuven-Apeldoorn, 1991 (2de druk, 1996).
- JANSEN, G., HOOGENBOOM, R. (red.), *Archeologische almanak. Wie, wat en waar in de Nederlandse archeologie*. Archeologisch Informatie Centrum, Leiden, 1992.
- HENDRIKS, J., *Archeologie in de Lage Landen*. Utrecht, 1994.
- LE BRUN-RICALENS, F. (red.), *Le Luxembourg de la préhistoire au moyen âge*. Themanummer in *Dossiers d'Archéologie*, hors-série n 5, 1995, Dijon.
- SARLET, D., MATTHYS, A., PAQUET, P. (red.), *Archéologie en Wallonie*. Themanummer in *Les Cahiers de l'Urbanisme*, n 19-20, september 1997, Namen (Région Wallonne. Aménagement du Territoire, Urbanisme, Logement, Patrimoine).
- CORBAU, H., GILLET, P. (red.), *Le patrimoine archéologique de Wallonie*. Namen, 1997 (Division du

Patrimoine, Direction Générale de l'Aménagement du Territoire, Logement et Patrimoine, Ministère de la Région Wallonne).

- WILLEMS, W.J.H., KARS, H., HALLEWAS, D.P. (eds.), *Archaeological Heritage Management in the Netherlands. Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*. Rijksdienst voor het Oudheidkundige Bodemonderzoek, Amersfoort, 1997.

2. Archeologie in Vlaanderen

- MERTENS, J., *Oudenburg. Romeinse legerbasis aan de Noordzeekust*. Brussel, 1972 (Archaeologicum Belgii Speculum IV).
- VANDENHOUTE, J., LALEMAN, M.C., *Graven naar Gents verleden*. Gent, 1976.
- OOST, T. (red.), *Van nederzetting tot metropool. Archeologisch-historisch onderzoek in de Antwerpse binnenstad*. Antwerpen, 1982.
- PROVOOST, A. (red.), *Het bodemarchief van Oost-Brabant*. Leuven, 1982.
- CRAMERS, D., DE CLERCK, M., THOMAS, S., *Vicus Tienen. Eerste resultaten van een systematisch onderzoek naar een Romeins verleden*. Tienen, 1983.
- VANVINCKENROYE, W., *Tongeren, Romeinse stad*. Tielt, 1985.
- LALEMAN, M.C., RAVESCHOT, P., *Wat 'n leven binnen die muren! Gent 1100-1350*. Gent, 1986.
- CALLEBAUT, D., *Ename-Oudenaarde-Mullel. Archeologisch-Historische route*. Brussel, 1988 (Archaeologicum Belgii Speculum XVI).
- DE WITTE, H. (red.), *Brugge onderzocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek, 1977-1987*. Brugge, 1988.

- HEYMANS, H.(red.), *Van put naar kluis*. Maaseik, 1989.
- MEULEMEESTER, J.L. (red.), *Vlaamse archeologie. Opgravingen in binnen- en buitenland*. Oudenburg, 1990.
- DESPRIET, Ph., *2000 Jaar Kortrijk. Topografische atlas, van ambachtelijke Romeinse nederzetting tot moderne stad*. Kortrijk, 1990.
- VEECKMAN, J. (red.), *Blik in de bodem. Recent stadsarcheologisch onderzoek in Antwerpen*. Antwerpen, 1992.
- BAUTERS, L., *Onder Oostvlaamse grond: archeologie in provinciale context*, in: *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 46ste jrg, 1992, Gent, 1993.
- DE SWAEF, W., CALLEBAUT, D., DE GROOTE, K., e.a., *Aalst. Archeologie en archief*. Aalst/Asse-Zellik, 1994 (Herlevend Verleden 2, Archeologische gidsen van het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium).
- BAUTERS, L., VAN DRIESSCHE, I., DESMIT, P., JACOBS, M., VAN ASPERT, J., VREENEGOR, E., *Archeologie en cultuurtoerisme*. Gent/Brugge/Middelburg, 1995 (Provinciebesturen Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen, Zeeland).
- DEWILDE, M., ERVYNCK, A. (red.), *De thuiskomst van Michiel Quaetjens. Archeologie in de Verdronken Weiden van Ieper*. Ieper, 1995.
- BOURGEOIS, J., SEMEY, J., MEGANCK, M., e.a., *Cirkels in het land. Een inventaris van cirkelvormige structuren in de provincies Oost- en West-Vlaanderen*. Gent, 1996 (Archeologische Inventaris Vlaanderen, Buitengewone Reeks 4).
- OPSTEYN, L., *Grote vondsten uit de Kleine Gete. Recent archeologisch onderzoek te Zoutleeuw*. Themanummer van *De Brabantse Folklore en Geschiedenis*, 289, 1996, Leuven (Driemaandelijks tijdschrift van de dienst cultuur van de provincie Vlaams-Brabant).
- DE BOE, G. (red.), *Archeologie in Vlaanderen*. Themanummer van *Openbaar Kunstbezit*, 34e jg., 1996-3, Sint-Niklaas.
- LICHTENBERG, L., MONSIEUR, P. (red.), *Archeologie in Vlaamse steden*. Dossier in *Scarabee. Archeologisch magazine*, nr. 29, augustus 1997, pp. 21-54.

3. Museumcatalogi Vlaamse musea met archeologische collecties

- CASSEYAS, C., CREEMERS, G., NOUWEN, R., DE DIJN, C.G., *Museumgids van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum van Tongeren*. Tongeren, 1994.
- ROGGE, M., VAN DURME, L., BRAECKMAN, K., DE MULDER, G., *Het Provinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen Zottegem-Velzeke* 1996 (PAMZOV i.s.m. Openbaar Kunstbezit).
- VAN CAMPENHOUT, N., VAN DAELE, R., *Van academie tot museum. Een bundel studies naar aanleiding van het eeuwfeest van het Stedelijk Museum van Lokeren*. Lokeren, 1996.
- VANDEKERCHOVE, V. (red.), *De archeologische afdeling van het Stedelijk Museum [Vander Kelen-Mertens]*. Van bodemarchief tot museumcollectie. Leuven, 1996.

4. Museuminformatie en -gidsen voor Vlaanderen

- MARTENS, L., *Beleidsbrief*. Musea 1996-1999.
- Vlaamse Museumvereniging vzw en Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. *Museumbrief*.
- Vlaamse Museumvereniging vzw en Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. *Museumleven*.
- DE POORTER, I., THIJS, A., VERVLOESEM, M., JUWET, W., *Museumgids van Oostende tot Maaseik*. Brussel, 1991 (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Cultuur).
- VERLINDEN, J. (ed.), *Museumgids van Oostende tot Maaseik*. Brussel, 1997 (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Cultuur, Afdeling Beeldende Kunst en Musea).
- LIPPENS, A. (red.), *Museumwijzer Oostvlaamse musea en collecties*. Gent, 1996 (Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Afdeling 91, Museumcel).

5. Beheer, conservering en restauratie archeologische collecties

- Centraal Laboratorium, *Deltaplan voor het cultuurbehoud. De aanpak van de achterstanden*. Amsterdam, 1991.
- Stichting LCM, *Syllabus bij de basiscursus Behoud en beheer. Passieve conservering. Deel 1: Conditie. Deel 2: Materialen*. Den Haag, 1994.
- Stichting LCM, *Syllabus bij de basiscursus Registratie en Documentatie*. Den Haag, 1994 (LCM-publicatie 4).
- Centraal Laboratorium voor Onderzoek van Voorwerpen van Kunst en Wetenschap, *Zorg voor uw collectie*. Symposium. Amsterdam, 1994.
- Provincie Gelderland, *Provinciaal Museum G.M. Kam Nijmegen. Verslag over de periode juli 1987-juli 1994*. Nijmegen, 1994.
- Instituut Collectie Nederland, *Kennis voor beter beheer en behoud. Beleidsplan 1997-2000*. Amsterdam, 1997.

- Science for Conservators. *Book 1. An Introduction to Materials*. London, 1982 (Crafts Council Conservation Science Teaching Series).
- Science for Conservators. *Book 2. Cleaning*. London, 1983 (Crafts Council Conservation Science Teaching Series).
- Science for Conservators. *Volume 3. Adhesives and Coatings*. London, 1987 (Pb,1992) (Crafts Council Conservation Science Teaching Series).
- WATKINSON, D. (red.), *First Aid for Finds*. London, 1987 (first publ. 1972) (Rescue - The British Archaeological Trust).
- DE LAET, S.J., *L'Institut Royal du Patrimoine Artistique et l'archéologie*, Bulletin KIK/IRPA 15, 1975 (Miscellanea in Memoriam Paul Coremans), pp. 97-103.
- ANDRE, J.-M., *La restauration de la céramique et du verre*. Fribourg, 1976 (Ned. vert. *Ceramiek en glas. Beoordelen, conserveren, restaureren*. Naarden, 1977).
- STEEHOUWER, K.J., WARRINGA, A.H.C. (red.), *Archeologie in de praktijk. Methoden en technieken voor de (amateur-)archeoloog*. Weesp, 1985
- MASSCHELEIN-KLEINER, L., FOLJE, J. (red.), *Vademecum ter bescherming en onderhoud van het kunstbezit*. Bulletin van het Instituut voor het Kunstpatrimonium 21. Brussel, 1986/87.
- HOGENBOOM, J., *Basisregistratie voor collecties voorwerpen en beeldmateriaal*. Rotterdam, 1988.
- PEARCE, S.M., *Archaeological Curatorship*. London/New York, 1990 (Paperback, 1996) (Leicester Museum Studies Series).
- HEROLD, K., *Konservierung von archäologischen Bodenfunden. Metall, Keramik, Glas*. Wien, 1990.
- BACHMANN, K. (ed.), *Conservation Concerns. A Guide for Collectors and Curators*. Washington/London, 1992 (Smithsonian Institution, New York).
- JANSEN, G., HOOGENBOOM, R. (red.), *Archeologische almanak. Wie, wat en waar in de Nederlandse archeologie*. Archeologisch Informatie Centrum. Leiden, 1992.
- VAN MENSCH, P., *Voor nu en later. Het verzamelbeleid van musea in Nederland*. De Nederlandse Museumvereniging. Amsterdam, 1993.
- EX, N., *Zo goed als oud. De achterkant van het restaureren*. Amsterdam, 1993.
- VAN NEER, W., ERVYNCK, A., *Archeologie en vis. Asses-Zellik, 1993* (Herlevend Verleden 1, Archeologische gidsen van het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium).
- JÜTTE, B.A., *Passieve conservering: klimaat en licht*. Centraal Laboratorium Informatie 3. Amsterdam, 1994.
- KNELL, S. (ed.), *Care of Collections*. London/New York, 1994 (repr. 1997) (Leicester Readers in Museum Studies).
- FAHY, A. (ed.), *Collections Management*. London/New York, 1995 (Leicester Readers in Museum Studies).
- OWEN, J., *Towards an Accessible Archaeological Archive*. London, 1995 (Society of Museum Archaeologists).
- CRONYN, J.M., *The Elements of Archaeological Conservation*. London, 1995.
- ASHOK, R., SMITH, P.(ed.), *Archaeological Conservation and Its Consequences*. The International Institute of Historic and Artistic Works. Reprints of the Contributions to the Copenhagen Congress, 26-30 August 1996. London, 1996.
- LEE, L.R., THICKETT, D., *Selection of Materials for Storage or Display of Museum Objects*. London, 1996 (British Museum Press).
- WILLINK, J. (red.), *Roerend erfgoed. Ruim een halve eeuw rijkszorg voor collectie*. Instituut Collectie Nederland. Amsterdam, 1997.
- WILLEMS, W.J.H., KARS, H., HALLEWAS, D.P. (eds.), *Archaeological Heritage Management in the Netherlands. Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*. Rijksdienst voor het Oudheidkundige Bodemonderzoek, Amersfoort, 1997.
- BRADLEY, S., *The Interface between Science and Conservation*. London, 1997 (British Museum Press).

6. Ceramiek

- BUYS, S., OAKLEY, V., *The Conservation and Restoration of Ceramics*. Oxford, 1993 (Butterworth-Heinemann Series in Conservation and Museology).
- FREESTONE, I., GAIMSTER, D., *Pottery in the making. World ceramic traditions*. London, 1997 (British Museum Press).
- BIRON, M., MATILLA, V., *La restauration des vases de la nécropole du Camp d'Alba: quelques réflexions méthodologiques*, in: Th. Janin, e.a., *La nécropole protohistorique du Camp d'Alba à Réalville (Tarn-et-Garonne)*. Lattes/Toulouse, 1997, pp. 163-167.

7. Metaal

- RAPIN, A., *Boucliers et lances. Préambule: Le mobilier métallique de Gournay*, in: J.-L. Brunaux et A. Rapin, *Gournay III. Bouclier et lances. Dépôts et trophées*. Paris, 1988 (Revue archéologique de Picardie), pp. 9-12.
- LALOUX, F., TERWINGHE, E., *La restauration, traitement*

et conservation du métal archéologique. Themanummer in *Vie Archéologique*, n 45, 1996 (Bulletin de la Fédération des Archéologues de Wallonie).

- LODEWIJCKX, M., WOUTERS, L., *A 3rd century collection of decorative objects from a Roman villa at Wange (Central Belgium). First interdisciplinary report*, in: *Acta Archaeologica Lovaniensia* 33, 1994, pp. 107-142.

8. Glas

- NEWTON, R., DAVISON, S., *Conservation of Glass*. Oxford, 1989 (Butterworth-Heinemann Series in Conservation and Museology).
- ALENUS-LECERF, J., BECKER, A., TOUSSAINT, M., FONTAINE, Ch., *Trésors de Wallonie. Les verres mérovingiens*. Comblain-au-Pont, 1993 (Musée Ourthe-Ambève).
- HENKES, H.E., *Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiks-glas uit de bodem van de Lage Landen (Glass without Gloss. Utility glass from five centuries excavated in the Low Countries)*. Rotterdam, 1994 (Rotterdam Papers 9).
- DE RAEDT, I., JANSSENS, K., VEECKMAN, J., ADAMS, F., *Samenstelling van 15de- tot 17de-eeuwse glazen voorwerpen opgegraven in Antwerpen*, in: *Berichten en Rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek en Monumentenzorg* 2, 1998, pp. 89-109.

95

9. Hout en leder

- DE WITTE, E., TERFVE, A., VYNCKIER, J., *La consolidation du bois gorgé d'eau des bateaux gallo-romains de Pommeroeil*, Bulletin KIK/IRPA 19, 1982-83, pp.53-62.
- VYNCKIER, J., *De behandeling van nat opgegraven hout volgens de alcohol-ether-lanoline methode*, Bulletin KIK/IRPA 19, 1982-83, pp. 63-72.

10. Textiel

- *Stof uit de kist. De middeleeuwse textielschat uit de abdij van Sint-Truiden*. Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst. Sint-Truiden, 1991.
- VERECKEN, V., *Selectie uit recente werkzaamheden*, in Bulletin KIK/IRPA 23, 1990-91, pp. 263-264 (textiel-fragmenten uit een 15de-eeuws graf van de Sint-Niklaaskerk in Gent, met verdere bibliografie).

Bijlagen

1 Tabellen

BIJLAGE 1: TABELLEN MET RESULTATEN UIT DE ENQUÊTE

Tabel 1: De herkomst van archeologische voorwerpen in de musea en archeologische instellingen

Provincie	Museum/ instelling	Lokaal	Regionaal	Landelijk	Mediterraan	Europees	Niet- Europees	Onbekend	Soort Collectie
Antwerpen	Antwerpen	70	70	0	0	29	1	0	Zuiver archeologisch
Antwerpen	Antwerpen	20	25	40	10	5	0	0	Gemengd (18%)
Antwerpen	Grobbendonk	100	0	0	0	0	0	0	Zuiver Archeologisch
Antwerpen	Heist-op-den-Berg	Ja	Ja	0	0	0	0	0	Gemengd (5%)
Antwerpen	Kontich	100	0	0	0	0	0	0	Gemengd (50%)
Antwerpen	Mechelen	80	20	0	0	0	0	0	Gemengd (5-10%)
Limburg	Hamont-Achel	100	0	0	0	0	0	0	Gemengd (15%)
Limburg	Hasselt	Ja	Ja	0	0	0	0	0	Gemengd
Limburg	Lommel	100	0	0	0	0	0	0	Gemengd (50%)
Limburg	Maaseik	60	40	0	0	0	0	0	Gemengd (80%)
Limburg	Tongeren	100	0	0	0	0	0	0	Gemengd
Limburg	Tongeren	Ja	93	2	1	1	1	1	Zuiver archeologisch
Limburg	Tongeren	100	0	0	0	0	0	0	Zuiver archeologisch
Oost-Vlaanderen	Aalst	20	40	5	2	2	1	25	Gemengd (50%)
Oost-Vlaanderen	Deinze	Ja	Ja	0	0	0	0	0	Gemengd (3%)
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	100	0	0	0	0	0	0	Gemengd (20%)
Oost-Vlaanderen	Destelbergen- Heusden	100	0	0	0	0	0	0	Gemengd (30%)
Oost-Vlaanderen	Gent	100	0	0	0	0	0	0	Zuiver archeologisch
Oost-Vlaanderen	Gent	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	0	Ja	Zuiver archeologisch
Oost-Vlaanderen	Hamme	10	85	5	Ja	0	0	0	Zuiver archeologisch
Oost-Vlaanderen	Lokeren	Ja	Ja	0	Ja	0	Ja	0	Gemengd (5%)
Oost-Vlaanderen	Melle	20	80	0	0	0	0	0	Gemengd (30%)

Oost-Vlaanderen	Ninove	100	0	0	0	0	0	0	Gemengd (70%)
Oost-Vlaanderen	Oudenaarde-Ename	80	20	0	0	0	0	0	Zuiver archeologisch
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas	0	100	0	0	0	0	0	Zuiver archeologisch
Oost-Vlaanderen	Temse	20	40	40	0	0	0	0	Gemengd (5%)
Oost-Vlaanderen	Wetteren	40	0	0	0	0	0	60	Gemengd (5%)
Oost-Vlaanderen	Zottegem	Ja	Ja	0	Ja	0	0	0	Zuiver archeologisch
Vlaams-Brabant	Aarschot	10	70	5	0	5	0	10	Gemengd (10%)
Vlaams-Brabant	Haacht	Ja	Ja	0	0	0	0	0	Zuiver archeologisch
Vlaams-Brabant	Halle	Ja	Ja	0	0	0	0	0	Gemengd (40%)
Vlaams-Brabant	Leuven	18,6	27,7	40	10	1	0	1,7	Zuiver archeologisch
Vlaams-Brabant	Leuven	60	30	10	0	0	0	0	Gemengd (20%)
Vlaams-Brabant	Tienen	100	0	0	0	0	0	0	Gemengd (50%)
Vlaams-Brabant	Zoutleeuw	100	0	0	0	0	0	0	Gemengd (75%)
West-Vlaanderen	Avelgem- Waarmaarde	Ja	Ja	0	0	0	0	0	Zuiver archeologisch
West-Vlaanderen	Brugge	90	9	0	1	0	0	0	Zuiver archeologisch
West-Vlaanderen	Diksmuide	Ja	0	0	0	0	0	0	Gemengd (5%)
West-Vlaanderen	Harelbeke	100	0	0	0	0	0	0	Zuiver archeologisch
West-Vlaanderen	Ieper	0	100	0	0	0	0	0	Gemengd (10%)
West-Vlaanderen	Knokke-Heist	0	100	0	0	0	0	0	Gemengd
West-Vlaanderen	Koksijde	Ja	Ja	0	0	0	0	0	Gemengd
West-Vlaanderen	Koksijde	79	11	0	0	0	0	10	Zuiver archeologisch
West-Vlaanderen	Kortemark-Werken	80	0	20	0	0	0	0	Zuiver archeologisch
West-Vlaanderen	Kortrijk	Ja	Ja	0	Ja	0	0	0	Gemengd
West-Vlaanderen	Oudenburg	100	0	0	0	0	0	0	Zuiver archeologisch (90%)
West-Vlaanderen	Roeselare	Ja	0	0	0	0	0	0	Gemengd (1%)
aantal musea met		44	29	9	10	7	4	7	

Tabel 2: Is er voor de verschillende functies voldoende ruimte in musea en instellingen met archeologische collecties?

Provincie	Museum/instelling	tentoon	tijd tentoon- stellingen	reserves/depots	conservering/ restauratie	museumwerking/ werking instelling	publiekswerking
Antwerpen	Antwerpen Stadsarch.	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee
Antwerpen	Antwerpen Vleeshuis	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee
Antwerpen	Grobbendonk	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Antwerpen	Heist-op-den-Berg	Nee	Nee	Nee	Nee		
Antwerpen	Kontich	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Antwerpen	Mechelen	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee
Limburg	Hamont-Achel		Nee				Nee
Limburg	Hasselt						
Limburg	Lommel	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Limburg	Maaseik	Ja	Geen	Ja	Geen	Ja	Ja
Limburg	Tongeren Sted Mus	Geen	Geen	Ja		Ja	Ja
Limburg	Tongeren PGRM	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja
Limburg	Tongeren IAP			Ja			
Oost-Vlaanderen	Aalst	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee

Oost-Vlaanderen	Deinze	Ja	Ja				
Oost-Vlaanderen	Dendermonde	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Oost-Vlaanderen	Destelbergen-Heusden	Nee	Ja	Geen	Geen	Ja	Ja
Oost-Vlaanderen	Gent Stadsarch	Geen	Geen	Ja	Geen	Geen	Ja
Oost-Vlaanderen	Gent Univ.	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja
Oost-Vlaanderen	Hamme	Nee	Geen	Nee	Nee	Nee	Ja
Oost-Vlaanderen	Lokeren	Ja					
Oost-Vlaanderen	Melle	Ja	Nee	Ja	Ja		Nee
Oost-Vlaanderen	Ninove	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
Oost-Vlaanderen	Ename IAP	Nee	Nee	Nee	Geen	Ja	Nee
Oost-Vlaanderen	Sint-Niklaas ADW	Geen	Ja	Nee	Ja	Ja	Geen
Oost-Vlaanderen	Temse	Ja	Ja	Ja		Ja	
Oost-Vlaanderen	Wetteren	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja
Oost-Vlaanderen	Zottegem-Velzeke	Nee	Nee	Nee	Geen	Nee	Nee
Vlaams-Brabant	Aarschot	Ja	Ja	Nee	Geen	Ja	Nee
Vlaams-Brabant	Haacht	Nee	Nee	Nee	Geen	Nee	Nee
Vlaams-Brabant	Halle	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee
Vlaams-Brabant	Leuven Univ.	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee
Vlaams-Brabant	Leuven StedMus	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja
Vlaams-Brabant	Tienen	Ja	Ja	Ja		Ja	Ja
Vlaams-Brabant	Zoutleeuw	Ja	Nee	Ja	Nee	Nee	Ja
West-Vlaanderen	Avelgem-Waarmaarde	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
West-Vlaanderen	Brugge	Nee	Geen	Nee	Ja	Ja	Nee
West-Vlaanderen	Diksmuide	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
West-Vlaanderen	Harelbeke	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
West-Vlaanderen	Ieper	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
West-Vlaanderen	Knokke-Heist	Ja	Nee	Nee	Nee		Geen
West-Vlaanderen	Koksijde	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
West-Vlaanderen	Koksijde-Oostduinkerke	Ja		Geen			
West-Vlaanderen	Kortemark-Werken	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
West-Vlaanderen	Kortrijk	Ja	Ja	Nee	Nee	Ja	Ja
West-Vlaanderen	Oudenburg	Ja	Ja	Ja	Nee	Nee	Ja
West-Vlaanderen	Roeselare	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
Totaal ja		23	20	17	9	17	18

2 Het enquêteformulier

ENQUÊTEFORMULIER VOOR MUSEA EN ARCHEOLOGISCHE INSTELLINGEN

Naam en adres van

het museum/de archeologische instelling

Conservator/ Directeur:

Contactpersoon voor de archeologische collectie:

Telefoon:

Fax:

E-mail:

WWW:

Collectie

1. De collectie is zuiver archeologisch
 gemengd

2. Aandeel archeologische voorwerpen in de
gemengde collectie: (niet van toepassing op zuiver
archeologische musea en archeologische instellingen)

..... % (bij benadering)

belang aandeel archeologische collectie in de totale
collectie groot matig weinig

eigen evaluatie:

hoeveel procent van het budget van het museum wordt
aan de archeologische collectie besteed? %

3. Omschrijving van de archeologische collectie
(op 100%): (van toepassing op alle musea en
archeologische instellingen)

omvang

schatting (duidelijk omschrijven):

absolute cijfers (indien bekend):

(procentueel) aandeel in de expositieruimte en reserve
(niet van toepassing op archeologische instellingen zonder
musea)

..... % in expositieruimte % in reserve

eigen evaluatie:

periodes (aandeel procentueel en/of in absolute cijfers)

- steentijden: ... % ...
 metaaltijden: ... % ...
 Romeins: ... % ...

- Merovingisch: ... % ...
 middeleeuws: ... % ...
 postmiddeleeuws: ... % ...

herkomst (aandeel procentueel en/of in absolute cijfers)

- lokaal: ... % ...
 regionaal: ... % ...
 landelijk: ... % ...
 Mediterraan: ... % ...
 Europees: ... % ...
 niet-Europees: ... % ...
 onbekend: ... % ...

aard van het materiaal (aandeel procentueel en/of in
absolute cijfers)

- ceramiek: ... % ...
 glas: ... % ...
 metaal: ... % ...
 ijzer: ... % ...
 brons: ... % ...
 lood: ... % ...
 andere: % ...
 organisch materiaal: ... % ...
 hout: ... % ...
 been: ... % ...
 leder: ... % ...
 textiel: ... % ...
 andere: % ...
 steen: ... % ...
 bodemmonsters: ... % ...
 andere: % ...

4. De collectie werd gevormd door
(aandeel procentueel):

- schenking: ... %
 legaat: ... %
 bruiklenen: ... %
 aankopen: ... %
 losse vondsten: ... %
 oude opgravingen (vóór 1960): ... %
 recente opgravingen: ... %

5. Aangroei archeologische collectie

de archeologische collectie groeit aan

- nee ja

bij aangroei archeologische collectie:

gemiddeld aantal (per jaar):

op welke wijze?

- eigen archeologisch onderzoek
 archeologisch onderzoek door derden

- aankopen
 andere:

6. Verwerving archeologische voorwerpen (verzamelbeleid)

Aanbod door derden
 Wordt alles aanvaard?
 ja nee, selectiecriteria:

Eigen archeologisch onderzoek
 Wordt alles bewaard?
 Ja Nee, selectiecriteria:

7. Bruiklenen van archeologische voorwerpen

Worden archeologische voorwerpen in bruikleen ontvangen?
 nee, waarom niet?
 ja, waarom? tijdelijke tentoonstelling
 langdurige bruikleen
 andere

type contract (in uw bijlage graag voorbeeld van contract):

worden archeologische voorwerpen in bruikleen gegeven?
 nee, waarom niet?
 ja, waarom? tijdelijke tentoonstelling
 langdurige bruikleen
 andere

eisen gesteld wanneer archeologische voorwerpen in bruikleen worden gegeven
 soort verzekering:
 overeenkomst verpakking
 overeenkomst transport
 overeenkomst voor begeleiding (koerier):
 transport
 opstelling/afbouw
 overeenkomst m.b.t. conservering
 verpakking transport
 licht
 klimaat
 materiaal
 andere:

eventuele commentaar

Beheer

1. Gebouwen voor de archeologische collectie

waar bevindt zich de tentoonstellingsruimte van de archeologische collectie van het museum? (*niet van toepassing op archeologische instellingen zonder museum*)

- speciaal daartoe bestemde nieuwbouw
 gerenoveerd gebouw
 monument
 voorlopige huisvesting
 andere:

Waar bevindt zich de reserve van de archeologische collectie van het museum? (*niet van toepassing op archeologische instellingen zonder museum*)

- speciaal daartoe bestemde nieuwbouw
 gerenoveerd gebouw
 monument
 voorlopige huisvesting
 andere:

Waar bevindt zich het depot van de archeologische instelling? (*niet van toepassing op musea*)

- speciaal daartoe bestemde nieuwbouw
 gerenoveerd gebouw
 monument
 voorlopige huisvesting
 andere:

2. Eigendom, huur, bruikleen van de gebouwen waarin de archeologische collectie is ondergebracht (procentaanduiding)

algemeen
 eigendom: ... %
 huur: ... %
 bruikleen: ... %
 andere: %

eigenaar
 particulier: %
 privaatrechtspersoon: %
 (vzw, stichting, ...)
 overheids-vzw: %
 gemeente: %
 provincie: %
 OCMW: %
 kerkfabriek: %
 Vlaamse Gemeenschap: %
 andere: %

eventuele commentaar:

3. Eigendom, bruikleen van de archeologische collectie (procentaanduiding)

algemeen

- eigendom: ... %
- bruikleen ... %
- andere: %

eigenaar

- particulier: %

- privaat rechtspersoon: %
(vzw, stichting, ...)
- overheids-vzw: %
- gemeente: %
- provincie: %
- OCMW: %
- kerkfabriek: %
- Vlaamse Gemeenschap: %
- andere: %

eventuele commentaar:

4. Personeel

	Aantal	Voltijds	Deeltijds	Gesco	Tijdelijk	Statutair	Vrijwillig	Ander	Conservator
Adjunct-conservator									
Wetenschappelijk personeel									
Educatief personeel									
Restaurator									
Secretariaat									
Bewaking en onthaal									
Technisch personeel									
Ander:									

Welke personeelsleden staan in voor de archeologische collectie en welk deel van de tijd van hun opdracht wordt er aan besteed? (enkel van toepassing op musea met gemengde collecties)

- conservator:
- adjunct-conservator:
- wetenschappelijk personeel:
- educatief personeel:
- restaurator:
- secretariaat:
- bewaking en onthaal:
- technisch personeel:
- andere:

eventuele commentaar:

5. Doelstellingen van het museum en/of de instelling

- verzamelen
- bewaren
- wetenschappelijk onderzoek
- publiekswerking
- andere:

6. Registratie van de archeologische collectie door wie wordt geregistreerd?

- aantal personen:
- hun functie(s) in het museum:

hoeveel tijd besteden zij aan de registratie?

- permanent
- regelmatig
- sporadisch

welk deel van de archeologische collectie is geregistreerd? (aandeel procentueel)

- volledig
- deels: ... %

welke registratiemethode wordt gehanteerd?

- basisregistratie volgens CIDOC-richtlijnen (zie onze bijlage)
- andere:

hoe wordt er geregistreerd?

- schriftelijke inventaris (in uw bijlage graag toevoeging inventarisfiche)
 - met beeldmateriaal
 - zonder beeldmateriaal

inventarisnummer

worden verschillende inventarisnummers gebruikt?

- nee
 ja, voor recent opgravingsmateriaal
 ja, voor oude collectiestukken
 ja, voor tentoongestelde stukken
 ja, voor stukken in bruikleen
 ja, voor

hoe wordt genummerd?

- doorlopend
 codes (bvb. Jaarnummer):
 andere:

hoe wordt het inventarisnummer op het archeologisch voorwerp aangebracht?

- reversibel
 irreversibel
 commentaar:

materiaal uit recente opgravingen heeft zijn eigen registratiesysteem (per context, per voorwerp, enz.): blijft dat gehandhaafd indien het opgravingsmateriaal in een museumcollectie terecht komt?

ja nee

hoe worden de bruiklenen geregistreerd?

Behoud

1. Gebouwen waarin zich de archeologische collectie bevindt

staat van de gebouwen

goed voldoende slecht

is er voldoende ruimte?

- voor expositie eigen collectie: ja/nee/geen
 voor tijdelijke tentoonstellingen: ja/nee/geen
 voor reserve/depot: ja/nee/geen
 voor publiekswerking: ja/nee/geen
 voor museumwerking/
 werking instelling ja/nee/geen
 voor conservering en restauratie: ja/nee/geen
 voor andere:

is er mogelijkheid tot uitbreiding van ruimten?

- voor expositie eigen collectie: ja/nee
 voor tijdelijke tentoonstellingen: ja/nee
 voor reserve/depot: ja/nee

voor publiekswerking: ja/nee

voor museumwerking/
 werking instelling ja/nee

voor conservering en restauratie: ja/nee

voor andere:

beveiliging

- mechanisch
 elektronisch
 toezicht
 andere:

2. Passieve conservering in expositieruimten

klimaatbeheersing

- airconditioning
 verwarming/warmtebeheersing
 luchtbevochtiger
 luchtontvochtiger
 gemiddelde vochtigheid:
 gemiddelde temperatuur:
 tochtportaal
 andere:

lichtbeheersing

maatregelen getroffen inzake lichtsterkte
 nee ja, welke?

maatregelen getroffen inzake UV

nee ja, welke?

vitrinekasten gebouwd in functie van klimaatbeheersing?

nee ja, op welke wijze?

vitrinekasten gebouwd in functie van lichtbeheersing?

nee ja, op welke wijze?

klimaatcontrole

- dataloggers
 thermohygrografen
 thermohygometers
 andere:

verantwoordelijke (functie) voor de controle:

.....

frequentie van de controle:

.....

verantwoordelijke (functie) ijkingsmeetinstrumenten:

.....

worden bepaalde materialen, nadelig voor de archeologische voorwerpen, geweerd?
 nee ja, welke?

worden bepaalde materialen, nadelig voor de bezoekers, geweerd?
 nee ja, welke?

specifieke afspraken met het onderhoudspersoneel?
 nee ja, welke?

3. Passieve conservering in reserves en archeologische depots

klimatebeheersing
 airconditioning
 verwarming/warmtebeheersing
 luchtbevochtiger
 luchtontvochtiger
 gemiddelde vochtigheid:
 gemiddelde temperatuur:
 tochtportaal
 andere:

lichtbeheersing
 maatregelen getroffen inzake lichtsterkte
 nee ja, welke?

maatregelen getroffen inzake UV
 nee ja, welke?

klimatecontrole
 dataloggers
 thermohygrografen
 thermohygrogrometers
 andere:

verantwoordelijke (functie) voor de controle:

frequentie van de controle:

verantwoordelijke (functie) ijkking meetinstrumenten:

worden bepaalde materialen, nadelig voor de archeologische voorwerpen, geweerd?
 nee ja, welke?

specifieke afspraken met het onderhoudspersoneel?
 nee ja, welke?

hoe zijn de archeologische voorwerpen opgeslagen?
 per vindplaats/context

per materiaalsoort
 naar datum van binnenkomst
 andere criteria:

opslag en verpakking archeologische voorwerpen
 hoe opgeslagen?
 volgens specifieke richtlijnen of advies:
 eigen methode, waarom?

meubilair
 rekken, materiaal?
 rekken stofvrij? nee
 ja, hoe?

kasten, materiaal?
 koelkast(en)
 diepvrieskast(en)
 klimaatkasten (gebruik na conservering en/of restauratie)
 aparte opslagplaats 'kostbare' voorwerpen
 andere:

verpakkingsmateriaal
 kartonnen dozen, pH:
 houten kisten
 plasticen kisten/dozen:
 hermetisch afgesloten
 met silicagel en vochtindicator
 plasticen zakken
 zuurvrij zijdepapier
 andere:

verpakkingsmateriaal uniform?
 ja nee

verpakkingsmateriaal in voorraad aanwezig?
 ja nee

zijn de archeologische voorwerpen gemakkelijk bereikbaar?
 gemakkelijk vrij gemakkelijk moeilijk

conditie van de archeologische voorwerpen is de conditie gekend?
 goed matig niet

bestaat er een conditierapport voor sommige archeologische voorwerpen?
 nee ja (graag in uw bijlage een voorbeeld)

het conditierapport bevat röntgenfoto's?
 nee ja

wie voert de controle uit op de conditie van de voorwerpen?

frequentie van de controle?.....

4. Actieve conservering en restauratie

op wie wordt (werd) beroep gedaan voor de conservering en/of restauratie van archeologische voorwerpen?

(graag in uw bijlage namen en adressenlijst)

openbare instelling, motivatie van de keuze:

- reputatie gevolgde methode
 prijs andere:

privé-instelling/-persoon, motivatie van de keuze:

- reputatie gevolgde methode
 prijs andere:

eigen mensen

waarom wordt er geselecteerd bij de conservering van archeologische voorwerpen?

- personeelstekort financies
 dringendheid andere:

welke criteria worden gebruikt voor de selectie van de archeologische voorwerpen die men wil conserveren?

- aard van het materiaal
 wetenschappelijke waarde
 toekomstige expositie of bruikleen
 zeldzaamheid
 andere:

wanneer wordt geopteerd voor restauratie?

- aard van het materiaal
 wetenschappelijke waarde
 esthetische waarde
 expositie of bruikleen
 financiële mogelijkheden
 andere:

5. Conservering van archeologische voorwerpen uit lopende opgravingen (niet van toepassing op musea zonder opgravingsdienst)

wordt bij de planning van opgraving(en) rekening gehouden met de conserveringsproblematiek?

- nee
 ja: financieel
 conservator of andere bron voor technisch
 advies ter plaatse
 technische voorzieningen (stromend water, droogrekken, ...)
 aangepast verpakkingsmateriaal
 producten voor conservering in situ

- mogelijkheid tot het nemen van röntgenfoto's
 andere:

krijgen voorwerpen bij de opgraving reeds een conserverende behandeling?

- nee ja, welke?

wat bij lichtproblemen? (d.i. bij het weghalen van het voorwerp uit de grond)

- zo goed mogelijke registratie, maar voorwerp als verloren beschouwd
 gebeurt weinig
 gebeurt regelmatig, omdat

voorwerp met directe omgeving in blok gelicht

- met conserverende behandeling in situ
 zonder conserverende behandeling in situ,
 omdat:

worden de archeologische voorwerpen naargelang materiaal gescheiden met het oog op een speciale conservering?

- nee ja, welke?

hoe worden de archeologische voorwerpen gereinigd?

- met water en borstel
 ceramiek: ja/nee
 glas: ja/nee
 botmateriaal: ja/nee
 andere materialen:

eventuele commentaar:

met water

- ceramiek: ja/nee
 glas: ja/nee
 botmateriaal: ja/nee
 andere materialen:

eventuele commentaar:

op andere wijze

- ceramiek: ja/nee
 glas: ja/nee
 botmateriaal: ja/nee
 andere materialen:

eventuele commentaar:

welke maatregelen worden er genomen voor onmiddellijke conservering

- metaal:

hout:

leder:

textiel:

- ander organisch materiaal:
- bodemonsters:

wie' reinigt de voorwerpen?.....

wie zorgt voor de onmiddellijke conservering van de voorwerpen?

Samenwerking met andere musea en/of instellingen inzake de archeologische collectie

1. Frequentie van de samenwerking en met wie

- regelmatig met
- sporadisch met
- uitzonderlijk met

2. Aard van de samenwerking en met wie

- conservering en restauratie met
- wetenschappelijk onderzoek met
- archeologische opgravingen met
- tentoonstellingen met
- publiekswerking met
- andere met

3. Bestaat er een gestructureerde samenwerking rond een deelaspect van de museumwerking en met wie

- gemeenschappelijke reserve met
- promotie met
- educatieve werking met
- andere met

4. Bestaat er een vorm van samenwerking op internationaal niveau

- nee
- ja, aard van de samenwerking en met wie:.....

Wetenschappelijk onderzoek

1. Doel van het wetenschappelijk onderzoek m.b.t. de archeologische collectie

- informatie verwerven betreffende de archeologische collectie
- andere:

2. Publicaties m.b.t. de archeologische collectie

- aard van de publicatie(s):

reeks(en) waarin wordt gepubliceerd:

naam:

frequentie:

eigen uitgave?

- ja
- nee, door wie dan?

3. Bibliotheek m.b.t. de archeologische collectie

aanwezig?

- nee ja, sinds

omvang (bij benadering):

aantal boekdelen:

aantal tijdschriftenreeksen:

specialiteit:

Boekdelen m.b.t. conservering en restauratie

- weinig
- matig
- veel
- eventueel aantal:

vorm van samenwerking met andere musea en/of instellingen?

- nee ja, aard samenwerking:

wie heeft toegang?

openingsuren?

dagen:

uren voormiddag:

uren namiddag:.....

avond:

op afspraak:

op welke wijze consulteerbaar?

- steekkaarten
- geautomatiseerd
- andere:

4. Documentatieafdeling m.b.t. de archeologische collectie

aanwezig?

ja

nee

soort documentatie

.....

.....

.....

.....

Is er een vorm van samenwerking met andere musea en/of instellingen?

- nee
 ja, aard samenwerking en met wie:

wie heeft toegang?
 openingsuren?

- dagen:
 uren voormiddag:
 uren namiddag:
 avond:
 op afspraak:

op welke wijze consulteerbaar?

- steekkaarten
 geautomatiseerd
 andere:

indien gegevens over de archeologische voorwerpen en de opgravingen (plannen, tekeningen, dagboeken, enz.) van waaruit zij afkomstig zijn niet in het museum berusten, waar bevinden zij zich dan?.....

5. Reserve/archeologisch depot

toegankelijkheid van de archeologische voorwerpen:

- gemakkelijk
 vrij gemakkelijk
 moeilijk

is er een vorm van samenwerking met andere musea en/of instellingen?

- nee
 ja, aard van de samenwerking en met wie:
 toegankelijk voor wie?

op welke wijze ontsluiting?

- steekkaarten
 geautomatiseerd
 andere:

eventuele commentaar:

Publiekswerking

1. Musea met archeologische collecties (ook van toepassing op archeologische instellingen met museum)

openingsuren?

- dagen:
 uren voormiddag:

- uren namiddag:
 avond:
 op afspraak:

profiel van de bezoeker?

- scholen: ... %
 groepen: ... %
 individuele bezoekers: ... %

vormen tentoonstellingen een belangrijk deel van de publiekswerking?

- nee ja, frequentie:

fysiek contact met authentieke stukken vanuit educatief oogpunt?

- nee ja

wordt er gebruik gemaakt van replica's van archeologische voorwerpen uit de eigen collectie?

- nee
 ja: · waarom?
 · door wie worden ze vervaardigd?

welke publiekssystemen zijn aanwezig?

- media
 publicaties
 video
 CD-rom
 internet
 CDI
 andere:

2. Archeologische instellingen (enkel van toepassing op archeologische instellingen zonder museum)

vormen van publiekswerking m.b.t. de archeologische collecties

- publicaties
 eigen tentoonstellingen
 samenwerking met musea en andere archeologische instellingen
 eigen museum gepland in de toekomst
 andere:

.....

eventuele commentaar:

.....

Synthèse

PROJET DE RECHERCHE « GESTION, CONSERVATION ET RESTAURATION DES COLLECTIONS ARCHEOLOGIQUES DANS LE CONTEXTE MUSEAL »

dans le cadre de la politique muséale flamande

de Patrick MONSIEUR

1. Introduction

De plus en plus, on se rend compte que la Flandre recèle un patrimoine archéologique impressionnant et important. Si, jusqu'à présent, le patrimoine souterrain était plutôt délaissé au profit des monuments présents en surface, aujourd'hui, il devient progressivement clair que le sol flamand renferme une grande richesse.

Des arguments majeurs nous poussent à ne pas laisser cette richesse dormir, enfouie à jamais dans le sol. L'un d'eux est que les objets archéologiques nous apportent de nouvelles informations. Certes, les sources écrites nous aident à approfondir notre vision du Moyen Age et de l'Epoque moderne, mais c'est surtout l'archéologie qui, à titre d'exemple, peut nous aider à reconstituer le régime alimentaire de nos ancêtres à partir de fragments de poteries et de restes d'ossements. Un portail gothique, un registre de baptême ne nous disent rien à ce propos. Pour la préhistoire les documents écrits sont carrément absents, et pour l'époque romaine et l'époque mérovingienne ils sont très rares : les « archives du sol », un terme de circonstance, deviennent dès lors notre principale source. Les objets archéologiques occupent une place importante dans ces archives « souterraines » : artefacts préhistoriques en bois de cervidé, urnes de l'âge du bronze, statuettes et bijoux romains en bronze, armes mérovingiennes, pierres tombales et outils médiévaux en bois, verreries de l'Epoque moderne... Tous ces objets font partie des vestiges matériels les plus marquants et les plus visibles du mode de vie de nos ancêtres. Ce sont même souvent les seuls. Les musées et les institutions abritant des collections archéologiques ont donc une fonction essentielle à remplir en tant que dépositaire de notre mémoire collective.

Ce sont surtout les atteintes portées au sous-sol flamand qui nous ont récemment incités à nous intéresser de plus près aux vestiges, traces et objets archéologiques. La pression économique qui s'exerce sur l'utilisation du sol en Flandre et en Europe s'est énormément accrue au cours des dernières décennies : quartiers résidentiels, zones artisanales, autoroutes, activités agricoles, travaux de construction dans les centres historiques des villes... Il est donc logique que les trouvailles fortuites et les fouilles archéologiques soient en augmentation. Cette situation entraîne à son tour un accroissement considérable du nombre d'objets archéologiques, dont beaucoup ont une grande valeur muséale. Mais la médaille a son revers : comme notre attention doit trop se porter sur les activités archéologiques du moment, un autre type de destruction menace, à savoir la destruction des objets archéologiques qui ont été et sont mis en dépôt. Peu de gens se rendent compte que les musées et institutions abritant des collections archéologiques détiennent déjà souvent un fonds considérable d'objets archéologiques provenant de fouilles, trouvailles fortuites, donations et acquisitions plus anciennes. Et il faut ajouter à cela que les objets archéologiques sont fortement sujets à la dégradation.

Vu l'afflux des nouvelles trouvailles et le peu de cas que l'on a fait jusqu'à présent des collections archéologiques, les institutions et musées flamands abritant des collections archéologiques se trouvent aujourd'hui confrontés à un énorme problème de gestion, de conservation et de restauration. On savait déjà depuis un certain temps qu'il y avait un grand retard, mais on n'avait encore jamais dressé un tableau général des problèmes. Le présent projet de recherche, qui fait le relevé des musées et des institutions abritant des collections archéologiques – cet inventaire-là aussi était inexistant – et examine l'état des objets et le lieu où ils sont conservés, en est une première ébauche.

2. Exposé de la problématique

La problématique dont il est question dans le présent rapport peut être résumée comme suit. En Flandre, les collections archéologiques sont fortement dispersées dans différentes sortes de musées et d'institutions.

Les objets proprement dits – surtout les objets organiques, métalliques et en verre – se trouvent parfois dans un état de dégradation avancé. Leur conservation pose des problèmes très spécifiques, tout simplement parce qu'ils ont été retirés du sol. Sol dans lequel ils se trouvaient dans une situation d'équilibre du point de vue de leur conservation.

En ce qui concerne la gestion et la conservation des collections archéologiques, la situation n'est pas brillante en Flandre. Les responsables des collections se sentent passablement dépassés par le nombre de tâches diverses et variées qui leur sont de plus en plus souvent imparties. Mais ce n'est pas le seul problème, loin s'en faut. Des actes élémentaires de gestion tels que l'enregistrement de base des objets ou leur conservation passive, tels que le contrôle climatique et la détection des premiers signes de dégradation, ne sont pratiquement jamais posés par beaucoup d'entre eux. En outre, la Flandre ne dispose que de peu de spécialistes de la conservation et de la restauration des objets archéologiques, les possibilités de formation sont limitées et elles présentent des lacunes. Enfin, il y a un manque de moyens, et les moyens disponibles sont méconnus ou insuffisamment exploités. Sensibilisation et information sont donc de la plus haute importance.

3. Le déroulement de la recherche

Le Ministère de la Communauté flamande a confié le présent projet de recherche à l'a.s.b.l. PAMZOV (Provinciaal Archeologisch Museum voor Zuid-Oost-Vlaanderen, site de Velzeke). Le chercheur était l'auteur du rapport. La conseillère de musée de Flandre-Orientale, Anneke Lippens, et l'archéologue provincial de Flandre-Orientale, Luc Bouters, sont les initiateurs et coordinateurs initiaux du projet. Une commission d'experts a été créée, laquelle était chargée de l'accompagnement de la recherche. Elle était composée de représentants du monde muséal et archéologique à différents niveaux : Communauté flamande, coordinateurs, provinces et villes, musées, institutions archéologiques et universités, milieu de la conservation et de la restauration. En cours de recherche, nous avons consulté la littérature existante, assisté à des congrès, séminaires et journées d'information et visité des ateliers de restauration en Belgique et à l'étranger. Nous avons également repéré et contacté un maximum d'institutions et de musées flamands abritant des collections archéologiques. Cela s'est fait en premier lieu sur la base d'une

enquête écrite détaillée. 28 visites de travail d'institutions et musées – dont certains n'avaient pas répondu à l'enquête – ont permis de vérifier la justesse des informations recueillies par le biais des questionnaires et d'affiner notre image de la situation sur le terrain.

84 institutions et musées abritant des collections archéologiques ont ainsi été relevés. De nouveaux musées riches de collections archéologiques ne manqueront pas de se présenter à l'avenir, tandis que quelques collections existantes ont sans doute échappé à notre attention. Le délai fixé pour la réalisation du projet de recherche n'a malheureusement pas permis de procéder de manière exhaustive. 47 institutions et musées (56%) ont répondu à l'enquête. Les collections archéologiques de Flandre ont été subdivisées en trois catégories : 19 musées purement archéologiques, 55 musées mixtes abritant des collections archéologiques et 10 institutions archéologiques, parmi lesquelles se classent aussi les universités de Gand et Louvain. Parmi ces dix institutions, quatre disposent d'un musée archéologique, les autres uniquement d'un dépôt d'objets archéologiques.

Dans les musées et institutions, le chercheur s'est bien sûr intéressé aux différents lieux dans lesquels les objets archéologiques sont conservés. Les objets « muséalement intéressants » – surtout ceux qui présentent une valeur didactique, historique et esthétique – sont montrés au public dans les espaces d'exposition. Mais la toute grande majorité des objets se trouvent dans des réserves et des dépôts. Par « réserve », nous entendons les espaces de stockage d'un musée où l'on range l'excédent d'objets muséalement intéressants ou les pièces moins intéressantes, et dans une moindre mesure les objets qui ont une valeur purement scientifique. Le « dépôt » renvoie à un espace de stockage d'une institution archéologique ou d'un musée procédant à des fouilles. C'est là que se retrouvent les objets exhumés. La toute grande majorité d'entre eux peuvent difficilement être considérés comme muséalement intéressants, mais ils ont par contre une valeur scientifique. L'importance de la recherche scientifique est mise en lumière dans le nouveau décret sur les musées : c'est l'une des quatre fonctions essentielles des musées, outre la collection, la conservation et l'exposition. La problématique de la gestion et de la conservation des objets archéologiques – qu'ils se trouvent dans des salles d'exposition, des réserves ou des dépôts – forme donc un tout.

4. Le nombre d'objets, les matériaux, la périodisation et la provenance

Le projet de recherche s'articule en grande partie autour des thèmes de la gestion et de la conservation passive et active, parallèlement à la problématique telle qu'elle a été abordée dans l'enquête. L'enquête, les visites de travail et les entretiens complémentaires avec certains responsables des collections ont donné une première image pas très rose de la situation des collections archéologiques dans les institutions et les musées flamands. Nous commençons par aborder quelques problèmes généraux, puis nous survolerons les résultats de la recherche.

En cours de recherche, il s'est avéré assez rapidement que les personnes interrogées éprouvaient des difficultés à évaluer le nombre d'objets archéologiques qui se trouvaient dans les collections et à préciser de quels matériaux ils étaient faits : deux points de départ importants pour aborder efficacement le problème de la dégradation des objets archéologiques. L'enregistrement déficient, voire inexistant des objets est bien sûr à l'origine des problèmes de détermination de l'ampleur des collections.

Les fragments de poteries et les matériaux de construction représentent souvent une part importante de l'ensemble ; ils ont une valeur plus limitée et posent peu de problèmes de conservation. Le verre, les matières organiques (bois, cuir, os, textile) et le métal (bronze, fer, plomb) soulèvent par contre des problèmes de conservation ; ils devraient même être exposés ou stockés séparément. Dans la pratique, c'est rarement le cas. Et on ne s'intéresse presque jamais à la conservation des échantillons de sol. Ceux-ci traînent souvent bien longtemps avant d'être étudiés.

La périodisation des objets archéologiques peut déjà donner une indication de la problématique de conservation et de gestion qui risque de se poser. Si la section mérovingienne représente une part considérable d'une collection donnée, on sait d'office que les objets en métal et en verre qui étaient enfouis dans les sépultures vont poser certains problèmes de conservation. Puisque, pour les gestionnaires des musées – surtout des musées mixtes – il n'est pas toujours évident, pour des raisons bien compréhensibles, d'identifier les objets, une division chronologique simple a été utilisée : âges de la pierre, âges des métaux, époque romaine,

mérovingienne, médiévale, post-médiévale ou moderne. Lors des visites de travail, il s'est néanmoins avéré que certaines collections abritaient plus d'objets d'une époque donnée que ce qui avait été indiqué dans l'enquête.

La question de la provenance des objets archéologiques donne une idée du type de collection archéologique (ensemble ancien avec des pièces de collection, objets issus de fouilles récentes) ou du bien-fondé de leur présence dans un musée mixte. Ceci peut favoriser la réhabilitation et le sauvetage de certains objets archéologiques parce qu'ils peuvent présenter une valeur spécifique de quelque nature que ce soit. Il s'agit généralement d'objets d'origine locale et régionale, et dans une moindre mesure d'origine nationale. Ce qui est frappant, c'est le véritable trésor d'objets méditerranéens que l'on trouve dans les collections des institutions et musées flamands.

5. Les résultats de la recherche

1. La gestion

L'enquête relative à la gestion a porté sur les bâtiments, le personnel, les budgets, l'état de propriété des objets, le développement des collections, l'enregistrement et les archives des fouilles et de la collection.

Bien que l'état des bâtiments soit en général correct, beaucoup d'institutions et de musées sont confrontés à un manque de place, tant dans les salles d'exposition que dans les réserves et les dépôts. A la question « Y a-t-il chez vous suffisamment de place pour la conservation et la restauration ? », seules neuf des 47 personnes interrogées ont répondu positivement. L'accroissement spectaculaire du nombre d'objets en raison des nombreuses fouilles effectuées d'urgence est déjà en soi une raison suffisante pour prendre ce problème au sérieux. Le besoin de dépôts spécialisés se fait cruellement sentir.

C'est surtout au niveau du personnel que le bât blesse. En Flandre, très rares sont les musées ou institutions qui peuvent compter sur un collaborateur pour s'occuper, ne serait-ce qu'à mi-temps, de la gestion et de la conservation. Un seul musée emploie à temps plein une personne pour s'occuper de la conservation et de la restauration des objets archéologiques, un élément qui en dit long sur l'état des collections archéologiques.

Les informations relatives aux budgets qui sont consacrés au traitement des objets archéologiques sont très lacunaires. Beaucoup de gens n'ont pas conscience des besoins réels. C'est surtout le cas dans les musées mixtes, où les objets archéologiques sont souvent moins bien considérés, et ce pour de multiples raisons. En outre, plusieurs responsables méconnaissent certaines possibilités de financement par les pouvoirs publics.

Les droits de propriété des objets archéologiques sont une question extrêmement compliquée dont on tient peu compte dans la pratique. Pourtant, la détermination de l'état de propriété de ces objets s'impose. C'est important lors de l'octroi de prêts à usage et dans les considérations relatives à la conservation et la restauration, ne serait-ce qu'en raison des implications financières que cela peut avoir.

Du côté de l'enregistrement des objets archéologiques, la situation est carrément catastrophique. Dans les cas où la collection a été enregistrée, les directives du CIDOC ont rarement été respectées. Or, ces directives sont la pierre angulaire d'une gestion correcte de toute collection muséale.

Enfin, les archives de la collection et des fouilles sont un aspect complètement négligé. Les objets archéologiques doivent pourtant le sens de leur existence en partie à la documentation qui a été rassemblée à leur propos. Dans la pratique, il arrive souvent que les objets et les archives s'y rapportant soient conservés bien loin les uns des autres. Sans informations sur le contexte dans lequel ils ont été découverts, les objets archéologiques peuvent difficilement évoquer de manière adéquate le passé dont ils sont les témoins.

2. Conservation passive

La conservation passive est l'ensemble des circonstances dans lesquelles et des opérations par lesquelles les objets sont conservés et contrôlés. La recherche a ici été axée sur les bâtiments, le contrôle climatique, le contrôle de la lumière, l'entretien des locaux, l'aménagement, la connaissance de l'état et l'accessibilité des objets.

La conservation passive commence par l'état des bâtiments dans lesquels les collections archéologiques se trouvent. Comme nous l'avons déjà dit, celui-ci n'a rien de dramatique. Mais des éléments constructifs essentiels tels que des tambours pour éviter les courants d'air et des vestiaires sont encore trop souvent absents.

Ceux-ci sont pourtant indispensables si l'on veut assurer la stabilité de la température et de l'humidité dans les salles.

Du côté du contrôle climatique, les choses vont moins bien. Le principe de base du contrôle climatique dans les institutions et les musées réside dans un rapport idéal entre température et humidité, rapport qui doit en outre rester le plus constant possible. La température moyenne est comprise entre 16 et 18°C, l'humidité relative oscille entre 48 et 55%. Les variations climatiques brusques et importantes sont à éviter car elles peuvent provoquer le retrait ou la fissuration des objets, tandis que l'humidité peut agir sur les sels des poteries, avec comme conséquence un soulèvement de la couche d'émail par un processus de cristallisation. Il ressort de l'enquête et des visites de travail que les responsables des collections archéologiques méconnaissent souvent ces dangers. Parmi les 47 institutions et musées, seuls 16 savent comment la température moyenne est censée être et 13 comment l'humidité relative est censée être dans leurs salles d'exposition. Les chiffres relatifs aux réserves et aux dépôts sont encore pires. Ces locaux sont presque automatiquement plus négligés : on a moins l'occasion de s'y rendre et on les contrôle donc moins. Les chiffres sur les instruments de contrôle des variations de température et d'humidité sont tout aussi décourageants et les moyens techniques d'intervention tels que les humidificateurs, les déshumidificateurs et l'air conditionné sont rares eux aussi. Il y a même des cas où le chauffage fait défaut.

Outre la nécessité d'une prise de conscience, on relève donc un important besoin de formation. Il est inutile de chercher à éviter les variations climatiques avec des moyens techniques si l'on ne tient pas compte des aspects architectoniques. Cela commence par le respect de quelques règles élémentaires : fermer les portes, éviter les fentes et les entrebâillements. Toute action n'a d'ailleurs un sens que si les mesures effectuées donne une idée claire des besoins. Si le contrôle climatique était correct dans les collections archéologiques, beaucoup de problèmes seraient déjà résolus.

La lumière en tant que facteur nuisible est un phénomène relativement méconnu. Pour exposer les objets, il est nécessaire de les éclairer. Les dégâts provoqués par la lumière sont donc inévitables, mais ils peuvent être limités. La norme internationale de luminosité dans les musées est de maximum 50 lux pour les objets sensibles à la lumière (textile, ivoire) et de 150 lux pour les objets

moins sensibles (cuir, bois, os, corne). Le rayonnement UV est l'élément le plus nuisible de la lumière. La norme maximum pour les objets sensibles est de 75 microwatts par lumen. Le contrôle de la luminosité et la protection contre les UV n'est pas nécessairement quelque chose de coûteux ou de compliqué : il suffit de poser un certain type de vitrage, des tentures et des films spéciaux sur les fenêtres, d'utiliser des sources lumineuses pauvres en UV et des filtres anti-UV ou simplement de diminuer l'intensité lumineuse et de raccourcir la durée d'éclairage.

Ici aussi, il faut encore faire œuvre de pionnier dans les collections archéologiques flamandes. Dans beaucoup de salles d'exposition, le soleil est apparemment un hôte bienvenu, tandis que les objets qui sont en train de se déformer sous la lumière des spots ne constituent pas vraiment l'exception. Pour ce qui est des réserves et des dépôts, le problème de la lumière se pose moins : ces lieux sont souvent plongés dans l'obscurité et, de surcroît, les objets sont généralement emballés.

L'entretien des locaux est déjà grandement facilité par un aménagement efficace du mobilier. L'humidité et la poussière si chères à la vermine et aux champignons n'ont pas l'occasion de s'accumuler, le nettoyage est plus facile et les objets sont plus accessibles dans les réserves et les dépôts. L'entretien doit s'effectuer régulièrement et des consignes précises doivent être données à l'équipe d'entretien à propos de l'utilisation des produits d'entretien et de l'éventuelle manipulation des objets. Lors de l'exposition ou du stockage d'objets archéologiques, il faut tenir compte du mode d'aménagement des lieux, car chaque type de matériau a des exigences spécifiques quant au climat et à la lumière. Dans la pratique, ces objets ne sont bien souvent pas séparés les uns des autres et, dans certains cas, c'est d'ailleurs impossible. Les vitrines fermées hermétiquement et les vitrines climatisées (coûteuses) offrent une issue. Pour la conservation des métaux, l'utilisation de gel de silice comme indicateur d'humidité est d'une importance cruciale. Certains matériaux d'aménagement intérieur peuvent nuire aux objets ; ce sont notamment les nombreuses espèces de bois qui dégagent des acides ou des gaz. Pour s'armer contre ces dangers, il est nécessaire de recourir aux conseils de spécialistes et d'organiser un suivi.

En Flandre, l'aménagement de bon nombre de réserves et de dépôts est carrément alarmant. Des choses aussi élémentaires que des étagères dépoussiérées, des boîtes

en carton sans acide, des armoires frigorifiques ou un lieu de stockage séparé pour les objets précieux font généralement défaut. Le problème n'est même pas reconnu.

La visibilité des objets archéologiques dans les salles d'exposition ne garantit pas encore que l'on détectera les signes de leur dégradation, comme nous avons pu le constater à plusieurs reprises au cours de cette enquête lors des visites de musées. La détection des problèmes est a fortiori problématique dans les réserves et les dépôts, où les objets, emballés, ne sont pas visibles. Des coups de sonde ponctuels dans un espace aménagé correctement et l'existence d'un enregistrement de base où l'état des objets est également mentionné sont deux formes d'accessibilité qui rendent le contrôle des objets possible. C'est là aussi un point névralgique dans les collections flamandes. Et seuls sept musées et institutions disposent d'un rapport sur l'état d'une série d'objets archéologiques. Il a été établi par le restaurateur qui a traité les objets en question.

3. Conservation active

Par conservation active, on entend le traitement minimal des objets qui combat la poursuite de leur dégradation et stabilise le processus de dégradation. Il faut ici toujours tendre à la réversibilité. En fonction de la situation, l'objet archéologique peut être soumis à différents traitements. L'un des problèmes fondamentaux est le dessèchement, le retrait et l'effritement des objets. Le processus commence au moment où les objets sont exhumés et arrachés à leur « biotope ». Ils entrent en contact avec l'air et donc avec un milieu oxydant. Le processus de dégradation est ainsi réenclenché et même accéléré. Certains types de matériaux sont plus menacés que d'autres, à savoir les métaux, le verre et les matières organiques.

La conservation active commence dans la tranchée fouillée, ou mieux encore : lors de la planification des fouilles. Pareille attitude est rare en Flandre. Il faut donc que les mentalités changent, mais ce n'est pas évident compte tenu des situations difficiles auxquelles on est souvent confronté : manque de moyens, coût de la conservation active, nombre réduit de spécialistes dans ce domaine. Ajoutez à cela la pression du temps et les choix qui sont faits pendant les nombreuses fouilles d'urgence, et l'on comprend aisément que le gros des objets récupérés reste longtemps en attente d'un traitement de conservation ou de restauration.

Tout bien considéré, l'archéologue qui effectue les fouilles ne peut pas faire grand-chose lui-même. Parmi les choses qu'il peut malgré tout faire, il y a notamment la consolidation au moment de la découverte et un premier nettoyage de certains objets avec de l'eau. Pour le reste, il est préférable qu'il se limite à la conservation passive. Ceci veut dire qu'il garde les objets dans un état de stabilité maximum jusqu'à l'arrivée du restaurateur. (La notion recouvre ici la personne qui s'occupe à la fois de conservation et de restauration). En fonction du type de matériau dont l'objet est fait, ceci peut signifier : le garder humide et/ou le garder au frais, parfois le faire lentement sécher, le protéger de la lumière, l'emballer correctement, etc. En soi, ceci demande déjà des connaissances élémentaires qui sont, elles aussi, rarement présentes.

Le développement de l'expertise et de la formation est une fois de plus indispensable si, à l'avenir, on veut limiter la perte d'objets archéologiques et éviter les restaurations coûteuses. D'où la nécessité d'intégrer cette problématique dans la planification des projets archéologiques. Les moyens financiers nécessaires pourront alors être dégagés à cet effet.

Beaucoup de musées et d'institutions détiennent des objets archéologiques issus de fouilles antérieures ou d'anciennes collections. Un nombre considérable d'entre eux n'ont jamais – ou pratiquement jamais – été soumis à un traitement de conservation, tandis que d'autres ont subi des dommages en raison d'un mauvais traitement. On ne peut évidemment pas reprocher aux anciennes générations d'avoir utilisé des méthodes qui sont aujourd'hui dépassées. Mais même quand les objets ont été bien conservés, ils ont souvent grand besoin d'un rafraîchissement ou d'un nouveau traitement. Pour les objets archéologiques détenus depuis longtemps comme pour les objets issus de fouilles récentes, il faut que l'enregistrement de base contienne une description de l'état dans lequel ces objets se trouvent. Pour résoudre le dilemme qualité/quantité, il est recommandé de faire des choix. A l'instar de ce que font les Britanniques et les Néerlandais, il est possible d'établir un classement en cinq catégories qualitatives avec des critères de sélection. Ces catégories vont de la conservation optimale et de l'éventuelle restauration à une conservation active minimale ou une conservation passive. Il va de soi que l'intérêt muséal des objets constitue l'un des principaux critères de sélection.

La restauration signifie que l'on rétablit l'objet dans sa forme originale. Il faut ici toujours tendre à la réversibilité. Il existe différents critères de restauration des objets archéologiques : le coût, la valeur historique et esthétique, la rareté, etc. Compléter les parties manquantes d'une cruche en terre ou d'une coupe en verre avec du matériau neuf n'est du reste pas seulement une forme de restauration mais aussi de consolidation. Dans les restaurations très poussées, les réparations ne sont pratiquement plus, voire plus du tout visibles. C'est là un choix extrême et, en général, le commanditaire et le restaurateur choisissent un moyen terme : la couleur des parties non authentiques est légèrement retouchée, de sorte qu'elles restent visibles sans troubler l'image globale de l'objet.

6. Le potentiel de conservation et de restauration

L'un des objectifs du projet de recherche était de voir quel était le potentiel de gens et d'institutions pour ce qui est de la conservation et de la restauration d'objets archéologiques. Le résultat est affligeant : en Flandre, les restaurateurs d'objets archéologiques se comptent sur les doigts d'une main. A l'exception de la Hogeschool (haute école) d'Anvers, il n'existe pratiquement pas de possibilités de formation. Quelques Flamands ont dès lors suivi leur formation à l'étranger. En général, les restaurateurs travaillent dans notre pays sous le statut d'indépendant, c'est-à-dire dans des conditions difficiles. Les frais d'installation importants que représente l'ouverture d'un atelier sont souvent rédhibitoires dans ce contexte. L'Institut Royal du Patrimoine Artistique de Bruxelles est débordé et doit lui-même faire face à un manque chronique de personnel. Une bonne partie du travail est sous-traitée, surtout à des ateliers néerlandais. Il y a néanmoins aussi un potentiel du côté des restaurateurs d'œuvres d'art. A condition que ceux-ci se reconvertisent partiellement ou se recyclent, car les objets archéologiques posent des problèmes spécifiques surtout liés à leur long séjour dans le sol. La demande de conservation et de restauration d'objets archéologiques va incontestablement s'accroître en Flandre. Espérons que le nombre de restaurateurs augmentera lui aussi. Il serait bon qu'un mécanisme économique s'amorce, mécanisme sur lequel les pouvoirs publics pourraient jouer en dégageant des moyens.

7. Conclusion

Cette première enquête sur la gestion et la conservation des collections archéologiques dans les institutions et les musées flamands ne donne pas une image particulièrement positive de la situation. Cette impression doit toutefois être relativisée. Ce n'est pas la débâcle totale, bien au contraire : plusieurs musées archéologiques de Flandre ont déjà fourni un travail considérable et peuvent servir d'exemple. Le projet de recherche proprement dit a dès à présent entraîné une prise de conscience de la problématique, ne serait-ce que parce que beaucoup de gens, d'institutions et de musées ont participé à celui-ci.

Il ressort clairement de l'enquête que la conservation passive remplit une fonction essentielle dans la gestion et la conservation des objets archéologiques. Le rôle des conseillers de musée ne sera jamais trop souligné dans ce contexte. Ce qui est encourageant en tout cas, c'est que l'enregistrement de base systématique des objets archéologiques s'amorce lentement, tandis qu'un groupe de réflexion se penche déjà en ce moment sur la problématique des droits de propriétés et des prêts à usage. Pour que la conservation active des objets archéologiques ait l'occasion de se développer, il faut à présent encourager la demande de ce genre d'intervention, ce qui devrait du même coup faire augmenter l'offre. En sus des budgets publics existants susceptibles d'être affectés à la conservation et la restauration, il semble plus qu'indiqué, dans les circonstances actuelles, d'orienter les investissements vers la formation. Le potentiel humain existe certainement en Flandre, et la volonté est là aussi.

Summary

RESEARCH PROJECT 'MANAGEMENT, CONSERVATION AND RESTORATION OF ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS IN MUSEUMS'

in the context of Flemish museum policy

by Patrick MONSIEUR

1. Introduction

There is a growing recognition of the fact that Flanders possesses an impressive and important yet concealed archaeological heritage. Until recently, the fate of our underground patrimony was frequently overshadowed by the damage being inflicted on historic buildings and monuments. Now, however, the riches that lie beneath the Flemish soil are becoming clearer all the time.

There are persuasive arguments for not simply leaving those riches 'locked up' as it were. Archaeological objects communicate new information. Written sources naturally enhance our understanding of the Middle Ages and the early Modern Era, but it is archaeology that enables us to reconstruct our ancestors' diet from potsherds and bone fragments. Gothic arches and baptismal registers are no help when it comes to such fundamental matters. There are, by definition, no written sources for the prehistoric era and very few for the Roman and Merovingian periods, as a consequence of which we have to resort to the 'underground archive'. Archaeological objects occupy an important place in this archive: prehistoric artefacts carved from antler, Bronze Age urns, bronze Roman jewellery and statuettes, Merovingian weapons, medieval tombstones and wooden tools, and early modern glassware. Objects like this are among the most striking and visible material remains of our ancestors' way of life. In many cases, indeed, they are the only such remains. Consequently, museums and other institutions with archaeological collections have an essential part to play in keeping our collective memory alive.

In recent years, the damage inflicted on the soil record in Flanders has heightened concern for archaeological remains, traces and objects. Economic pressure on land-use has greatly intensified in recent years – as it has elsewhere in Europe – with new residential and industrial estates, motorways, agriculture, and construction in historical town centres. It is hardly surprising, then, that the number of chance finds and archaeological digs has increased. This has led in turn to considerable growth in the number of archaeological objects, many of which are worthy of museum display. There is, however, a downside to this interest. Attention has had to shift too far towards contemporary archaeological activities, creating the danger of a new kind of destruction, namely that of the archaeological objects given to museums for safekeeping in the past. There seems to be too little recognition that museums and institutions with archaeological collections already manage substantial bodies of archaeological objects from earlier digs, chance finds, donations and acquisitions. There is also the problem that archaeological objects are extremely prone to deterioration.

The influx of new finds and the parsimonious treatment of archaeological collections has created major problems for Flemish museums in terms of management, conservation and restoration. It has been recognised for some time that there is a substantial backlog, but there has not previously been a general review of the problems. This research project set out to map Flanders' archaeological collections (the first time such a survey had been undertaken) and the state of the objects and their storage. It is intended as a first step.

2. Background

The issues dealt with by this report may be summarised as follows. Archaeological collections in Flanders are fragmented across a wide variety of museums and institutions. The objects themselves – especially the organic ones and those made of metal and glass – are often in very poor condition. Their conservation creates highly specific problems, simply because they have been dug up out of the ground where they had been preserved in a certain equilibrium.

The situation regarding the conservation of archaeological collections in Flanders is not very good. The individuals responsible for the collections often feel overloaded by the numerous and varied tasks that they have accumulated. This is far from the only problem, however. In too many cases, even elementary management methods, such as the basic registration of the objects, and passive conservation like climate control and detection of the first signs of decay, have not been properly implemented. What is more, Flanders lacks experts in the conservation and restoration of archaeological objects, training opportunities are limited and gaps are visible. Resources are either lacking or are insufficiently known about and utilised. Increased awareness and provision of information are, therefore, crucially important.

3. Research project

The Ministry of the Flemish Community assigned this research project to the Provincial Archaeological Museum for Southeast Flanders (PAMZOV), which is based in Velzeke. The research was performed by the author of this report, while the initiative was taken and co-ordinated by Anneke Lippens, Museum Consultant for East Flanders, and Luc Bauters, Provincial Archaeologist for East Flanders. A steering group was set up to oversee the study. It was made up of representatives from various levels within the world of museums and archaeology: the Flemish Community, co-ordinators, provinces and cities, museums, archaeological institutions and universities, and conservation and restoration bodies. The study itself included a review of the existing literature, attendance of conferences, seminars and information days and visits to restoration laboratories in Belgium and abroad. A substantial effort was made to track down and contact Flemish museums and institutions with archaeological collections as comprehensively as possible. This was done in the first place on the basis of an extensive written survey. A total of 28 working visits were made to museums and institutions (including several that did not respond to the survey) to compare the details gleaned from the survey with the actual situation and to refine the overall picture on the ground.

Some 84 museums and institutions with archaeological collections were investigated in this way. New museums will undoubtedly appear in the future and one or two existing collections will no doubt have slipped through the net. The period available for the research did not

allow an exhaustive approach. Forty-seven museums and institutions (56%) responded to the survey. The archaeological collections in Flanders were split into three categories: there are 19 purely archaeological museums, 55 mixed museums with archaeological collections and ten archaeological institutions, including the Universities of Ghent and Louvain. Four of the ten institutions have their own museums, while the others merely store archaeological objects.

The researcher naturally examined the different spaces at the museums and institutions in which archaeological objects are kept. 'Museum-worthy' objects – primarily those with a didactic, historical and/or aesthetic value – are shown to the public in exhibition rooms, but the majority of the objects are kept in reserves and stores. 'Reserve' refers here to the storage spaces in a museum where surplus exhibits, less interesting pieces and items of purely scientific interest, can be kept. 'Store' refers to a storage space at an archaeological institution or museum involved in excavations, which is used to keep the excavated objects. The majority of these finds do not merit display in a museum, but are important in scientific terms. The significance of scientific research is cited in the new Museums Decree, which describes it as one of the four basic functions of museums, alongside collecting, conserving and exhibiting. The issue of the management and preservation of archaeological objects – whether these are located in exhibition spaces, reserves or stores – thus forms a single whole.

4. Number of objects, materials, periodisation and origins

The research project was structured primarily around the themes of management and preservation, including both passive and active conservation, in parallel with the issues raised during the survey. The survey, the working visits and the follow-up conversations with the people in charge of the collections produced an initial and not very encouraging insight into the status of archaeological collections in Flemish museums and institutions. We will begin by discussing a number of general issues and will then review the results of the study.

It rapidly became apparent during the course of the study that there were difficulties with estimating the number of archaeological objects in the collections and the materials of which they consist – two important

starting points for an efficient approach to the problem of decay among archaeological objects. The problems in determining the overall scale of Flanders' archaeological collections naturally reflect the patchy and in some cases non-existent registration of the objects in question.

Potsherds and building materials often form a large proportion of the collection. The value of these is relatively limited and they do not pose any major conservation difficulties. Glass, organic materials (wood, leather, bone and textiles) and metal (bronze, iron and lead), by contrast, do give rise to conservation problems and ought to be displayed or stored separately. In practice, however, this is not generally the case. Attention is rarely paid to the preservation of soil samples, which are often left for prolonged periods before being examined.

The periodisation of the archaeological objects often determines the pattern of management and preservation. If the Merovingian department accounts for a substantial proportion of a particular collection, it will be known that the metal and glass objects placed in the graves will present certain conservation problems. It can be difficult – understandably so – for the curators of largely mixed museums to identify objects, and so a simple periodisation is applied: Stone Age, Metal Age, Roman, Merovingian, medieval and post-medieval or Modern Era. Working visits to a number of collections often revealed more items from a given era than was indicated in the survey response.

The question regarding the origin of the objects gives an idea of the type of archaeological collection (e.g. early ensemble comprising 'collector's items' or objects from recent digs) and the relevance of its presence in a mixed museum. This can promote the re-evaluation and rescue of certain archaeological objects, which can have a specific value irrespective of their origin. For the most part, the origin of the objects is local or regional, and only to a lesser degree national. There is a strikingly high representation of Mediterranean objects in the collections of Flemish museums and institutions.

5. Results of the study

1. Management

Study of the management aspect concentrated on buildings, personnel, budgets, the ownership and loaning of

objects, growth of the collections, registration and excavation and collection records.

Although the state of the buildings is generally good, many museums and institutions suffer from a lack of space, in terms of both display area and storage. Only nine out of the 47 respondents believed they had enough space for conservation and restoration work. The spectacular increase in the number of objects uncovered by the many emergency excavations performed in recent years is reason enough in itself for taking this problem very seriously. There is an urgent need for specialist storage facilities.

The Achilles heel in Flanders is very much the personnel to whom management and preservation has been entrusted. The vast majority of museums and institutions in the Flemish Community employ part-time staff, few of whom put in even half a working week. Only one museum has a full-time member of staff for the conservation and restoration of archaeological objects, which speaks volumes about the state of Flemish archaeological collections.

There were numerous gaps in the details of the budgets available for the care of archaeological objects. In many cases, there was little awareness of real needs. This applied in particular to mixed museums, where, for a variety of reasons, archaeological objects receive less attention. What is more, several of the people responsible for the collections remained unaware of available government finance.

Ownership of archaeological objects is a complex matter of which little account is taken in practice. Nevertheless, there is a pressing need to establish correct ownership. This is important for the loan of objects and for their conservation and restoration – not least because of the financial implications.

The registration of archaeological objects is nothing short of disastrous. Assuming that the collection has been catalogued at all, very few institutions adhere to the CIDOC rules – the cornerstone for the proper management of a museum collection.

Collection and excavation records, finally, are a severely neglected aspect of management. Many archaeological objects owe their *raison d'être* to the documentation kept on them. It is often the case in practice that objects and the associated records are stored at some distance from

one another. But without details of the context in which they were found, archaeological objects can hardly be expected to yield up the maximum amount of information regarding the past to which they are a witness.

2. Passive conservation

Passive conservation comprises all the conditions and actions required to preserve and monitor the objects. The study concentrated here on buildings, climate control, lighting control, room maintenance, layout, knowledge of the objects' condition and their accessibility.

Passive conservation begins with the state of the buildings in which the archaeological collections are kept. As noted already, no serious problems were encountered on this score. Nevertheless, constructional features such as tambours and cloakrooms were often lacking, in spite of their importance in terms of stabilising temperature and humidity.

The situation is less satisfactory when it comes to climate control. The basic principle of climate control in museums and institutions is to achieve the ideal balance between temperature and humidity, which must also be kept as constant as possible. The average temperature should be 16–18°C and relative humidity 48–55%. Sudden, sharp changes in climate can cause objects to shrink or crack, while damp attacks the salt within pottery, leading to a process of crystallisation that can cause the glaze to flake off. The survey results and the working visits both revealed that the individuals responsible for the archaeological collections had little awareness of the dangers. Of the 47 museums and institutions that responded, only 16 could state the average temperature and 13 the relative humidity of their display rooms. The figures for the reserves and stores were even lower. These places are almost invariably neglected – there is less reason to spend time in them, which means less monitoring. The monitoring of temperature and humidity fluctuations is even more disappointing, with the necessary technical facilities such as humidifiers, dehumidifiers and air-conditioning systems rarely present. Cases were even found where there was no heating.

Not only does awareness have to be raised, there is also an urgent need for training. There is no point in installing technical facilities to prevent fluctuations in climate if no account is taken of architectural issues. These begin with straightforward rules of thumb – doors

should be kept closed with no chinks or cracks. Remedial steps are only useful, meanwhile, if the available measurements provide an accurate picture of requirements. Many of the problems currently facing Flemish archaeological collections could have been avoided by proper climate control in the past.

The damage that can be done by light is relatively unknown. Light is needed in order to display the objects, which means some damage is unavoidable. It can, however, be kept within certain limits. The international standard for light intensity in museums prescribes a maximum of 50 lux for light-sensitive objects (e.g. textiles, ivory) and 150 lux for less sensitive objects (such as leather, wood, bone and horn). UV radiation is the most harmful component of the light. The prescribed maximum for sensitive objects is 75 microwatts per lumen. Controlling light intensity and protecting against UV need not be expensive or complicated. It is merely a question of using a certain type of glass, curtains and special films over windows, low-UV light sources and UV filters, or simply reducing the intensity and duration of the illumination.

Flemish archaeological collections need to do some basic work in this field, too. The sun is clearly a welcome guest in many display spaces, while far too many objects are left to bake beneath spotlights. The problem does not occur in reserves and stores, which are largely kept dark and in which the objects are usually packed away.

Room maintenance can be facilitated by an efficient layout. This prevents damp and dust from accumulating, which attracts insects and fungus, makes it easier to clean and improves the accessibility of objects in reserves and stores. Maintenance should be carried out regularly and requires special arrangements with the maintenance team concerning the use of cleaning products and any actions affecting the objects. Layout needs to be taken into account when exhibiting or storing archaeological objects, as each type of material has its own requirements in terms of climate and light. In practice, they are often not separated, nor in some cases is this possible. Hermetically sealed display cases and expensive climate-controlled cases offer a solution. When it comes to the conservation of metals, the use of silica gel as a moisture detector is crucially important. Certain materials used for the fittings can be harmful to the displayed objects. Many varieties of wood, for instance, give off acids or gases. Expert advice and follow-up is necessary in order to deal with these dangers.

The infrastructure of many museum reserves and stores in Flanders is very worrying. Elementary things like dust-free shelves, acid-free cardboard boxes, refrigerators and the separate storage of precious items are usually lacking. The problem is simply not recognised.

The visibility of archaeological objects in exhibition rooms is no guarantee that signs of decay will be detected – a fact confirmed on several occasions during the museum visits carried out as part of this study. Detecting problems is even more difficult in reserves and stores, where the packed objects are not visible. Systematic sampling in a properly laid out room and the availability of basic records that include the condition of the objects, are two forms of accessibility that allow objects to be checked. This is another acute problem for Flemish collections. Only seven museums and institutions have reports concerning the condition of certain archaeological objects (drafted by the restorer who worked on the items in question).

3. Active conservation

Active conservation refers to the minimum treatment of the objects required to stabilise the process of decay and to prevent further deterioration. The goal here ought to be reversibility. Depending on the situation, the object can undergo a variety of treatments. The basic problems include the drying out, shrinkage and crumbling of the objects. This process begins from the moment the items are excavated and removed from their 'biotope'.

They come into contact with the air and hence with an oxidising environment.. This causes the process of decay to resume and even to accelerate. Certain types of material are under greater threat than others, especially metals, glass and organic materials.

Active conservation begins at the dig or, better still, when the dig is being planned. This approach is rare in Flanders. A change of mentality is thus required, but this is not immediately likely because of the difficulties with which the individuals concerned have to contend: a lack of resources, the cost of active conservation, the small number of experts in this field. If we also take account of time pressure and the choices that have to be made during the many emergency excavations, it is clear that the vast majority of excavated objects will have to wait for conservation and restoration.

Archaeologists on digs cannot do much themselves. The available options include consolidation at the time of the

find and simple cleaning of certain objects with water. Otherwise, they would do better to concentrate on passive conservation. This entails maintaining the equilibrium of the objects until the restorer has chance to intervene ('restorer' refers here to the person responsible for conservation as well as restoration). Depending on the type of material, this can mean keeping the object damp and/or cool, drying it out carefully, protecting it from the light and/or ensuring appropriate packaging. This requires some elementary knowledge that is not yet sufficiently widespread.

Once again, the provision of advice and training needs to be worked on if the loss of archaeological objects and expensive restoration are to be avoided in the future. This issue ought to be addressed when planning archaeological projects. The necessary financial resources can then be allocated.

Many museums and institutions possess archaeological objects from earlier digs or old collections. A fairly large proportion of these have received little or no conservation, while incorrect handling has damaged others. There is no point, of course, in criticising previous generations for using methods that have now been superseded. Even where objects have been properly conserved, however, they often require supplementary or repeat treatment. There has to be a description in the basic records of the condition of archaeological objects, whether these have been recently excavated or have belonged to the collection for some time. Choices made at this stage can do much to deal with the issue of quality versus quantity. Objects can be placed in one of five quality categories, based on certain selection criteria, following the British and Dutch models. The categories range from optimum conservation and possible restoration to minimal active or passive conservation. It goes without saying that the museum-worthiness of the objects is one of the principal selection criteria.

Restoration means returning the object to its original form. The aim here needs to be reversibility. The restoration of archaeological objects is subject to a variety of criteria: cost, historical and aesthetic value, rarity, etc. The addition of new material to fill in the gaps in an earthenware jug or glass beaker is a form not only of restoration but of consolidation, too. Fundamental restoration often means that the repairs are all but invisible. This is an extreme choice and restorers and their clients normally opt for a middle way – added

elements are given a slightly different colour and remain visible without disturbing the overall appearance of the object.

6. Potential for conservation and restoration

One of the goals of the research project was to determine the human and institutional potential for the conservation and restoration of archaeological objects. The results were disappointing: restorers of archaeological objects in Flanders can be counted on the fingers of one hand. Training opportunities are more or less limited to the Hogeschool (college) in Antwerp. Several Flemings were trained abroad. Restorers in this country normally work on a free-lance basis, which means their working conditions are often difficult. A major barrier in this field is the expense of setting up a workshop. The Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (Royal Institute of Art Heritage) in Brussels is overworked and has to cope with an acute shortage of personnel. A lot of work is contracted out – primarily to workshops in the Netherlands. Some potential exists, however, in the shape of art restorers, although this requires some adjustment or retraining, as archaeological objects have specific requirements, chiefly because of the time they have spent in the ground. Demand for the conservation and restoration of archaeological objects in Flanders will undoubtedly grow and the number of restorers will hopefully increase accordingly. It would be helpful if a market mechanism could be established, to which the government could respond by providing resources.

7. Conclusion

This initial study of the management and preservation of archaeological collections in Flemish museums and institutions does not produce a very positive picture. This ought, however, to be placed in perspective. The situation is far from desperate. On the contrary, several archaeological museums in Flanders have already done some important work and may serve as examples. This project has itself contributed to an enhanced awareness of the issues, simply by involving a large number of individuals, museums and institutions.

It is plain that passive conservation has a key role to play in the management and preservation of archaeological objects. The importance of museum

consultants in this regard cannot be overstated. It is encouraging at any rate that the systematic basic registration of archaeological objects is gradually becoming established, while a group has been set up to consider the issues posed by ownership rights and loans. If the active conservation of archaeological objects is also to be encouraged, demand needs to be stimulated, as this is likely to increase the supply. In addition to the existing government budgets available for conservation and restoration, investment in training opportunities would seem appropriate under the circumstances. Flanders certainly has the human potential, and the will is there too.

Colofon

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Afdeling Beeldende Kunst en Musea

Verantwoordelijke uitgever

Jan Verlinden, afdelingshoofd,
afdeling Beeldende Kunst en Musea
Parochiaansstraat 15, 1000 Brussel

Samenstelling

Patrick Monsieur
vzw PAMZOV, site Velzeke

Coördinatie

Leon Smets,
Vlaams museumconsulent
behoud en beheer

Eindredactie

Patrick De Rynck

Grafische vormgeving en druk
die keure, Brugge

Fotografie

Christine Braet; Patrick Monsieur; Gudrun
Theunynck; Stedelijk Archeologisch
Museum Brugge; Stedelijke Archeologische
Dienst Brugge; Zuidwestbrabants Museum
Halle; vzw PAMZOV

Wettelijk depotnummer:

D/1999/3241/062

Te bestellen door storting van 100,- fr
op rekeningnummer 091-2204003-95
van het Fonds voor Cultuur,
Parochiaansstraat 15, 1000 Brussel,
met duidelijke vermelding van je naam
en adres, en de referentie "Rapport
beheer archeologische collecties".

Uitgave: maart 1999